

VOLITVE V DRŽAVNI ZBOR 2022

Urednica:
Meta Novak

21

A word cloud visualization of the text "volitve stranke parlament participacija kampanja program mladi okolje volivec protesti". The words are arranged in a circular pattern, with "volitve" and "protesti" appearing most frequently and prominently in the center. Other words like "stranke", "parlament", "participacija", "kampanja", "program", "mladi", and "okolje" are also visible, though less frequent. The colors of the words vary, including shades of blue, green, yellow, and red. The background is a light gray grid.

Volitve v državni zbor 2022

Objavljeno v knjižni zbirki Politika:

Simona Kustec Lipicer (ur.)
Politične vsebine in volilna kampanja

Alenka Krašovec (ur.)
Volitve v Evropski parlament 2009

Tomaž Deželan
Nasproti evropskemu federalizmu?

Simona Kustec Lipicer, Samo Kropivnik, Tomaž Deželan, Alem Maksuti
Volilni programi in stališča

Drago Zajc, Samo Kropivnik, Simona Kustec Lipicer
Od volilnih programov do koalicijskih pogodb

Janko Prunk, Metka Rangus
Sto let življenja slovenskih političnih strank: 1890–1990

Danica Fink Hafner (ed.)
***The Development of Civil Society in the Countries
on the Territory of the Former Yugoslavia since 1980s***

Danica Fink Hafner, Matej Knep, Meta Novak
The Slovenian Greens: From Early Success to Long-Term Failure

Damjan Lajh, Meta Novak
***Organizirana civilna družba v procesih odločanja na ravni
Evropske Unije***

Meta Novak
Izražanje političnih mnenj v anketah

Danica Fink Hafner, Matej Knep, Meta Novak
Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi

Danica Fink Hafner, Boštjan Slatenšek
Teokracija: Talibski režim v Afganistanu 1996–2001

Elena Nacevska
Women in Politics in Western Balkan Countries

Tomaž Deželan
Izzivi politične participacije mladih

Marko Lovec (ed.)
Populism and attitudes towards the EU in Central Europe

Danica Fink Hafner
Britanska demokracija: suverenost parlamenta

Danica Fink Hafner
Populizem

Alenka Krašovec, Tomaž Deželan (ur.)
Volilno leto

Marko Hočevar
Neoliberalizem in teorije države: politika, ekonomija, družba

Marko Hočevar, Tibor Rutar, Marko Lovec (eds.)
The Neoliberal World Order in Crisis, and Beyond: An East European Perspective

V spomin Janku Testenu

Volitve v državni zbor 2022

Meta Novak (ur.)

VOLITVE V DRŽAVNI ZBOR 2022

Meta Novak (ur.)

Knjižna zbirka POLITIKA

Urednica knjižne zbirke: Alenka Krašovec

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2025, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Recenzenta: dr. Irena Bačlija Brajnik in dr. Marko Lovec

Jezikovni pregled: Barbara Rogelj

Tehnični pregled in urejanje: Katarina Kaišić

Naslovnica: Janko Testen

Prelom: Enooki Kraft, Mitja Knapič s. p.

Prva elektronska izdaja.

Dostopno prek: <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>

Avtorji se zahvaljujejo za finančno podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS (raziskovalni program št. P5-0136).

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 231423747

ISBN 978-961-295-115-3 (PDF)

Vsebina

<i>Seznam tabel</i>	viii
<i>Seznam slik</i>	ix
<i>Predstavitev avtorjev</i>	xi
1 Raziskovanje volitev v Sloveniji	13
Meta Novak	
2 Dinamika strankarskega sistema v Sloveniji 1990–2022	37
Danica Fink Hafner	
3 Vloga družbenih gibanj v času državnoborskih volitev 2022 v Sloveniji	59
Valentina Konrad in Meta Novak	
4 Ali je »slon v prostoru«? Evropska unija in strankarsko tekmovanje	85
Alenka Krašovec in Damjan Lajh	
5 Mladi kot selektivni poudarek v programih političnih strank	113
Tomaž Deželan in Nina Vombergar	
6 Politični repertoarji in »prvi volivci« med mladimi	139
Tanja Oblak Črnič in Barbara N. Brečko	
7 Slovenske politične stranke in okoljski diskurzi: hegemonija »zelenega« kapitalizma	163
Marko Hočevár	
8 Jedrska energija v predvolilnih programih slovenskih političnih strank na državnoborskih volitvah 2022	191
Sara Bauman	
<i>Stvarno in imensko kazalo</i>	211

Seznam tabel

<i>Tabela 1.1:</i> Pregled volitev po letih, volilna udeležba ter publikacije, ki se nanašajo na posamezno obdobje volitev	22
<i>Tabela 2.1:</i> Značilnosti strankarskega sistema takoj po parlamentarnih volitvah (1990–2022)	42
<i>Priloga 2.1:</i> Rezultati parlamentarnih volitev v Sloveniji 1992–2022 (število parlamentarnih sedežev).....	58
<i>Tabela 3.1:</i> Civilnodružbena in protestna participacija v zadnjih 12 mesecih	63
<i>Tabela 3.2:</i> Volilna udeležba na državnozborskih volitvah	64
<i>Tabela 4.1:</i> Izpostavljena javnopolitična področja	95
<i>Tabela 5.1:</i> Število analiziranih programov političnih strank od 1990 do 2022	119
<i>Tabela 5.2:</i> Pogostost pojavljanja tem, povezanih z mladino, v programih političnih strank med letoma 1990 in 2022	122
<i>Priloga 5.1:</i> Diagram pojavljanja tematik glede na mandatno obdobje (pogostost prisotnosti v programih)	136
<i>Priloga 5.2:</i> Razširjenost tem, povezanih z mladino, v programih političnih strank med letoma 1990 in 2022 (v številu programov, kjer se posamezna tema pojavi)	137
<i>Tabela 6.1:</i> Družbenopolitična vključenost dijakov v digitalnih okoljih	148
<i>Tabela 6.2:</i> Družbenopolitična vključenost glede na spol	148
<i>Tabela 6.3:</i> Družbenopolitična vključenost glede na srednješolski program.....	149
<i>Tabela 6.4:</i> Prevladujoči kanali novic in informiranja	149
<i>Tabela 6.5:</i> Prvi volivci glede na spol	151
<i>Tabela 6.6:</i> Prvi volivci glede na volilno udeležbo staršev	151
<i>Tabela 6.7:</i> Prvi volivci glede na družbenopolitično vključenost.....	152
<i>Tabela 7.1:</i> Shematski prikaz okoljskih diskurzov	165
<i>Tabela 7.2:</i> Pregled ključnih tematik in akterjev v zelenem prehodu v strankarskih programih.....	182
<i>Tabela 7.3:</i> Okoljski diskurzi v strankarskih programih na državnozborskih volitvah 2022.....	183
<i>Tabela 8.1:</i> Opredeljenost do jedrske energije v predvolilnih programih	197

Seznam slik

<i>Slika 4.1:</i>	Zaupanje v EU (izraženo v odstotkih) v obdobju članstva Slovenije v EU	93
<i>Slika 5.1:</i>	Diagram pojavljanja tematik glede na mandatno obdobje (tema prisotna v programih)	126
<i>Slika 5.2:</i>	Dvodimenzionalna umestitev mandator v tematski prostor volilnih kampanj	127
<i>Slika 5.3:</i>	Diagram intenzivnosti pojavljanja tematik v programih političnih strank na volitvah v Državni zbor 2022	129
<i>Slika 5.4:</i>	Dvodimenzionalni zemljevid oddaljenosti tem, ki so povezane z mladimi, v programih političnih strank za volitve v Državni zbor 2022	129
<i>Priloga 5.1:</i>	Diagram pojavljanja tematik glede na mandatno obdobje (pogostost prisotnosti v programih)	136
<i>Slika 6.1:</i>	Prvi volivci glede na družbenopolitično vključenost.....	154
<i>Slika 6.2:</i>	Prvi volivci in spremljanje novic prek klasičnih medijev (tv, radia in tiska)	154
<i>Slika 8.1:</i>	Stališča političnih strank glede JEK 2, volitve DZ 2022	199

Predstavitev avtorjev

Sara BAUMAN je mlada raziskovalka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

Barbara N. BREČKO je znanstvena sodelavka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Centru za družboslovno informatiko iste fakultete.

Tomaž DEŽELAN je profesor politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalec na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

Danica FINK HAFNER je profesorica političnih strank, interesnih skupin in analize politik na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

Marko HOČEVAR je docent politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalec na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

Valentina KONRAD je mlada raziskovalka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

Alenka KRAŠOVEC je profesorica politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

Damjan LAJH je profesor analize politik na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalec na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

Meta NOVAK je izredna profesorica analize politik na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

Tanja OBLAK ČRNIČ je profesorica komunikologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na raziskovalnem programu Politološke raziskave iste fakultete.

Nina VOMBERGAR je asistentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Centru za politološke raziskave iste fakultete.

1. Raziskovanje volitev v Sloveniji

Meta Novak

Uvod

Volitve so eden od ključnih členov sodobnih predstavniških demokracij, saj omogočajo zunanji nadzor nad odločevalci in dajejo legitimnost demokratičnim političnim institucijam (Krašovec in Deželan, 2020). S prvimi večstrankarskimi volitvami, ki so v Sloveniji potekale aprila 1990, postanejo volitve osrednji predmet raziskovanja tudi politologov v Sloveniji. Interes za volitve se ne kaže samo med politologi, ampak tudi širše na področju družboslovja in humanistike med sociologi, komunikologi, pravniki, zgodovinarji, geografi. Zbornik Parlamentarne volitve 2000 (Fink Hafner in Boh, 2002) ponuja izčrpen abecedni seznam objav slovenskih politologov in drugih družboslovcev na temo analize volitev v Sloveniji, objavljenih do leta 2001 (Stanonik in Fink Hafner, 2002). Med prve publikacije, ki se osredotočajo na to tematiko, sodi gotovo zbornik »Volitve '90 – prispevki za politološko analizo« (Fink Hafner, 1990), objavljen kot del Slovenskih politoloških dnevnov na temo »(Kon)federalizem, večinsko odločanje in konsenz«, organiziranih leta 1990 (Toplak, 2022). Prispevki v zborniku se posvečajo predvsem značilnostim prvih demokratičnih volitev (Bebler, 1990; Brezovšek, 1990; Košir, 1990; Kuzmanić, 1990; Prunk, 1990; Toš, 1990; Zajc, 1990), analizi programov strank (Gosar in Rus, 1990), volilnih preferenc volivcev (Brglez, 1990; Markič, 1990), značilnostim posameznih volilnih kandidatov (Mihelj, 1990), napovedovanju volilnih izidov na podlagi raziskav javnega mnenja (Hafner Fink, 1990), stališčem strank do posameznih javnih politik (Jelušič, 1990) ter vlogi medijev v času kampanje (Zore in Brekič, 1990).

Volitve v Državni zbor Republike Slovenije leta 2022, ki so predmet analiz v zborniku pred vami, so že desete (1990, 1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2011, 2014, 2018, 2022) večstrankarske parlamentarne volitve v Sloveniji. Ob tej priložnosti ponujamo tudi pregled dela programske skupine Politološke raziskave na področju raziskovanja volitev v Sloveniji s poudarkom na skupinsko objavljenih zbornikih in monografijah. Programska

skupina Politološke raziskave je v okviru Centra za politološke raziskave, ki na Fakulteti za družbene vede deluje od leta 1967, ter različnih raziskovalnih projektov usmerjena v longitudinalno zbiranje, raziskovanje in objavljane na področju tematik strank in volitev. Pri tem so bile v analizi v ospredju tako parlamentarne, predsedniške kot tudi lokalne volitve, od leta 2004 dalje pa tudi volitve v Evropski parlament. V posameznih letih je bil v okviru Centra za politološke raziskave objavljen tudi zbornik volilnih programov političnih strank, ki so tekmoval na volitvah (Fink Hafner in Boh, 2000), oziroma podatki o analiziranih in preteklih volitvah ter volilnih kampanjah (Fink Hafner in Boh, 2002; Fink Hafner in Boh, 2003; Brezovšek et al., 2004; Kustec Lipicer, 2005a; Kustec Lipicer, 2010a), kar je za raziskovalce volitev dragocen vir. Raziskovanje volitev je hkrati ohranjalo teme politologov in drugih družboslovcev iz devetdesetih let dvajsetega stoletja ter dodajalo nove raziskovalne pristope in analizo novih tematik.

Poglavje je razdeljeno na tri dele. Prvi del vključuje pregled ključnih pristopov in raziskovalnih ugotovitev analize volitev ob prelomu prvega desetletja demokracije (od 2000 do 2008). Drugi del obsega pregled ključnih raziskovalnih tematik ob prelomu drugega desetletja demokracije (od 2009 do 2018). Poglavje sklenemo s pregledom glavnih raziskovalnih ugotovitev ob volitvah v državni zbor leta 2022. Pri pregledu nas je vodila teza, da so različna obdobja raziskovanja – glede na spremenjen kontekst – v raziskovanje vnašala nove tematike in raziskovalna vprašanja, medtem ko so se raziskovalni pristopi ohranjali in metodološko nadgrajevali. V tabeli 1.1. se nahaja seznam vseh demokratičnih volitev v Sloveniji, z deležem volilne udeležbe ter publikacijo, ki je nastala kolektivno v okviru programske skupine Politološke raziskave in se nanaša pretežno na določeno obdobje volitev.

Raziskovalne tematike volitev ob prelomu prvega desetletja demokracije

Med prve skupne objave programske skupine Politološke raziskave, vezane na tematiko volitev, lahko umestimo zbornik Parlamentarne volitve 2000. Ta podrobneje analizira četrte večstrankarske volitve v Sloveniji. Poglavja se osredinijo na: spreminjanje ter stabilnost strankarske arene, uspešnost političnih strank in njihov pomen v času prehoda v demokracijo (Fink Hafner, 2002), razmejitev strank glede na vrednotenje preteklosti ter analizo stabilne ter spreminjajoče se volilne podpore posameznim strankam (Zajc, 2002), družbene in

ideološke profile volivcev reformiranih in novih strank, ki so nastale ob novem desetletju slovenske demokracije (Kropivnik, 2002), novo obliko političnega predstavnštva, pri čemer so v ospredju individualne značilnosti kandidatov pred značilnostmi stranke (Brezovšek, 2002), strategije strank v volilni kampanji (Boh, 2002), analizo strankarskih programov z vidika stališč do izbranih javnih politik (politika izobraževanja) (Židan, 2002) ter primerjalno analizo političnega razvoja v izbranih posocialističnih državah (Slovenija in Hrvaška) (Prunk, 2002). Za prvo desetletje demokracije je značilno prespraševanje o kontinuiteti strankarskega prizorišča, ki je ohranilo in okrepilo stranki, ki sta se razvili kot naslednici reformiranih družbenopolitičnih organizacij, in postopnih spremembah (premik v politično sredino), ki so se odvale v daljšem časovnem obdobju, ter odsotnosti izrazitega ideološkega in političnega preloma kljub ohranjanju strankarskega razcepa glede vrednotenja polpretekle zgodovine (Fink Hafner, 2002; Zajc, 2002).

Začetek novega tisočletja je bil z vidika objav in analiz raziskovalcev še posebej plodovit. Prvo desetletje demokracije je namreč ponudilo priložnost za medčasovno primerjavo volitev, primerjavo volitev v različne institucije, hkrati pa so to raziskovalci dopolnili z mednarodno primerjalnim vpogledom, ki pojasnjuje vpliv institucionalnih ureditev oziroma ustavnih izbir na politično obnašanje ljudi z multimetodskim pristopom in upoštevanjem konteksta (Fink Hafner in Boh, 2003; Fink Hafner, 2003a). Tretje volitve predsednika Republike Slovenije so odprle prostor tudi za razpravo o posledicah ustavnih in volilnih izbir, kot je parlamentarni ali (pol)predsedniški sistem, na uspešnost prehoda v demokracijo (Fink Hafner, 2003b, Brezovšek, 2003). Primerjalna analiza je razkrila, da so institucionalne izbire po eni strani rezultat okoliščin in razmerij političnih sil, po drugi strani pa tudi pomembno določajo nadaljnji potek prehoda v demokracijo (Fink Hafner, 2003b). Ko gre za države na območju nekdanje Jugoslavije, so na ustavne izbire vplivale institucionalne preference vodilnih političnih igralcev, vojna, razmerje političnih sil v parlamentu ter nenazadnje posnemanje karizme nekdanjega predsednika Jugoslavije (Lajh, 2003). Na zamik ali celo prekinitev prehoda v demokracijo pa v večji meri vpliva navzočnost oziroma odsotnost vojne kot pa same ustavne izbire (Fink Hafner in Hafner Fink, 2003). Prav tako zgodovinsko-politični in geografski dejavnik nista najpomembnejša pri ustavni izbiri položaja, pristojnosti in funkcije predsednika države (Lajh in Krašovec, 2003). Način izvolitve predsednika države (posredno ali neposredno) pa ni povezan s stopnjo ekonomskega razvoja, stopnjo demokracije ali celo obsegom pristojnosti in funkcije predsednika države (Krašovec in Lajh, 2003a).

Analiza predsedniških volitev je vključevala tudi analizo političnih strank in njihovih programov (Prunk, 2003; Kustec Lipicer, 2003), pri čemer se je pokazala različna podpora volivcev strankam na parlamentarnih volitvah in predsedniškemu kandidatu iste stranke (Boh in Lajh, 2003). Čeprav neposredne volitve predsedniških kandidatov omogočajo volivcem drugačno izbiro kot na parlamentarnih volitvah, lahko prihaja tudi do prelivanja glasov od strank za parlamentarne volitve k njihovim predsedniškim kandidatom. Še posebej, če volitve potekajo hkrati (Zajc, 2003). Rezultati predsedniških volitev leta 2002 so pokazali na velik pomen vloge osebnosti in tudi na pomen ideološke delitve strankarskega prostora glede na vrednotenje polpretekle zgodovine (Zajc, 2003). Eksperiment simulacije volilnih izidov, izveden pred samimi volitvami, je sicer pokazal, da so se med volivci pojavljale večje razlike glede na stališča kandidatov kot na razlike značilnosti kandidatov, čeprav so tudi slednje pomembne (Kropivnik, 2003).

Volilna kampanja in njen vpliv na uspešnost volilnih rezultatov sta ves čas ohranjali interes raziskovalcev volitev. Vloga kampanje je tako izobraževalna kot tudi socializacijska, saj lahko mlade pripravi na aktivno državljanstvo (Židan, 2003). Podobo kandidatov med volilno kampanjo ustvarjajo različni množični mediji, od časopisov, radia, televizije do interneta (Kropivnik in Pinterič, 2003). Volilna kampanja v Sloveniji in drugih evropskih državah poteka na drugačen način kot v ZDA, kjer so volilne kampanje bolj profesionalizirane, osredotočene na osebnost kandidata in sledijo interesom kapitala (Ferfila, 2003a). Tako težko govorimo o globalizaciji ali amerikanizaciji volilnih kampanj v Evropi (Ferfila, 2003b). Razlike pa obstajajo tudi v zakonodaji, ki določa politično oglaševanje in financiranje kampanj. Povezanost med finančnimi sredstvi, vloženimi v volilno kampanjo, in uspehom kandidatov na volitvah se sicer ni pokazala (Krašovec in Lajh, 2003b).

Če je bila v času tranzicije pomembna razprava o stanju demokracije na državni ravni, je bila ravno tako pomembna na lokalni ravni, kjer volivci politiko in politične institucije dojemajo kot bližje in bolj razumljive njim samim. Kljub temu so lokalne volitve pritegnile manj pozornosti medijev in raziskovalcev. Tudi udeležba na lokalnih volitvah je nižja kot na volitvah v državni zbor (Brezovšek, 2004a; Haček, 2004a), ravno tako potrošnja političnih novic v lokalnih medijih (Lajh in Kustec Lipicer, 2004). Razlogi za udeležbo na lokalnih volitvah pa so bili povezani predvsem z izpolnjevanjem državljske dolžnosti ter željo vplivati na prihodnost občine (Brezovšek, 2004a). Lokalne volitve v Sloveniji potekajo od leta 1994, ko je Slovenija uvedla sistem lokalne samouprave. Ob organizaciji tretjih lokalnih volitev v Sloveniji leta 2002 pa je izšel zbornik, ki se osredotoča ravno na volilno

razsežnost lokalne demokracije ter se posebej posveča stališčem in participaciji volivcev na lokalnih volitvah (Brezovšek et al., 2004; Brezovšek, 2004b).

Po prvem desetletju demokracije se je kazalo relativno zadovoljstvo z lokalno samoupravo, pri čemer je imel župan večje zaupanje kot občinski svet in politične stranke. Tudi sicer je bila strankarska pripadnost najmanj pomembna ravno na lokalni ravni (Brezovšek, 2004b), kjer se je postopno povečevalo število nestranskarskih kandidatov in izvoljenih neodvisnih kandidatov (Haček, 2004a; Haček, 2004b). V obdobju, ko je bilo še mogoče združevati poslansko in župansko funkcijo, so tako volilno telo kot župani poslanci prepoznali prednosti in slabosti združljivosti obeh funkcij. Med slabostmi je bila predvsem izpostavljena preobremenjenost, med prednostmi pa dostop do informacij, izkušnje ter poznavanje odločevalcev (Boh, 2004).

Za volivce sta bili pri izbiri kandidatov na lokalni ravni ključni predvsem pretekle politične izkušnje ter neodvisnost kandidata (Brezovšek in Haček, 2004). Čeprav je bil spol pri izbiri kandidata za volivce najmanj pomemben, je bilo manj žensk kot moških pripravljenih kandidirati na lokalnih volitvah. Tako na lokalni kakor tudi na nacionalni ravni so bile kandidatke tudi težje izvoljive (Krašovec in Fink Hafner, 2004). Za verjetnost izvolitve žensk v institucionalno politiko pa ni bila odločilna zvrst volilnega sistema (proporcionalni vs. večinski volilni sistem) (Fink Hafner in Krašovec, 2004). Ženske so bile tudi sicer manj aktivne na lokalni ravni. Najbolj aktivni so bili namreč moški, stari med 45 in 60 let (Kustec Lipicer, 2004).

Z vstopom Slovenije v Evropsko unijo 1. maja 2004 so za volivce, politične stranke in raziskovalce postale relevantne tudi evropske volitve. Ob tej priložnosti sta izšla kar dva zbornika. Prvi se osredini na preverjanje teze, ali so evropske volitve drugorazredne volitve, za katere je značilen manjši vložek v primerjavi z nacionalnimi volitvami, tudi v Sloveniji. Avtorji pokažejo, da nizka volilna udeležba in nove rešitve v institucionalnem okolju kažejo na drugorazrednost (Krašovec, 2005a). Na udeležbo na evropskih volitvah je vplivala v največji meri starost volivca, občutek evropske pripadnosti ter pogostejše iskanje informacij o evropskih volitvah (Hafner Fink, 2005). Kljub temu pa je bila presenetljiva visoka podpora javnosti vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Na to sta vplivala predvsem široko soglasje politične, družbene in gospodarske elite članstvu ter višja stopnja skepticizma do članstva v Natu (Lajh in Krašovec, 2005). Institucionalna pravila volilnega sistema evropskih volitev v Sloveniji se razlikujejo od volilnega sistema za volitve v nacionalni parlament. Predvidevajo uporabo preferenčnega glasu, spolnih kvot ter vključitev najmanj po enega kandidata vsakega spola v prvi del liste (Brezovšek in Haček, 2005), kar je vplivalo na večjo zastopanost žensk

med evropskimi poslanci iz Slovenije (Fink Hafner, 2005). Drugačen volilni sistem pa ni bistveno vplival na selekcijo kandidatov za volitve (Krašovec, 2005b).

Drugi zbornik, ki je izšel ob prvih volitvah v Evropski parlament, se je usmeril predvsem na značilnosti procesov volilne kampanje, politične aktivnosti, povezane s pridobivanjem volilnih glasov, kot enega najpomembnejših dejavnikov volilnih procesov (Kustec Lipicer, 2005a; Kustec Lipicer, 2005b). Vloga volilne kampanje je pri tem tudi aktivacija volivcev, saj je prav v primeru evropskih volitev volilna udeležba izrazito nizka (Deželan, 2005a). Podobno kot volitve v ostale institucije pa ima tudi volilna kampanja v Evropski parlament socializacijski in didaktični potencial za mlade v smeri večje politične in družbene participacije (Židan, 2005).

Kampanje političnih strank za evropske volitve 2004 so bile kratkoročno načrtovane, pri čemer so bile najuspešnejše decentralizirane kampanje, ki so izpostavljale osebni pristop kandidatov (Deželan, 2005b). Vsebine predvolilnih soočenj v medijih so določali mediji sami, pri čemer so pogosto izpostavljali notranjepolitične, ideološko obremenjene vsebine, ne pa tematike iz strankarskih programov. Volilna kampanja za evropske volitve je tako že služila tudi kot kampanja za volitve v državni zbor kasneje v istem letu (Kustec Lipicer in Boh, 2005). Internet je v času volilne kampanje deloval kot dodatna informacijska platforma, manj pa so bile izkoriščene možnosti za neposredno izmenjavo različnih stališč med oblikovalci vsebin in bralci, kjer je sicer njegov potencial (Oblak in Delakorda, 2005). V primerjavi s časopisom je internet ponujal večjo pestrost volilnih informacij, vendar so bile te po kakovosti in pomembnosti vprašljive (Pinterič in Ferfila, 2005). Kljub drugačnemu volilnemu sistemu kot za nacionalne volitve, kar je sicer omogočilo večjo zastopanost žensk v Evropskem parlamentu, je vloga žensk v tiskanih medijih – v primerjavi z moškimi kandidati – ostala marginalna (Fink Hafner et al., 2005).

Analiza strankarskih programov je razkrila podobnost strankarskih programov, ki pa so se razlikovali predvsem po kompleksnosti naslavljanja problemov in iskanja rešitev. Med vsebino programov in volilnim uspehom se ni kazala povezava (Kustec Lipicer, 2005c). Podobno kot za predsedniške volitve (Krašovec in Lajh, 2003b) se tudi v primeru evropskih volitev ni kazala neposredna povezanost med finančnimi vložki v kampanjo in uspehom strank (Krašovec, 2005c).

Raziskovalne tematike volitev ob prelomu drugega desetletja demokracije

Med drugim in tretjim desetletjem demokracije se je raziskovalna skupina Politološke raziskave v večji meri posvetila analizi volilnih kampanj in političnih vsebin. V to obdobje lahko najprej umestimo zbornik, ki je analiziral slovensko izkušnjo z volitvami v Evropski parlament 2009. Podobno kot za evropske volitve leta 2004 je tudi volitve leta 2009 zaznamovala nizka volilna udeležba, ki je izvirala iz negativnega odnosa do politike – kljub naklonjenosti Evropski uniji (Kropivnik, 2010). Zbornik gradi na tezi, da volilne vsebine, ki zajemajo javnomnenjske, programske, spletne, medijske, slikovne vsebine ter vsebine dvosmerne komunikacije, pomenijo pomemben del volilnega procesa in jih je zato treba preučevati (Kustec Lipicer, 2010a). Pri tem se analize osredinijo na politične stranke in kandidatne liste, ne pa na posamezne kandidate (Kustec Lipicer, 2010b). Večina volivcev, ki je politično opredeljena za nacionalne volitve, tej stranki ostaja zvesta tudi na evropskih volitvah (Kropivnik, 2010).

Volilna kampanja vključuje nabor različnih ukrepov in aktivnosti, ki naslavljajo volivce z namenom vplivanja na končne rezultate volitev. Njene značilnosti odsevajo demokratičnost delovanja oblasti in kandidatov, saj prav načela demokracije vodijo kandidate na volitvah, da se odzivajo na preference volivcev (Kustec Lipicer, 2010c). Ključne teme kampanje za evropske volitve 2009 je določala nacionalna politična elita, pri čemer so teme v medijih določali nacionalni novičarski mediji (Bašić Hrvatinić, 2010). Tako so soočenja določali uredniki in voditelji, a so na potek razprave pomembno vplivali tudi kandidati. Za razliko od evropskih volitev leta 2004 (Kustec Lipicer in Boh, 2005) so se med vsebinami soočenj pojavile tako evropske kot nacionalne teme (Maksuti in Rangus, 2010). Se je pa volilna kampanja za evropske volitve od nacionalnih razlikovala predvsem po tem, da so stranke racionalizirale finančne, kadrovske in politične resurse ter se poslužile delovno intenzivnih elementov kampanj, ki so finančno manj obremenjujoči (Deželan et al., 2010). Podobno je bilo volilnim programom za evropske volitve namenjene manj pozornosti, vsebine pa so si bile med programi podobne. Presenetljivo je bilo najmanj pozornosti namenjene političnemu sistemu EU (Kustec Lipicer in Bilavčič, 2010).

Evropske volitve v letu 2009 so bile posebej analizirane tudi v zborniku *Volitve v Evropski parlament 2009* (Krašovec, 2010). To kaže, da so bile sploh prve in druge evropske volitve v Sloveniji še posebej zanimive za raziskovalce, saj so plodovito objavljali na te teme. S tem ko so se evropske

volitve na novo pojavile v slovenskem volilnem prostoru, so pomenile za raziskovalce tudi novo, še ne analizirano področje. Tudi v tem zborniku se raziskovalci osredotočijo na preverjanje teze o drugorazrednih volitvah (glej tudi Krašovec, 2005a), ki se kaže v večji meri kot leta 2004 na primeru novih držav članic iz Srednje in Vzhodne Evrope (Cabada, 2010). Evropska unija je ohranila le postranski vpliv na slovenski strankarski sistem, strankarske programe in notranjo organizacijo. Specialisti za zadeve Evropske unije pa so imeli le majhen vpliv in pomen za same stranke (Krašovec in Lajh, 2010).

Zbornik hkrati ohranja medčasovno primerjavo (Topolinjak, 2010) in mednarodno primerjalni vidik (Cabada, 2010; Fink Hafner, 2010). Tako je izpostavljena tudi relevantnost evropske in ameriške tradicije v oblikovanju predstavništva Evropske unije ter prepletenost elementov nacionalnih demokratičnih sistemov, elementov federalnega sistema ter elementov konfederalnega političnega sistema, ko govorimo o političnem sistemu Evropske unije (Fink Hafner, 2010). Starost volivcev je ostala ključni dejavnik pojasnjevanja volilne udeležbe (Hafner Fink, 2005; Hafner Fink, 2010). Mladi so še posebej pomemben segment volilnega telesa, ker so pokazatelj zdravja demokracije in ustreznosti politične socializacije, vendar so se ravno mladi v manjši meri udeležili volitev v Evropski parlament, kljub splošni kampanji, ki je bila namenjena prav temu segmentu volivcev (Deželan, 2010). Poleg starosti pa sta bila ključna tudi dejavnika religioznosti in zanimanja za politiko (Hafner Fink, 2010).

Poslanci Evropskega parlamenta, izvoljeni v Sloveniji, so izkazovali razmeroma visoko stopnjo zavezanost evropski ideji, pri čemer so imele evropske politične skupine pomembno vlogo pri delovanju poslancev (Rangus, 2010). Kljub relativno veliki prisotnosti žensk na kandidatnih listah za Evropski parlament pa so bile te izvoljene v razmeroma nizkem deležu. Izkazovale so tudi nižjo raven politične izkušnosti (Topolinjak, 2010).

Posebej tematiki volilne kampanje se posveča monografija *Volilni programi in stališča* (Kustec Lipicer et al., 2011), v kateri avtorje posebej zanima, kako deluje volilni boj ter kakšen je vsebinski potencial volilnih programov. Volilni programi so racionalna orodja volilnega boja, ki ohranjajo svojo uporabnost tudi kot vodilo v povolilnem delovanju oblasti. Relevantni so tudi za volivce, ki lahko med kampanjo na podlagi programa oblikujejo odločitve, komu bodo oddali svoj glas, medtem ko po volitvah programe uporabijo za spremljanje uresničevanja volilnih obljub. Monografija metodološko ohranja primerjalni pristop, in sicer mednarodno primerjalno, skozi čas (1990–2008), primerjavo med političnimi strankami ter tudi primerjavo volilnih programov z drugimi nevolilnimi dokumenti. Analiza v večji meri

naslovi tudi vsebine različnih javnih politik: gospodarsko, socialno, energetsko in kulturno politiko (Kustec Lipicer et al., 2011).

Med publikacije programske skupine na prelomu drugega in tretjega desetletja demokracije lahko štejemo tudi dva članka, objavljena v Družboslovnih razpravah leta 2014. Oba članka ohranjata primerjalni vidik in obravnavata obnašanje volivcev. Medčasovna analiza obnašanja volivcev razkriva, da se ključni dejavniki volilnega obnašanja spreminjajo skozi čas, medtem ko v zadnjih letih strankarska identifikacija izgublja pomen na predsedniških volitvah (Hafner Fink et al., 2014). Spremembe pri političnem vedenju, politični aktivaciji volivcev pa lahko opazimo tudi med volilno kampanjo, ko imajo volivci priložnost dobiti informacije o kandidatih, njihovih programih in stališčih. V obdobju volilne kampanje, pred predsedniškimi in parlamentarnimi volitvami se je povečal delež anketirancev, ki se na politična anketna vprašanja bolj opredeljujejo (Novak, 2014).

Časovna bližina volitev je lahko za raziskovalce zanimiva z vidika primerjalne analize uspeha političnih strank, poteka volilne kampanje ter nenazadnje vpliva volitev, ki so časovno potekale prej, na naslednje volitve. Predsedniške volitve konec leta 2017 in volitve v državni zbor sredi leta 2018 so bile tako med seboj razmeroma blizu. Analiza obeh volitev je združena v zborniku Volilno leto (Krašovec in Deželan, 2020), v katerem raziskovalci ohranjajo mednarodno primerjalni pristop, medčasovno primerjavo, analizo javnomnenjskih podatkov, kvalitativno analizo, analizo volilnih programov ter analizo volilne kampanje. To obdobje raziskovanja je predvsem zaznamoval destabiliziran strankarski sistem, niz predčasnih volitev, nastanki novih strank ter nastop populizma. Rezultati analize so pokazali, da je strankarski sistem v Sloveniji po letu 2000 postal izrazito razgiban. Na to so vplivali domači dejavniki, kot so zaton tranzicijske politične generacije, napačne odločitve glede nove politične generacije, ter tudi zunanji dejavniki, kot je na primer mednarodna finančna kriza (Fink Hafner, 2020). Destabilizacija strankarskega sistema se kaže v pojavu novih strank od leta 2011, ki so v primerjavi z etabliranimi strankami presenetljivo uspešne. Volivci novih strank pa se bistveno ne razlikujejo od volivcev etabliranih strank (Krašovec in Broder, 2020). Destabilizacija strankarskega sistema lahko vpliva tudi na to, da nekateri volivci med političnimi strankami – kljub nastanku novih strank – ne najdejo primerne kandidata in hočejo izraziti protest nad izbiro med kandidati. V takšnih primerih nekateri volivci svoja stališča izražajo tudi na samem volišču z oddajo neveljavnih glasovnic, na katere dopišejo besedilo (na primer »nihče«, »ni izbire« ali dopišejo svoje kandidate), dodajo risbe ali čačke, prečrtajo kandidate (Kogovšek in Krašovec, 2020). Poleg

novih političnih strank je za zadnje obdobje volitev značilno tudi, da so v letih 2011, 2014 in 2018 v Sloveniji potekale predčasne volitve, kar je lahko pomenilo večjo odmevnost in večjo politično aktiviranost političnega ozračja. Vendar kampanja za predčasne volitve – v primerjavi s kampanjo za redne volitve – ni imela drugačnega vpliva na vedenje oziroma politično izražanje volivcev (Novak, 2020).

Raziskovalci so se posebej osredotočili tudi na politično manj zastopane družbene skupine, kot so ženske in mladi. V nasprotju s splošnim prepričanjem so politične teme lahko zanimive tudi za mlade. Mladi se obnašajo zelo specifično, njihovi stili participacije pa so vse od tradicionalističnega do aktivističnega. Po starosti najmlajša skupina izraža večji delež apatičnosti (Oblak Črnič, 2020). Analiza volilnih programov strank je pokazala, da so vse stranke v svoje programe vključile tudi mlade. V večji meri je sicer to značilno za etablirane stranke. Imajo pa stranke pri tem podobne poudarke znotraj tem, ki zadevajo mlade (Deželan in Matjašič, 2020). Po drugi strani so ženske politične kandidatke v svoji samoprezentaciji ohranile spolne stereotipe, se predstavljale skozi tradicionalno ženska področja ter so bile bolj naklonjene politikam, ki so tradicionalno bolj povezane z ženskami, kot so vprašanje pravic žensk, splava, izobraževanje, zdravje, socialno varstvo, okolje, skrb za starejše, varstvo otrok, starševski dopust, pokojnine (Nacevska, 2020).

Tabela 1.1: Pregled volitev po letih, volilna udeležba ter publikacije, ki se nanašajo na posamezno obdobje volitev*

LETO	Volilna udeležba (%) volitve v državni zbor	Volilna udeležba (%) volitve predsednika	Volilna udeležba (%) lokalne volitve	Volilna udeležba (%) volitve v Evropski parlament
SKUPNE PUBLIKACIJE				
*Skupne publikacije so navedene ob volitvah, na katere se pretežno nanašajo. Z uporabo medčasovne primerjave se posamezne objave lahko nanašajo na več volitev.				
* Volitve v skupščino				
1990	Socialistične republike Slovenije 83,5			

	Fink Hafner, 1990			
1992	85,8	85,8		
1994			61,1	
1996	73,7			
1997		68,3		
1998			1. krog – 58,3 2. krog – 51,6	

LETO	Volilna udeležba (%) volitve v državni zbor	Volilna udeležba (%) volitve predsednika	Volilna udeležba (%) lokalne volitve	Volilna udeležba (%) volitve v Evropski parlament
2000	70,1 ----- Fink Hafner in Boh, 2000 Fink Hafner in Boh, 2002			
2002		1. krog – 72,1 2. krog – 65,4 ----- Fink Hafner in Boh, 2003	72,1 ----- Brezovšek et al., 2004	
2004	60,6			28,35 ----- Krašovec, 2005a Kustec Lipicer, 2005a
2006			1. krog – 58,2 2. krog – 53,2	
2007		1. krog – 57,7 2. krog – 58,5		
2008	63,1			
2009				28,33 ----- Kustec Lipicer, 2010b Krašovec, 2010
2010			1. krog – 51,0 2. krog – 48,8	
2011	65,6 ----- Kustec Lipicer et al, 2011 Novak, 2014			
2012		1. krog – 48,4 2. krog – 42,1 ----- Hafner Fink et al., 2014 Novak, 2014		
2014	51,7		1. krog – 45,2 2. krog - 43,6	24,5
2017		1. krog – 44,2 2. krog – 42,1 ----- Krašovec in Deželan, 2020		
2018	52,6 ----- Krašovec in Deželan, 2020		1. krog – 51,2 2. krog – 49,1	
2019				28,9
2022	71,0 ----- Novak, 2025	1. krog – 51,6 2. krog – 53,6	1. krog – 47,6 2. krog – 42,1	
2024				41,80

Vir: Državna volilna komisija (2025).

Zadnje parlamentarne volitve v Sloveniji

Leto 2022 je bilo neformalno označeno za super volilno leto, saj so se nekateri volivci na volišča odpravili kar petkrat. V aprilu so bile najprej organizirane volitve v državni zbor. Z volitvami je bila zaznamovana tudi jesen. V oktobru je potekal prvi krog, v novembru pa drugi krog predsedniških volitev. Temu so sledile še lokalne volitve županov, članov mestnih in občinskih svetov ter krajevnih in četrtnih skupnosti v novembru, z drugim krogom v decembru. Predstavniki Državnega sveta Republike Slovenije so sicer izvoljeni posredno, a tudi te volitve so potekale novembra 2022. Zbornik pred vami obravnava ravno volitve leta 2022. Poglavja se osredotočajo na volitve v državni zbor in so analizirane z različnih vidikov. Prvo poglavje ohranja primerjalni pristop raziskovalne skupine Politološke raziskave in ponuja pregled strankarskega sistema v Sloveniji od prvih večstrankarskih volitev leta 1990 do desetih demokratičnih volitev leta 2022. Za slovenski strankarski sistem je značilna destabilizacija, ki se kaže v nizki ravni institucionaliziranosti in visoki polarizaciji, kar neposredno ogroža kvaliteto demokracije (Fink Hafner, 2025). Pred samimi volitvami v letu 2022 so na volilno kampanjo in javno mnenje o strankah vplivali tudi protivladni protesti, čemur se posveča drugo poglavje, ki posebej analizira vlogo in vpliv družbenih gibanj na rezultate volitev. Kot rezultat protestniškega gibanja je bilo opaziti predvsem višjo udeležbo na volitvah, pri čemer je gibanje mobiliziralo predvsem volivce levosredinskih strank (Konrad in Novak, 2025).

V preostanku zbornika se poglavja posvečajo odnosu strank in njihovih volilnih programov do posameznih javnih politik glede na institucionalni okvir, ciljne skupine in področje. Krašovec in Lajh (2025) tako posebej analizirata umestitev evropskih politik in odnos do Evropske unije v volilnih programih strank. Ugotavljata, da so bolj ali manj vse stranke v svojih volilnih programih vključile tudi evropske programe in se do določene mere polarizirale, vendar ni bilo mogoče zaznati neposrednega konflikta, ostaja pa tudi potencial za nadaljnjo politizacijo evropskih vsebin prek že obstoječe dolgotrajne cepitve medstrankarskega tekmovanja v Sloveniji (Krašovec in Lajh, 2025). Deželan in Vombergar (2025) se posvetita mladim kot ciljni skupini strank ter analizi strankarskih programov z namenom identifikacije umestitve mladinskih politik v strankarske programe. Oblak Črnič in Brečko (2025) analizirata uporabo različnih virov političnih informacij pri mladih, tj. prvih volivcih. Analiza strankarskih programov je razkrila, da politične stranke mlade v programih nagovarjajo površno, brez dodelanega pristopa in brez zaznave mladih kot potencialnega volilnega telesa. Mladi

so omenjeni z ostalimi skupinami, ne da bi bili nagovorjeni izključno oni. Stranke pa ne konkurirajo pri posameznih temah glede mladih (Deželan in Vombergar, 2025). Prvi volivci so heterogena skupina volivcev glede na izobraževanje, vzorce politične aktivnosti, sodelovanje staršev na volitvah ter kanale informiranja. Ključna dejavnika, ki vplivata na udeležbo na volitvah med prvimi volivci, sta program izobraževanja ter družinska politična socializacija (Oblak Črnič in Brečko, 2025). V luči podnebnih sprememb in energetske krize se med pomembnejše javne politike uvrščajo okoljska in energetska politika. Stališča in predvidene rešitve strank za javnopolitične probleme na teh področjih pa so lahko pomembne tudi za volivce pri odločitvi, komu namenijo svoj glas. Bauman (2025) in Hočevnar (2025) se posvetita prav analizi umestitve okoljskih politik v strankarskih programih zadnjih volitev. Medtem ko Hočevnarja (2025) zanima okoljski diskurz na splošno, se Bauman (2025) posveti odnosu političnih strank do jedrske energije. Okoljski diskurzi slovenskih političnih strank so v veliki meri določeni z okoljskimi diskurzi, ki prevladujejo na ravni EU. Čeprav se okoljski diskurzi med strankami razlikujejo, pa lahko opazimo tudi podobnost in prekrivanje med diskurzi. Prevladujeta diskurza trajnostnega razvoja in ekološke modernizacije, v koalicijski pogodbi pa lahko zaznamo zavezanost tehnološkim rešitvam (Hočevnar, 2025). Večina političnih strank je navedla tudi vprašanje jedrske energije, pri čemer so stranke vprašanje pretežno omenile le v alineji ali stavku. Med strankami lahko sicer zaznamo konsenz v povezavi z jedrsko energijo. Večina podpira gradnjo JEK2, če bi projekt na referendumu potrdili državljani (Bauman, 2025).

Sklep

Pregled analiz in raziskovalnih ugotovitev, povezanih s temami volitev, volilnega sistema, volilnih rezultatov in volilnih kampanj, nam je razkril, da so slovenski raziskovalci v velikem obsegu raziskovali volitve in pomembno prispevali k ugotovitvam in spoznanjem na področju ključnega elementa demokracije. Glede na to, da je naša analiza obsegala le skupno objavljene publikacije raziskovalcev programske skupine Politološke raziskave (zbornike), ki deluje znotraj Centra za politološke raziskave Fakultete za družbene vede (pri tem so bile iz analize izpuščene tudi individualne objave raziskovalcev programske skupine, vezane na volitve, kot so članki in poglavja v zbornikih, ki so jih uredili tuji raziskovalci), je potrebno poudariti, da so spoznanja in znanja, vezana na tematiko volitev v Sloveniji, še širša od predstavljenega.

Tematike in raziskovalna vprašanja, postavljena v odnosu do analize volitev, so zaznamovali značilnosti strankarske arene, konteksti vsakokratnih volitev, smernice sodobnega politološkega mednarodnega raziskovanja, tudi raziskovalni interesi in ekspertize raziskovalcev programske skupine Politološke raziskave.

Skupno raziskovanju volitev v okviru programske skupine Politološke raziskave je bila usmerjenost na: vpliv ustavnih izbir in volilnega sistema predvsem v prvem desetletju demokracije, volilni uspeh političnih strank in kandidatov oziroma volilni rezultat, javnomnenjska stališča volivcev, značilnosti, vsebino in uspeh volilne kampanje ter analizo odnosa kandidatov in strank do posameznih zvrsti politik. Raziskovalci so pri tem kombinirali multimetodski pristop, uporabo deskriptivnih metod, kvantitativne analize ter kvalitativne analize. V ospredju pa je bil vselej tudi primerjalni vidik, v smislu mednarodno primerjalnega, medčasovno primerjalnega ter primerjave volitev v različne institucije.

Glede na dinamiko strankarskega sistema v Sloveniji in na evropski ravni je ključno, da se raziskovanje volitev sistematično in kontinuirano nadaljuje tudi v prihodnje. Tu je treba posebej izpostaviti uporabnost zbranih in objavljenih podatkov, ki se lahko uporabijo za nove, predvsem primerjalne analize. Posebej lahko tudi izpostavimo, da so bile izvedene analize objavljene predvsem v slovenskem jeziku, in tako dostopne slovenskim volivcem. Publikacije imajo tako lahko tudi pomembno vlogo pri socializaciji in informiranju volivcev ter dvigu ravni aktivnega državljanstva.

Literatura

- Bašić Hrvatini, Sandra (2010): Recikliranje zdrave pameti. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politične vsebine in volilna kampanja: slovenska izkušnja z volitvami v Evropski parlament 2009*, 99–119. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bauman, Sara (2025): Jedrska energija v predvolilnih programih slovenskih političnih strank na državnoborskih volitvah 2022. V: Meta Novak (ur.), *Volitve v državni zbor 2022*, 191–210. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Bebler, Anton (1990): Slovenska pomlad in volitve 1990. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 8–11. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Boh, Tomaž (2002): Samopredstavitve strank in medstrankarska soočenja kot orodje političnega prepričevanja. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 95–114. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Boh, Tomaž (2004): Župani ali (in) poslanci?! Prednost ali slabost združene funkcije. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 138–163. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Boh, Tomaž in Damjan Lajh (2003): Predsedniški kandidati in desne politične stranke 1992–2002. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 153–174. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brezovšek, Marjan (1990): Volitve kot demokratična institucija. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 23–31. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Brezovšek, Marjan (2002): Volitve in politično predstavništvo. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 51–69. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brezovšek, Marjan (2003): Ustavna izbira in demokratični prehod. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 57–74. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brezovšek, Marjan (2004a): Problem volilne (ne)udeležbe na lokalnih volitvah in volilno ravnanje. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 36–48. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Brezovšek, Marjan (2004b): Proučevanje lokalne demokracije in zaznave Slovencev. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 9–21. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brezovšek, Marjan in Miro Haček (2004): Značilnosti kandidiranja na lokalni ravni. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 49–62. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brezovšek, Marjan in Miro Haček (2005): Volilni sistem in volitve v Evropski parlament. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament: Res drugorazredne volitve?*, 87–105. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Brezovšek, Marjan (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.) (2004): *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brglez, Milan (1990): Socialne determinante volilnih preference. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 90–98. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Cabada, Ladislav (2010): Volitve v Evropski parlament kot drugorazredne volitve: refleksija volitev v novih srednjeevropskih članicah Evropske unije. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament 2009*, 41–64. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Deželan, Tomaž (2005a): Predvolilna kampanja, volilna udeležba in izid volitev. Analiza vpliva predvolilne kampanje na problem nizke volilne udeležbe na volitvah v EP. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 147–166. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Deželan, Tomaž (2005b): Z »Evrobusom« po Sloveniji. Analiza strateške in organizacijske pripravljenosti slovenskih parlamentarnih političnih strank na prve volitve v Evropski parlament. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 55–69. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Deželan, Tomaž (2010): Kakovost aktivnosti za mobilizacijo mladih državljanov na volitvah v Evropski parlament 2009. Primer projekta spodbujanja udeležbe srednješolske mladine. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament 2009*, 91–115. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Deželan, Tomaž in Miha Matjašič (2020): Mladina kot polje volilnega boja. Med vzgojo in izobraževanjem ter mladinskim delom. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 89–110. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Deželan, Tomaž in Nina Vombergar (2025): Mladi kot selektivni poudarek v programih političnih strank. V: Meta Novak (ur.), *Volitve v državni zbor 2022*, 113–137. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

- Deželan, Tomaž, Alenka Krašovec in Matej Kovačič (2010): Volilna kampanja po slovensko. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politične vsebine in volilna kampanja: slovenska izkušnja z volitev v Evropski parlament 2009*, 53–70. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Državna volilna komisija (2025): Državna volilna komisija RS. Dostopno prek <https://www.dvk-rs.si/>, 1. 1. 2025.
- Ferfila, Bogomil (2003a): Politično komuniciranje v ZDA in EU. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 227–245. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ferfila, Bogomil (2003b): Tipologija volilnih kampanj in primerjava le-teh v ZDA in državah OECD. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 247–256. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2002): Prezemanje oblasti v kontinuiranem demokratičnem prehodu. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 7–25. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2003a): (Mednarodno) primerjalno raziskovanje volitev. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 11–17. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2003b): Kritičnost prvih institucionalnih izbir in dejavniki uspešnosti prehoda v demokracijo. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 21–41. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2005): Evropske volitve 2004 v Sloveniji – učinkovitost volilnega inženirstva v korist bolj uravnotežene zastopanosti spolov. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament: Res drugorazredne volitve?*, 107–129. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Fink Hafner, Danica (2010): Politično predstavništvo: modern, postmoderno, sestavljeno. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament 2009*, 17–40. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2020): Destabilizacija slovenskega strankarskega sistema po letu 2000. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 5–35. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Fink Hafner, Danica (2025): Dinamika strankarskega Sistema v Sloveniji 1990–2022. V: Meta Novak (ur.), *Volitve v državni zbor 2022*, 37–58. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Fink Hafner, Danica (ur.) (1990): Volitve '90: prispevki za politološko analizo: zbornik referatov. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Fink Hafner, Danica in Alenka Krašovec (2004): Vpliv volilnega Sistema na delež žensk v nacionalnem in lokalnih predstavniških telesih v Sloveniji. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 102–124. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Fink Hafner, Danica in Mitja Hafner Fink (2003): (Ustavni) dejavniki uspešnega prehoda v demokracijo. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), Predsedniške volitve 2002, 43–56. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (ur.) in Tomaž Boh (ur.) (2000): Volitve 2000: Volilni programi političnih strank. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede – Inštitut za družbene vede, Center za politološke raziskave.
- Fink Hafner, Danica (ur.) in Tomaž Boh (ur.) (2002): Parlamentarne volitve 2000. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (ur.) in Tomaž Boh (ur.) (2003): Predsedniške volitve 2002. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica, Tomaž Deželan in Simona Topolinjak (2005): Kandidatke na evropskih volitvah 2004 v Sloveniji: Strankocentričnost volilnega Sistema in medijskega poročanja. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004, 128–146. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Gosar, Lojze in Angelca Rus (1990): Analiza programov strank za potrebe planiranja. V: Danica Fink Hafner (ur.), Volitve 90: prispevki za politološko analizo, 142–157. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Haček, Miro (2004a): Lokalne volitve zgolj kot indikator za parlamentarne? V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002, 22–35. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Haček, Miro (2004b): Fenomen neodvisnih kandidatov in list neodvisnih kandidatov na lokalnih volitvah. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002, 63–74. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hafner Fink, Mitja (1990): Napovedovanje volilnih izidov: Problemi raziskovanja javnega mnenja. V: Danica Fink Hafner (ur.), Volitve 90: prispevki za politološko analizo, 105–113. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Hafner Fink, Mitja (2005): Dejavniki udeležbe na volitvah v Evropski parlament 2004 – primer Slovenije. V: Alenka Krašovec (ur.), Volitve v Evropski parlament: Res drugorazredne volitve?, 69–86. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Hafner Fink, Mitja (2010): Dejavniki volilnega obnašanja Slovencev na volitvah v Evropski parlament 2009: volilna udeležba in nestanovitnost volilne izbire. V: Alenka Krašovec (ur.), Volitve v Evropski parlament 2009, 65–89. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hafner Fink, Mitja, Simona Kustec Lipicer, Danica Fink Hafner in Gregor Čehovin (2014): Determinants of voter behaviour at presidential elections in post socialist context: The case of Slovenia. *Družboslovne razprave* 30 (75): 7–27.

- Hočevar, Marko (2025): Slovenske politične stranke in okoljski diskurzi: Hegemonija »zelenega« kapitalizma. V: Meta Novak (ur.), *Volitve v državni zbor 2022*, 163–190. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Jelušič, Ljubica (1990): Kaj ponujajo slovenske stranke za obrambo in varnost države. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 156–166. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Kogovšek, Tina in Alenka Krašovec (2020): Od Miki Miške, Tita in Damjana Murka do Igre prestolov in slovenskih košarkarjev: analiza neveljavnih glasovnic na predsedniških volitvah 2017. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 111–151. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Konrad, Valentina in Meta Novak (2025): Vloga družbenih gibanj v času državnoborskih volitev 2022 v Sloveniji. V: Meta Novak (ur.), *Volitve v državni zbor 2022*, 59–84. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Košir, Damjan (1990): Pomlad volitev v vzhodni Evropi. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 12–16. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Krašovec, Alenka (2005b): Eksperimentiranje s selekcijo kandidatov za volitve? Selekcija kandidatov za volitve v Evropski parlament in državni zbor leta 2004. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament: Res drugorazredne volitve?*, 131–150. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Krašovec, Alenka (2005c): Financiranje volilnih kampanj: Primerjava med volilno kampanjo za volitve v nacionalni parlament in v Evropski parlament. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 20–36. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krašovec, Alenka (ur.) (2005a): *Volitve v Evropski parlament: Res drugorazredne volitve?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Krašovec, Alenka (ur.) (2010): *Volitve v Evropski parlament 2009*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krašovec, Alenka in Damjan Lajh (2003a): Predsedniške volitve v preučevanih državah. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 118–139. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krašovec, Alenka in Damjan Lajh (2003b): Financiranje predsedniških volilnih kampanj v Sloveniji. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 297–316. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krašovec, Alenka in Damjan Lajh (2010): Specialisti za zadeve Evropske unije in njihova vloga v volilnih procesih. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament 2009*, 117–140. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krašovec, Alenka in Damjan Lajh (2025): Ali je »Slon v prostoru«? Evropska unija in strankarsko tekmovanje. V: Meta Novak (ur.), *Volitve v državni zbor 2022*, 85–112. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

- Krašovec, Alenka in Danica Fink Hafner (2004): Politične izkušnje in volitve: posredna diskriminacija žensk. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 75–101. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krašovec, Alenka (ur.) in Tomaž Deželan (ur.) (2020): *Volilno leto*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Krašovec, Alenka in Živa Broder (2020): Volivci novih strank v Sloveniji: razočarani demokrati, apatični državljani ali kdo drug? V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 37–61. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Kropivnik, Samo in Uroš Pinterič (2003): Množični mediji v volilni kampanji za predsedniške volitve 2002. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 257–275. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2002): Družbeni in ideološki profile slovenskih političnih strank v preteklem desetletju. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 27–48. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2003): Predsedniške volitve – Kdo zmaga in kdo izgubi? V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 193–224. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2010): Slovenski volivci na volitvah v Evropski parlament 2009. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politične vsebine in volilna kampanja: slovenska izkušnja z volitev v Evropski parlament 2009*, 27–49. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona (2003): Programi predsedniških kandidatov na dosedanjih volitvah za Predsednika Republike Slovenije kot mehanizem oblikovanja dnevnega reda v tranziciji. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 277–296. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona (2004): Lokalne volitve in dejavnosti, povezane z njimi: pogled iz zornega kota volivca. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 125–137. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona (2005b): Usmeritve v preučevanju politoloških vidikov volilnih kampanj. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 2–18. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona (2005c): Pomen strankarskih programov na volitvah v Evropski parlament. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 37–54. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Kustec Lipicer, Simona (2010a): Volilne vsebine kot dragoceni mavrični košček demokratičnega kampanjskega mozaika. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politične vsebine in volilna kampanja: slovenska izkušnja z volitev v Evropski parlament 2009*, 155–158. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona (2010c): (Javno)politične vsebine kot košček v mozaiku volilne kampanje. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politične vsebine in volilna kampanja: slovenska izkušnja z volitev v Evropski parlament 2009*, 13–23. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona (ur.) (2005a): *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona (ur.) (2010b): *Politične vsebine in volilna kampanja: slovenska izkušnja z volitev v Evropski parlament 2009*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona in Nikolina Bilavčič (2010): Volilni programi in volilne vsebine skozi volilno izkušnjo volitev v Evropski parlament 2009. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politične vsebine in volilna kampanja: slovenska izkušnja z volitev v Evropski parlament 2009*, 71–95. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona in Tomaž Boh (2005): *Analiza televizijskih soočenj za volitve v Evropski parlament*. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 72–95. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kustec Lipicer, Simona, Samo Kropivnik, Tomaž Deželan in Alem Maksuti (2011): *Volilni programi in stališča*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kuzmanić, Tonči (1990): Volitve na slovenskem ali o zastarelosti demokracije. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 114–123. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Lajh, Damjan (2003): Vloga in položaj šefa države v socialistični Jugoslaviji in v državah, nastalih na ozemlju nekdanje Jugoslavije. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 98–115. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lajh, Damjan in Alenka Krašovec (2003): *Položaj predsednikov držav v izbranih ureditvah: primerjava med baltskimi, postjugoslovanskimi in srednjeevropskimi državami*. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 75–95. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lajh, Damjan in Alenka Krašovec (2005): *Prvo volilno odločanje v okviru evropskega povezovanja: referendum o vstopu Slovenije v Evropsko unijo*. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament: Res drugorazredne volitve?*, 13–36. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

- Lajh, Damjan in Simona Kustec Lipicer (2004): Množični mediji, volitve in oblikovanje javnih politik na lokalni ravni. V: Marjan Brezovšek (ur.), Miro Haček (ur.) in Alenka Krašovec (ur.), *Lokalna demokracija I: Analiza lokalnih volitev 2002*, 164–183. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Maksuti, Alem in Marjetka Rangus (2010): Kvalitativna analiza vsebine televizijskih soočenj kandidatnih list med kampanjo za volitve v Evropski parlament leta 2009. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politične vsebine in volilna kampanja: slovenska izkušnja z volitev v Evropski parlament 2009*, 121–151. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Markič, Boštjan (1990): Volitve in opredeljevanje državljanov. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 52–58. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Miheljak, Vlado (1990): Fenomen Kramberger. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 99–104. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Nacevska, Elena (2020): Ženske na predsedniških volitvah in njihova samoprezentacija na spletu. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 187–217. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Novak, Meta (2014): Sprememba političnega vedenja v obdobju volilne kampanje. *Družboslovne razprave* 30 (75): 29–47.
- Novak, Meta (2020): Vpliv volilne kampanje na politično izražanje volivcev. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 63–88. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Novak, Meta (ur.) (2025): *Volitve v državni zbor 2022*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Oblak Črnič, Tanja (2020): Politika (ni) za mlade? Državlanski stili in volilne preference mladih. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 153–186. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Oblak Črnič, Tanja in Barbara N. Brečko (2025): Politični repertoarji in »prvi volivci« med mladimi. V: Meta Novak (ur.), *Volitve v državni zbor 2022*, 139–162. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Oblak, Tanja in Simon Delakorda (2005): Med samopromocijo države in agitacijo nevladnih organizacij?: Analiza slovenske volilne kampanje za Evropski parlament na spletu. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 110–125. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Pinterič, Uroš in Bogomil Ferfila (2005): Tradicionalni in sodobni mediji v predvolilni kampanji za evropske volitve 2004 v Sloveniji. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 96–109. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Prunk, Janko (1990): Nova slovenska politična strukturiranost. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 47–51. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Prunk, Janko (2002): Primerjava političnega razvoja v Sloveniji in Hrvaški 1990–2000. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 135–161. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Prunk, Janko (2003): Liberalnodemokratski kandidati na volitvah za Predsednika Predsedstva Republike Slovenije in Predsednika Republike Slovenije (1990–1997). V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 143–152. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rangus, Marjetka (2010): Mandat poslancev v Evropskem parlamentu. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament 2009*, 141–175. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Stanonik, Damjan in Danica Fink Hafner (2002): Analiza volitev v Sloveniji (objave slovenskih politologov in drugih družboslovcev). V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 165–170. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Toplak, Cirila (2022): Slovenska politologija in politološka združenja. *Teorija in praksa* 59 (1): 222–234.
- Topolinjak, Simona (2010): Značilnosti kandidatnih list in izvoljenih na volitvah v Evropski parlament: primerjava 2004–2009. V: Alenka Krašovec (ur.), *Volitve v Evropski parlament 2009*, 177–198. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Toš, Niko (1990): Volitve in oblikovanje strank. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 64–82. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Zajc, Drago (1990): Volitve in oblikovanje strank. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 59–63. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Zajc, Drago (2002): Četrte demokratične volitve v Sloveniji in tretje volitve v Državni zbor Republike Slovenije leta 2000. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 71–92. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zajc, Drago (2003): Predsedniške volitve 2002 v Sloveniji (Pomen volilnih pravil in vloga osebnosti). V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 177–191. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zore, Urša in Marko Brekič (1990): Mediji in volitve 90. V: Danica Fink Hafner (ur.), *Volitve 90: prispevki za politološko analizo*, 131–135. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Židan, Alojzija (2002): Politične stranke o šolstvu, izobraževanju. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 116–132. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Židan, Alojzija (2003): Politična socializacija mladih (ob spremljanju predsedniških volitev leta 2002). V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Predsedniške volitve 2002*, 319–332. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Židan, Alojzija (2005): Volilne tematike in problematike za volitve v Evropski parlament leta 2004: Njihova konstruktivistična družboslovna didaktizacija za mlade. V: Simona Kustec Lipicer (ur.), *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*, 167–180. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

2. Dinamika strankarskega sistema v Sloveniji 1990–2022

Danica Fink Hafner

Uvod

Po drugi svetovni vojni se je predvsem v Zahodni Evropi uveljavila teza, da so strankarski sistemi zamrznili (Lipset in Rokkan, 1967). Raziskovanje dinamike strankarskih sistemov se je tako bolj razmahnilo v okoliščinah prehodov v demokracijo v obdobju med 70. in 90. leti prejšnjega stoletja. In vendar v zadnjem času raziskave ne razkrivajo le povečane dinamičnosti, ampak tudi zmanjšanje institucionaliziranosti strankarskih sistemov tako v mladih kot tudi starejših demokracijah (Haughton in Deegan-Krause, 2015; Casal Bértoa in Weber, 2019; Casal Bértoa in Enyedi, 2021).

Klasični teoretski prispevki o strankah in strankarskih sistemih (Sartori, 1976; Mair, 1989; 1997) med kazalniki spreminjanja strankarskih sistemov navajajo (efektivno) število strank, volilno nestanovitnost in vstop novih strank v strankarski sistem.

V tem prispevku analiziramo dinamiko strankarskega sistema v Sloveniji vse od tranzicijskega obdobja do stanja po zadnjih volitvah v Državni zbor Republike Slovenije aprila 2022. Slednje je v skladu z mednarodno primerjavnim konsenzom, da so strankarski sistemi opredeljeni kot sistemi strank, ki so izvoljene v spodnje domove parlamentov.

Da bi čimbolj celostno zajeli spreminjanje strankarskega sistema, bomo odgovorili na naslednja raziskovalna vprašanja: 1) kako so se spreminjale značilnosti strankarskega sistema glede na Sartorijevo (1976) tipologijo strankarskih sistemov?; 2) kako se je spreminjala institucionaliziranost strankarskega sistema glede na dinamiko vstopanja novih strank v sistem in glede na delež strank s koreninami v socialističnem sistemu v strankarskem sistemu?

Dinamični vidik zajemamo s primerjalno analizo navedenih značilnosti po vsakih parlamentarnih volitvah v obdobju od prvih večstrankarskih volitev 1990 do zadnjih parlamentarnih volitev 2022. Metodološki pristop

zajema: pregled znanstvene literature o analizi spreminjanja strankarskih sistemov, analizo uradnih volilnih rezultatov v obdobju 1990–2022 v Sloveniji vključno z lastnimi izračuni, pregled že obstoječih raziskav o strankah in strankarskem sistemu v Sloveniji.

V nadaljevanju najprej predstavimo teoretski okvir. V empiričnem delu predstavimo analizo dinamike strankarskih sistemov v preučevanem obdobju na podlagi zgoraj navedenih raziskovalnih vprašanj in pristopov. V zaključku komentiramo raziskovalne ugotovitve v mednarodno primerjalni perspektivi in z zornega kota raziskovanja vplivov raznolikih dejavnikov na dinamiko strankarskega sistema.

Merjenje sprememb v strankarskem sistemu

Značilnosti in tipi strankarskih sistemov

Sartorijeva (1976) tipologija strankarskih sistemov, ki se še danes pogosto uporablja pri preučevanju strankarskih sistemov, temelji na treh ključnih kriterijih – številu relevantnih strank v strankarskem sistemu, ideološki distanci in načinu strankarskega tekmovanja (centrifugalna ali centripetalna smer tekmovanja). Na tej podlagi je prepoznal več zvrsti strankarskih sistemov. Tukaj izpostavljamo: 1) atomizirani strankarski sistem in 2) tekmovalne zvrsti sistemov, ki so relevantne za preučevanje slovenskega strankarskega sistema. Znotraj kategorije večstrankarskih tekmovalnih sistemov Sartori (1976) razločuje še med dvostrankarskim sistemom, polariziranim pluralizmom, zmernim pluralizmom in sistemom predominantne stranke. Netekmovalnih zvrsti ne obravnavamo, saj se je strankarski sistem vse od volitev 1990 do danes oblikoval na svobodnih večstrankarskih volitvah.

Atomizirani strankarski sistem ni le kategorija, ki zajema skrajno strankarsko razdrobljenost. Zanj je značilno tudi fluidno stanje strankarstva, pri katerem so stranke bolj ali manj le ohlapne, nestabilne koalicije pomembnih posameznikov. Tovrstne strankarske sisteme nekateri raziskovalci celo štejejo za premalo strukturirane ali konsolidirane, da bi jih lahko podrobno analizirali (Wolinetz, 2006).

Pri dvostrankarskem sistemu se včasih pozablja, da gre za zvrst večstrankarskega sistema. Ime dvostrankarski se pravzaprav nanaša le na dejstvo, da imata le dve stranki realno možnost za menjavo na oblasti. Vsaka od njiju išče večino med volivci. V skladu z Downsovo (1957) teorijo se tako obe stranki poskušata približati čim večjemu delu volivcev. Ta strategija pa terja

izogibanje skrajnim stališčem glede na prevladujoče javno mnenje. Zaradi težnje k podobnosti (večji ideološki bližini strank) je tu pričakovan vzorec tekmovanja bolj centripetalen.

Polarizirani in zmerni pluralizem poznata tekmovanje med dvema grozdoma strank (»levim« in »desnim«), vendar je tekmovanje različno. Eden izmed razlogov za razlike v medstrankarskem tekmovanju je to, da se prav pri številu pet do šest strank v strankarskem sistemu kvalitativno spremeni tako število možnih interakcij med strankami v sistemu kot tudi narava teh interakcij. Obseg pet-do-šest strank je po Sartoriju pravzaprav kazalnik ideološke razdalje (Sartori, 1976: 287).

V polariziranem pluralizmu tekmuje več strank kot v zmernem pluralizmu – torej več kot pet-do-šest. Stranke se v tem primeru ne strinjajo glede ustavnih temeljev sistema. Njihova ideološka nasprotovanja so tako intenzivna, da jih Sartori poimenuje kar ideološka vročica. Antisistemske stranke tekmujejo ob strankah, ki podpirajo strankarski sistem. Polarizirajoče delovanje političnih strank ne poteka le po ločnici opozicijske vs. vladne stranke, temveč tudi med strankami v opoziciji (gre za pojav dvojne opozicije). Cel strankarski sistem tako deluje centrifugalno. Zato je težko oblikovati vladne koalicije. V primeru, da se v takem sistemu uspe določena stranka pozicionirati v metričnem centru strankarskega sistema, lahko ta stranka deluje kot posrednica v koalicijskem povezovanju ideološko raznorodnih strank. Stranka metričnega centra torej lahko do neke mere obvlada centrifugalne sile v strankarskem sistemu (Sartori, 1976: 134–135).

V zmernem strankarskem pluralizmu (v njem deluje do pet-do-šest relevantnih strank) stranke soglašajo glede ustavnega sistema. Zato je njihovo tekmovanje lahko centripetalno. V takih okoliščinah stranke zmorejo oblikovati alternativne vladne koalicije (koalicije leve sredine in koalicije desne sredine), ideološka vročica ni sestavina delovanja v strankarskem sistemu, ni antisistemskih strank in dvojne opozicije.

Na večstrankarskih volitvah pa se vendarle lahko zgodi, da ena stranka prejme tako veliko podporo, da lahko sama oblikuje vlado. Gre za sistem predominantne stranke, ki lahko tovrstno zmago na volitvah tudi ponavlja na zaporedno organiziranih svobodnih parlamentarnih volitvah. V osnovi gre za tekmovalni strankarski sistem, a v primeru trikratne zaporedne zmage predominantne stranke se po Sartorijevem (1976) mnenju način vladanja prevesi že v enostrankarski sistem.

Na to, kakšen je strankarski sistem in kako deluje, pa vpliva tudi predvidljivost delovanja posamičnih strank in strankarskega sistema kot celote. Slednje se v politologiji povezuje s pojmom institucionalizacija.

Institucionalizacija strank in strankarskega sistema

Kot smo že uvodoma napovedali, analiza institucionaliziranosti strankarskega sistema vključuje tako dinamiko vstopanja novih strank v sistem, v primeru postsocialističnih strankarskih sistemov, pa tudi dinamiko deleža strank s koreninami v socialističnem sistemu v strankarskem sistemu. Pri tem razumemo institucionalizacijo stranke »*kot proces, v katerem stranke reproducirajo konsistentne vzorce množične mobilizacije in notranje organizacije*« (Casal Bértoa, 2017: 410). Poenostavljeno povedano, stranke so institucionalizirane, ko so stabilne v svoji politični ideologiji, organizacijski strukturi in podpori na volitvah in med volitvami.

Glede na to, da je strankarski sistem v svojem bistvu vzorec interakcij med strankami (Mair, 2006), sta pri opredelitvi institucionaliziranosti strankarskega sistema ključna elementa stabilnost pravil in narava medstrankarskega tekmovanja (Lindberg, 2007). In ker institucionalizacija vsebuje idejo stabilnosti in vztrajnosti (Riker in Ordeshook, 1973), Mair (2001: 35) izpostavlja naslednjo zakonitost: bolj ko je sistem stabilen, bolj je institucionaliziran.

V tem prispevku bomo kot kazalnik institucionalizacije strankarskega sistema uporabili dva kazalnika. Prvič, delež strank, ki so na novo nastale v zadnjem letu pred določenimi volitvami v nacionalni parlament (konkretno v Državni zbor Republike Slovenije). Slednje je še posebej pomembno zaradi povezanosti pojava neinstitucionaliziranih strank s spreminjanjem institucionaliziranosti strankarskega sistema. Natančneje, institucionalizacija strankarskega sistema je »*proces, v katerem vzorci interakcij med političnimi strankami postanejo rutinski, predvidljivi in stabilni*« (Casal Bértoa, 2017: 407). Novo nastale stranke so same po sebi šibko institucionalizirane. Če je njihov delež v strankarskem sistemu znaten, lahko pričakujemo, da slednje vpliva tudi na (šibko) institucionaliziranost strankarskega sistema. Seveda pa pri tem ne gre pozabiti, da se tudi stranke, ki niso nastale iz nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, lahko sčasoma institucionalizirajo. Drugič, delež strank, ki so se razvile iz nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, izraža delež strank, ki je institucionaliziran v organizacijskem smislu in zaradi postopnega prilagajanja (kar je primer v Sloveniji od sredine 80. let naprej) tudi v ideološkem pogledu.

Strankarski sistem se je v Sloveniji dinamično spreminjal glede na oba opisana kazalnika.

Tranzicijski strankarski sistem (1989–1991)

V prehodu iz enostrankarskega sistema v večstrankarski sistem se je v Sloveniji prepletalo več političnih pojavov. Opozicijskim družbenim gibanjem, katere je reformirana Zveza komunistov Slovenije v 80. letih prejšnjega stoletja tolerirala, so se v letu 1988 začele pridruževati opozicijske politične zveze. Z dopolnjevanjem Ustave Socialistične Republike Slovenije (1988, 1989) in z zakonom (1989) so bile opozicijske stranke legalizirane.

Kot je značilno za prehode iz avtoritarnih sistemov, je tudi v Sloveniji hitro vzniknilo veliko število novih političnih strank. Medtem ko jih je bilo malo pred večstrankarskimi volitvami leta 1990 35, jih je bilo aprila 1992 že 92 in decembra 1993 kar 124 (Fink Hafner, 1997).

Pred prvimi večstrankarskimi volitvami tako lahko govorimo o atomiziranem strankarskem sistemu. Formalno prepoznani strankarski sistem se je oblikoval na podlagi rezultatov volitev leta 1990, in sicer v družbenopolitičnem zboru republiške skupščine. Sorazmerni volilni sistem, ki je bil uporabljen za volitev delegatov v družbenopolitični zbor, je spodbujal stranke, da tekmujejo posamično. Toda ključni ideološko-politični razcep v tem času je bil razcep med novo nastalimi opozicijskimi strankami na eni strani in reformiranimi družbenopolitičnimi organizacijami na drugi strani.

Čeprav združba novo nastalih strank ni tekmovala kot ena lista, (javnosti pa se je pogosto predstavljala kot kolektiviteta z imenom Demos,) je bila bipolarnost tekmovanja očitna. A vendar rezultati volitev niso vodili v oblikovanje »čiste« Demosove vlade. V sicer Demosovo vlado so bili vključeni ministri reformirane Zveze komunistov, ki sicer kot stranka ni bila partnerica v vladajoči koaliciji. Poleg tega je imela simboličen pomen tudi izvolitev Milana Kučana za predsednika predsedstva slovenske republike. Kučan je namreč po letu 1986 vodil procese liberalizacije Zveze komunistov in nato tudi prilagajanje te stranke novo nastajajočemu demokratičnemu sistemu. Dvopolnost je nekoliko izgubila težo po samorazpustitvi Demosa v letu 1991, razdrobljenost strankarskega sistema glede ideološko-politične usmeritve pa je naraščala.

Tranzicijski strankarski sistem je tako že zajemal skoraj celo ideološko mavrico, značilno za evropske strankarske sisteme: reformirane socialiste in komuniste, liberalno reformirano zvezo socialistične mladine, zelene, krščanske demokrate, konservativno-agrarno stranko, protikomunistično socialdemokratsko stranko, obrtniške in regionalne stranke. Manjkali so le izraziti levi in desni ekstremi.

Tabela 2.1: Značilnosti strankarskega sistema takoj po parlamentarnih volitvah (1990–2022)

(z ? so označene kategorije, kjer jasna opredelitev pojma in s tem številčnega izraza ni mogoča)

Značilnosti strankarskega sistema	1990¹	1992	1996	2000	2004	2008	2011	2014	2018	2022
Število tekmujočih strank in strankarskih list na volitvah	17	33	18	16	23	17	20	17	25	21
Število parlamentarnih strank	9	8	7	8	7	7 ²	7	7	9	5
Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke s koreninami v družbenopolitičnih organizacijah ne glede na ideološko orientacijo	37,1	37,0	36,0	48,3	33,0	35,66	10,5 ²	5,98	9,93	6,69
Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke brez korenin v družbenopolitičnih organizacijah ne glede na ideološko orientacijo	54,8	45,3	52,7	47,9	55,3	56,69	81,75	81,32	77,97	69,25
Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke brez korenin v družbenopolitičnih organizacijah z desnosredinsko orientacijo	45,97	26,45	45,13	34,09	44,99	39,87	46,27	?	?	?
Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke brez korenin v družbenopolitičnih organizacijah z levosredinsko orientacijo	8,38	18,85	7,57	13,81	10,31	16,82	35,48	?	?	?

Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke, ki so nastale tik pred volitvami ne glede na ideološko orientacijo	54,8			4,33 (SMS)		9,37 (Zares)	36,88 (DLGV + PS)	44,84 (Levica + SMC + ZAAB)	12,60 (LMŠ)	34,45 (GS)
Delež zgubljenih glasov (nepredstavljenih v parlamentu)	8,1	17,7	10,6	3,8	11,7	7,65	7,72	12,71	12,11	24,06
Število strank v vladajočih koalicijah takoj po volitvah	6	4	3	4(+1) ³	4	4	5	3	5	3

¹ Glede na to, da so prve volitve napolnile reformirane stare politične ustanove, imajo drugačen status kot volitve v ustanove novega ustavnega sistema. V tabeli 1.1 so zato podatki za volitve v Družbenopolitični zbor RS leta 1990 obarvani sivo in niso neposredno popolnoma primerljivi z rezultati volitev od vključno leta 1992 naprej.

² SLS in SMS sta na volitvah tekmovali skupaj, a Stranka mladih Slovenije ni pridobila nobenega parlamentarnega sedeža. V primeru, da bi SMS štel kot ločeno stranko, bi bilo število parlamentarnih strank 8.

³ SMS je po volitvah leta 2000 z LDS sklenila sporazum o sodelovanju in do septembra 2002 večinoma podpirala vlado; sporazum je bil prekinjen z odstopom predsednika SMS z mesta direktorja Urada RS za mladino.

Vir: Državna volilna komisija (2022) in lastni izračuni.

Kljub bipolarnosti se je ta strankarski sistem povezal ob nekaj skupnih ključnih političnih programih, kot so sprejem nove ustave (1991) in zakonske podlage za razglasitev neodvisnosti Slovenije ter dejanska razglasitev neodvisnosti. Osrednje skupne ustavne vrednote so bile liberalnodemokratske: delitev oblasti, spoštovanje človekovih pravic, pravne države, ločevanje cerkve in države, parlamentarni sistem, kapitalistični gospodarski sistem in država blaginje. In vendar so se stranke med seboj tudi spopadale, še posebej ob vprašanjih privatizacije in (po začetku vojne na ozemlju nekdanje socialistične Jugoslavije) begunskega vprašanja.

Čeprav lahko rečemo, da je bil ta strankarski sistem šibko institucionaliziran, pa so vendarle pomemben delež strankarskega sistema tvorile reformirane družbenopolitične organizacije z močnimi viri v smislu organizacijske strukture, kadrov, financiranja in tudi lastnišva nepremičnin. Lahko bi rekli, da so bile institucionalizirane kot organizacije, nobena pa še ni imela izkušenj z delovanjem v večstrankarskem sistemu. Vse te stranke so

skupaj dobile 37,1 % glasov na volitvah leta 1990. Kmalu se je pokazalo, da sta se uspešno prilagodili le reformirana Zveza komunistov Slovenije (preobrazena v socialdemokratsko stranko) in Zveza socialistične mladine Slovenije (preobrazena v socialnoliberalno stranko).

Novonastale stranke so bile v tem obdobju šibko institucionalizirane tako v smislu organizacijskih virov kot tudi v smislu predvidljivosti ideološke usmeritve in strankarskega obnašanja. Bilo je običajno, da so nove stranke po vstopu v parlament še znotraj lastnih organizacij razčiščevale, kakšno ideološko-politično usmeritev zastopajo. Razcepi med bolj levimi in bolj desnimi strujami so prispevali k razcepom in razvoju novih strank, a tudi k izginjevanju strank s strankarskega prizorišča. Slabo institucionalizirane stranke so na prvih volitvah leta 1990 skupaj prejele 54,8 % glasov.

V celoti gledano, tranzicijski strankarski sistem je bil bipolaren z elementi zmerne pluralizma, čeprav ni v celoti primerljiv s strankarskim sistemom v obdobju, v katerem je že veljala nova Ustava RS (1991).

Stabilizacija prvega strankarskega sistema na podlagi Ustave RS iz leta 1991 (volitve 1992–2000)

Strankarski sistem

Le malo strank je preživel tranzicijsko obdobje, a poleg jedra preživelih so vendarle nastajale vedno nove stranke. Ob vztrajanju sorazmernega volilnega sistema je strankarski sistem tako ostajal razdrobljen. Takoj po vsakih parlamentarnih volitvah je strankarski sistem štel razmeroma veliko strank – po volitvah 1992: 8, po volitvah 1996: 7, po volitvah 2000: 8 strank. Tako veliko število strank je po Sartoriju (poleg drugih značilnosti) tipično za polarizirani pluralizem.

Po eni strani se je v tem obdobju strankarski sistem utrjeval, po drugi strani pa so zaradi volilnega sistema tudi čisto nove, neinstitucionalizirane stranke lahko vedno znova vstopale v parlament.

V procesu prenove strankarskega sistema se je vedno bolj krepila desna ideološka usmeritev (Tabela 2.1 in Priloga 2.1).

Poleg tega je vztrajala polarizacija ob nekaj nenehnih ideološko-političnih tematikah. Med njimi so bile: odnos do splava (še posebej leta 1992) in smrtne kazni, razmerja med cerkvijo in državo (še posebej vprašanje verouka v šolah), odnos do zgodovine (II. svetovna vojna, odnos do partizanov in domobrancev, sodelovanje z okupatorjem, povojni poboji) in beguncev

iz nekdanjih jugoslovanskih republik; odnos do lastninjenja (privatizacijski modeli, zmagovalci/poraženci v procesih lastninjenja; vračanje nacionaliziranega premoženja posameznikov in katoliški cerkvi), demilitarizacije, politični nadzor nad gospodarstvom, množičnimi mediji in javno upravo (Fink Hafner, 2010). Levi pol ideološkega kontinuuma se je izrazil v občasno večji podpori slovenskim partizanom, majhnim socialnim razlikam in delavskim delnicam ter manjši naklonjenost antikomunizmu in zasebni lastnini, desni pol pa ravno nasprotnim vrednotam (Kropivnik, 2001).

Splošno gledano, razlike med strankami niso bile velike (Kropivnik, 1998). A vendar so si bili tekom prvega desetletja po tranziciji ideološko najdlje Slovenski krščanski demokrati (SKD) na desni in Stranka demokratične prenove (SDP) (transformirana Zveza komunistov Slovenije) na levi (Kropivnik, 2000). Čeprav si ni nobena stranka v sistemu eksplicitno prizadevala za spremembo političnega sistema in v tem smislu ni bilo antisistemskih strank, pa je predvsem SDS izražala dvome o poštenosti volitev. Pri tem je oporekala legitimnosti volitev in zahtevala uvedbo večinskega volilnega sistema.

Začetno strankarsko soglasje glede volilnega sistema se je razkrojilo v več različnih pobud, ki so se zavemale za zelo različne rešitve (Fink Hafner in Novak, 2021). Politične razprave o spremembi volilnega sistema so se ciklično ponavljale vse do danes. Sorazmerni volilni sistem pa se je ohranil tudi zaradi težjega spreminjanja volilnih pravil po zapisu sorazmernega volilnega sistema s 4-odstotnim pragom v Ustavo RS leta 2000.

V tem obdobju pa je k polariziranemu pluralizmu prispevalo nizko zaupanje med strankami in ideološka vročica v strankarskih spopadih.

Nasprotno pa so elementi zmerne pluralizma vztrajali predvsem ob tematikah povezovanja v EU (kot smo že omenili). Stranke so se zavezale k sodelovanju v teh procesih, samo Slovenska nacionalna stranka (SNS) je ostala zadržana, ni pa jim aktivno nasprotovala.

K stabilnosti v strankarskem sistemu je prispevala močna Liberalna demokracija Slovenije (LDS), ki je v tripolnem strankarskem delovanju in še posebej v koalicijskih vladah zmogla vzpostavljati sodelovanje s strankami, ki niso želele neposredno sodelovati s katero izmed drugih strank v vladi.

Čeprav polariziranost v tem obdobju ni bila velika niti v primerjavi s konsolidiranimi demokracijami (Kropivnik, 2000), lahko rečemo, da so se v tem obdobju prepletali elementi polariziranega in zmerne pluralizma.

Tripolno tekmovanje

Po volitvah 1992 se je dvopolno strankarsko tekmovanje spremenilo v tripolnega. LDS kot socialno-liberalna stranka se je vzpostavila kot metrični center strankarskega sistema. Kot tretji pol je posegla v dvopolno tekmovanje, tako da je kot stranka šefa vlade lahko povezala koalicijske partnerje levega centra in desnega centra – če ni šlo drugače, tudi s posebnimi sporazumi (leta 1992 z reformirano zvezo komunistov, leta 1996 z Desusom, leta 2002 pa s SMS).

Obsežne koalicije so zmogle upravljati gospodarsko in migrantsko krizo, povezano z vojno in razpadom Jugoslavije, doseči mednarodno uveljavitev nove slovenske države in vstop v evropske povezovalne procese.

Institucionalizacija

V celoti gledano, lahko rečemo, da se je v prvem desetletju po tranziciji profiliralo jedro strank, ki so bile ideološko prepoznavne na kontinuumu levo-desno (Kropivnik, 2001). Ravno tako lahko rečemo, da so stranke težile k prepoznavnim družbenim skupinam in okoljem (Kropivnik, 2002).

Institucionaliziranost strankarskega sistema sta v tem obdobju zagotavljali predvsem dve stranki, ki sta se razvili iz starih reformiranih družbenopolitičnih organizacij – Zveze komunistov Slovenije in Zveze socialistične mladine Slovenije. Medtem ko se je prva prilagodila spremenjenemu političnemu sistemu kot socialdemokratska stranka, se je druga uveljavila kot socialnoliberalna stranka, pozicionirana v centru strankarskega sistema. Na parlamentarnih volitvah 2000 je kot posamična stranka dosegla že izjemno volilno podporo (36 sedežev, 21 odstotkov glasov). In vendar, ko se je približevala položaju predominantne stranke, je po eni strani izgubljala profiliranost svoje volilne baze, po drugi strani pa se je dolgoletna vladavina izrazila tudi v klientelističnih razmerjih, korupciji in s tem povezanih aferah (Fink Hafner et al., 2002). Njen volilni poraz v letu 2004 pomeni mejnik v nadaljnjem spreminjanju strankarskega sistema.

Tudi nekaj novih strank se je uspelo institucionalizirati. Demokratska stranka upokojencev se je uveljavila kot interesna stranka levega centra. Nova socialdemokratska stranka (leta 1992 se je imenovala Socialdemokratska stranka Slovenije) je združevala socialdemokratske in protikomunistične poglede. Do neke mere se je institucionalizirala tudi ekstremno desna SNS. Konservativni Slovenska ljudska stranka in Krščanski demokrati so iskali svoje mesto v strankarskem sistemu, med drugim tudi z vzajemnim tekmovanjem. Slednje je omejevalo njuno institucionaliziranost. Ne nazadnje sta se leta 2000 združili SLS in SKD v Slovensko ljudsko stranko, kmalu nato

pa se je znova formirala krščansko demokratska stranka z imenom Nova Slovenija – Krščanski demokrati. Neinstitucionaliziranost je bila očitna pri enkratnem vstopu nove stranke (Stranke mladih Slovenije – SMS) v parlament na volitvah 2000. Pri tej stranki so se v javnosti pojavili očitki, da je bila oblikovana predvsem za krepitev podpore stranki LDS na oblasti. Stranka se je kasneje povezala z Zelenimi Evrope in dopolnila svoje ime v SMS-Zeleni, a se v nacionalni parlament ni nikoli več vrnila.

Delež strank s koreninami v socialističnem sistemu

Delež strank s koreninami v socialističnem sistemu je bil v tem obdobju razmeroma velik (Tabela 2.1 in Priloga 2.1). Od leta 1990, ko je bil ta delež v obdobju med letoma 1990 in 1996 okrog 37 %, je leta 2000 zrasel na kar 48,3 % (Tabela 2.1). K temu je največ prispeval volilni uspeh LDS. Uspeh strank brez korenin v socialističnem sistemu je nihal. Veliko glasov za tovrstne stranke je bilo izgubljenih – ni bilo predstavljenih v parlamentu (Tabela 2.1). Toda na volitvah 2000 so skupaj zbrale kar 47,9 % volilnih glasov.

Gledano z zornega kota ideološko-politične usmeritve so stranke brez korenin v prejšnjem sistemu v obdobju 1992–2000 predvsem krepile grozd desnega centra v strankarskem sistemu (Tabela 2.1, Priloga 2.1).

Iztek strankarskega sistema

Kriza LDS se je stopnjevala z množenjem korupcijskih afer. K temu je verjetno prispevalo tudi spreminjanje strankinega članstva v obdobju, ko je bila na oblasti. Šibitev centralno pozicionirane LDS pa je potekala ob potenciranju polarizacije od konca devetdesetih let 20. stoletja naprej. K rastoči polarizaciji je pripomoglo tudi dodatno pomikanje SDS proti desni, ki se je izrazilo tudi v strankinem preimenovanju v Slovensko demokratsko stranko leta 2003 in njenim včlanjevanjem v mednarodna združenja konservativnih desnih strank. Dvopolno strankarsko tekmovanje se je posebej izrazilo v volilnih kampanjah za parlamentarne volitve v letih 2000 in 2004.

Destabilizacija prvega strankarskega sistema (volitve 2004–2008)

Strankarski sistem

Potem ko je LDS na volitvah izgubljala podporo (leta 2004 je pridobila 23 parlamentarnih sedežev, po volitvah 2008 pa le 5 sedežev) (Priloga 2.1), so se začeli poskusi vnovične krepitve liberalnega centra. Stranka Zares, ki je s tem namenom nastala, je na volitvah 2008 pridobila 9 sedežev, na kasnejših volitvah pa ni niti LDS niti Zares več uspelo priti v parlament.

Medtem so druge stranke pridobile precej manj sedežev. Destabilizaciji strankarskega sistema so se vrata odprla na stežaj (Fink Hafner, 2020a).

Premik k dvopolnemu tekmovanju

Po velikem porazu LDS na volitvah 2004 so iz strankarskega sistema izginili pomembni elementi zmerne pluralizma. Čeprav je število parlamentarnih strank ostalo le malo nad pragom med zmernim in polariziranim pluralizmom (sedem strank) in se je z letom 2004 uveljavila praksa alternativnih vladajočih koalicij, se je v strankarskem sistemu krepila polarizacija. Poleg prej omenjenih tematik ideološko-političnih razcepov (Fink Hafner, 2010 in 2019) se je po volitvah leta 2008 bipolarnost še posebej izrazila v razcepih med antikomunistično SDS (28 parlamentarnih sedežev) in Socialnimi demokrati – nasledniki reformirane zveze komunistov (29 sedežev) (Tabela 2.1 in Priloga 2.1).

Hkrati ko so se vse stranke bolj ali manj prilagajale neoliberalnemu zasuku v EU (Krašovec in Cabada, 2018), je SDS naredila najočitnejši dodaten premik na desno. Poleg transformacije v članico povezav konservativnih evropskih ljudskih strank je leta 2009 razglasila usmeritev k izvedbi programa Druge republike (SDS, 2009; 2013).

Po neuspelem zapoznelem upravljanju učinkov mednarodne finančne in ekonomske krize je SD izgubila na predčasnih volitvah 2011.

Delež strank s koreninami v socialističnem sistemu

Kriza liberalnega centra se je prepletla z upadanjem deleža veljavnih glasov strank s koreninami v socialističnem sistemu. Delež glasov za te stranke je padal z 48,3 % po volitvah 2000 na 33 % po volitvah 2004 in na 35,7 % po volitvah 2008 (Tabela 2.1). Do volitev leta 2008 je grozd parlamentarnih strank brez korenin v prejšnjem sistemu prispeval bolj grozdu strank desnega centra kot levega centra (Tabela 2.1).

Institucionalizacija

Stopnjevanje krize političnega predstavništva v Sloveniji (Fink Hafner et al., 2017; Johannsen in Krašovec, 2017) se je izrazila v upadu zaupanja v stranke in obračanju volivcev k novim politikom, ki so tik pred predčasnimi volitvami oblikovali nove stranke. Razdrobljeni liberalni center se ni uspešno reafirmiral. Nova stranka Zares – socialni liberalci je vstopila v parlament samo enkrat (leta 2008), LDS pa je izrazito oslABLJena na volitvah istega leta vstopila v parlament zadnjič (Priloga 2.1). Poudarjena vloga posameznih politikov kot sestavina procesa prezidencializacije strank (Fink Hafner in Krašovec, 2019) je dodatno pripomogla k deinstitutionalizaciji tako političnih strank v strankarskem sistemu kot tudi strankarskega sistema kot celote.

Iztek strankarskega sistema

Naslednica nekdanje vladajoče stranke starega političnega sistema (Socialni demokrati – SD) je prvič in doslej edinkrat zmagala na volitvah leta 2008 in oblikovala vlado. Slednje Linz (1990) šteje za kazalnik utrjevanja demokracije. In vendar se je izkazalo, da so okoliščine te vlade pravzaprav dodatno prispevale k izzivom stabilnosti strankarskega sistema in demokracije v kasnejših letih. Predčasne volitve leta 2011 so vzpostavile še vedno aktualen zelo dinamičen proces radikalne destabilizacije strankarskega sistema.

Stalna radikalna prenova strankarskega sistema (volitve 2011–2022)

Strankarski sistem

Z volitvami leta 2011 se je začela serija predčasnih volitev (2011, 2014 in 2018), ki niso prinesle le izrazite destabilizacije strankarskega sistema, temveč tudi nestabilne vlade pod vodstvom novih in novih strank. Izmed novo nastalih strank se je v parlamentu doslej ohranila le Levica. Le dve stranki sta v parlamentu kontinuirano delovali vse od tranzicije – aktualna Slovenska demokratska stranka (SDS) in njene predhodnice in prilagajajoči se Socialni demokrati (s spreminjajočimi imeni skozi čas).

Ideološka zmeda in krepitev dvopolnega tekmovanja

Skoraj vse do volitev 2022 so na novo nastale stranke primarno poskušale zapolniti liberalni center: Državljska lista Gregorja Viranta, Pozitivna Slovenija, Stranka Mira Cerarja (kasneje preimenovana v Stranko modernega centra), Zaveznštvo Alenke Bratušek (kasneje preimenovana v Stranko Alenke Bratušek), Lista Marjana Šarca. Podobno velja za Gibanje Svoboda, ki je zmagalo na volitvah 2022 in posrkalo vase Stranko Alenke Bratušek in Listo Marjana Šarca. Izjema je le Levica, ki je samo sebe umestila med rdeče-zelene stranke v okviru na novo nastajajočih evropskih radikalno levih strank. Z izjemo Levice, ki se je postopoma razvila iz koordinacije več političnih skupin in se bolj ali manj institucionalizirala, se nobena od omenjenih strank ni obdržala v parlamentu po volitvah 2022 (Priloga 2.1).

In vendar kljub deklarirani sredinski orientaciji si volivci niso mogli predstavljati, kakšno bo dejansko obnašanje vsake od novih strank, dokler se niso pokazale v politični praksi. Deklarirana sredinskost se je namreč lahko pokazala za nekonsistentno (dejansko neizoblikovano na podlagi notranjestranskarskega soglasja), bolj levosredinsko, bolj desnosredinsko ali pa se je sčasoma zelo spremenila (izrazit primer SMC).

Medtem ko so Socialni demokrati delovali predvsem politično pragmatično in manj ideološko izoblikovano za nove okoliščine, se je Janševa SDS pomikala čedalje bolj na ekstremno desnico (Haughton and Krašovec, 2013). V času zadnje Janševe vlade se je izrazila povezanost z Orbanovo stranko in njenim programom neliberalne demokracije, pa tudi mednarodno mreženje z nekaterimi ekstermno desnimi, tudi neofašističnimi strankami (MMC RTV SLO, 2021; N1, 2021). Strankarski sistem je z okrepljenima ekstremoma, stopnjevanjem ideološke vročice in krnjenjem konsenza glede temeljev ustavnega sistema postal bolj podoben ekstremnemu pluralizmu.

V opisanih okoliščinah se je stabiliziralo bipolarno tekmovanje na poenostavljenem razcepu za ali proti Janševi SDS. V letu 2021 sta se izoblikovala dva bloka strank: liberalno-demokratski blok in blok za Drugo republiko (projekt Janševe SDS).

Delež strank s koreninami v socialističnem sistemu

Vse od (vključno) volitev 2011 naprej je radikalen upad deleža parlamentarnih strank s koreninami v prejšnjem sistemu postal očiten (Tabela 2.1). Delež glasov na volitvah se je zmanjšal na okrog 10 % in manj (10,52 % na volitvah leta 2011, 5,98 %, 2014 in 9,93 % leta 2018).

Institucionalizacija

V tem obdobju se je strankarski sistem radikalno deinstitucionaliziral. Razočaranje volivcev nad strankami se namreč ni izrazilo le v bistvenem zmanjšanju volilne udeležbe v letih 2014 in 2018 in povečevanju deleža izgubljenih glasov (glasov, ki niso predstavljeni v parlamentu) (Tabela 2.1). Volivci so na volitvah leta 2011, 2014 in 2018 izvolili v parlament kar šest novih strank, leta 2022 pa eno, ki je zasedla doslej največji delež parlamentarnih sedežev v zgodovini samostojne Slovenije (Priloga 2.1).

Skupna lastnost novih strank je v izrazitem poudarjanju njihovih voditeljev. Ti so namreč postali ključna prepoznavna značilnost skupine, ki je stranko ustanovila. Imena voditeljev so postala kar ključna sestavina v nazivih strank.

Čeprav nove stranke pridobivajo znatno in tudi zelo veliko podporo, je bila ta podpora doslej praviloma časovno zelo omejena. Na volitvah 2011 je Pozitivna Slovenija pridobila 28 od 88 sedežev in Državljska lista Gregorja Viranta 8 sedežev. Po volitvah 2014 je Stranka Mira Cerarja pridobila kar 36 sedežev, Združena levica 6, Stranka Alenke Bratušek (odcepljena od Pozitivne Slovenije) pa le 4 sedeže. Volitve 2018 so Listi Marjana Šarca prinesle 13 sedežev in volitve 2022 Gibanju Svoboda (prepoznavnemu predvsem po voditelju Robertu Golobu) doslej največje število sedežev – 41 (Priloga 2.1).

Razočaranje volivcev nad strankami in izbiranje vedno novih političnih voditeljev pa vodi v začaran krog. Porast personalizacije političnih strank (Fink Hafner in Krašovec, 2019) in s tem povezane neinstitucionaliziranosti teh strank namreč vedno znova vodita k razočaranju volivcev nad novo stranko.

Živahna dinamika prenove strankarskega sistema pa doslej ni prinesla le vedno novih strank, ki so se oblikovale tik pred volitvami in vstopile v parlament le enkrat. Oblikoval se je nenavaden pojav, ko popolnoma nove stranke ob vstopu v parlament pridobijo tudi status stranke šefa vlade. Izrazita nestanovitnost strank in strankarskega sistema se je tako neposredno prenesla v nestabilne vlade in pogoste predčasne volitve (Nikić Čakar in Krašovec, 2021).

Ko je Marjan Šarec, politik s političnimi izkušnjami pretežno na lokalni ravni, odstopil z mesta šefa (sicer šibke) vlade levega centra, se je v okoliščinah mednarodne zdravstvene krize (epidemija covida-19) odprl prostor za Janševo desno vladno brez parlamentarnih volitev. Nova Slovenija, Desus in Stranka modernega centra (prej Stranka Mira Cerarja), ki se je brez Mira Cerarja naprej preoblikovala v desno stranko Konkretno, so kot šibki koalicijski partnerji SDS omogočili začetek implementacije programa Druge republike (Fink Hafner, 2020b).

SDS se je dokončno uveljavila kot kombinacija institucionalizirane stranke z dolgoročnim prepoznavnim voditeljem in oblikovalcem proaktivne strategije te stranke.

Strankarski sistem po volitvah 2022

V parlamentarnem mandatu (2018–2022) je bil levi center šibak ne le v vladi, temveč tudi v vlogi opozicije Janševi vladi. Pritisk na vlado se je stopnjeval predvsem iz civilnodružbenega okolja, in sicer v obliki vala raznolikih protestov, akcij nevladnih organizacij in sindikatov, pa tudi zametkov novih strank (npr. stranke Resni.ca) in vplivnih posameznikov. Malo pred volitvami 2022 se je oblikovala nova stranka Gibanje Svoboda okrog javnosti manj znanega Roberta Goloba (Gibanje Svoboda, 2022). Volilna podpora Gibanju Svoboda je v prvi vrsti preprečila nadaljnje vladanje SDS, a Gibanje Svoboda kot še neinstitucionalizirana stranka ostaja neznanka.

Neinstitucionaliziranost in s tem nepredvidljivost največje politične stranke, ki je še vedno v procesu oblikovanja, deluje kot dejavnik nepredvidljivosti strankarskega sistema in s tem nadaljevanja neinstitucionaliziranosti tudi po volitvah 2022.

Sklep

Na podlagi Sartorijeve (1976) tipologije bi lahko rekli, da se je strankarski sistem na Slovenskem od tranzicijskega obdobja do danes spreminjal iz atomiziranega v preplet polariziranega in zmerne pluralizma in nato v prevlado polariziranega pluralizma. Po volitvah 2022 pa se po nekaterih kazalcih (kot je npr. število parlamentarnih strank) nakazujejo možnosti za zmerni pluralizem, po drugih pa zaostrovanje polariziranega pluralizma.

In vendar ta opis sprememb ni dovolj natančen, če ne upoštevamo sprememb v institucionalizaciji strankarskega sistema. Slovenske izkušnje kažejo, da institucionalizacija in s tem utrjevanje strankarskega sistema nista niti avtomatična niti linearna procesa.

Po eni strani se kaže, da je delež institucionaliziranih strank (v prvi vrsti strank, ki so izšle iz reformiranih družbenopolitičnih organizacij socialističnega političnega sistema) v prvem desetletju po prehodu v demokracijo prispeval k relativni stabilnosti strankarskega sistema. Po drugi strani pa so se stare reformirane stranke soočile z omejeno zmožnostjo prilagajanja okoliščin ter so ali izginile s strankarskega prizorišča (LDS) po prvem uspešnem

desetletju ali pa po nihanju uspeha v zadnjem času pristale bolj ali manj na obrobju strankarskega sistema (SD). Te izkušnje se ujemajo z ugotovitvami o omejenih zmožnostih strank, da se prilagajajo okolju, ki temeljijo na preučevanju strank v 21 zahodnih demokracijah v obdobju 1945–2011 (van de Wardt in Witteloostuijn, 2021). K temu lahko dodamo tudi nestanovitnost in šibkost levega centra v Sloveniji.

Po drugi strani pa k povečevanju neinstitucionaliziranosti slovenskega strankarskega sistema prispeva radikalna prenova strankarskega sistema po vsakih volitvah od vključno predčasnih volitev leta 2011 naprej. Raven neinstitucionaliziranosti in polarizacije se je v zadnjih dveh letih tako povečala, da je po obdobju prepletanja zmerne in polariziranega pluralizma današnja raven primerljiva s tranzicijskim obdobjem.

Destabilizacija strankarskega sistema pa ni slovenska posebnost (Casal Bértoa in Enyedi, 2021). In ravno nizka raven institucionaliziranosti in visoka polarizacija se v obeh obdobjih povezujeta z za Slovenijo najnižjimi vrednotenji demokratičnosti (V-Dem, 2022).

Kaj naše ugotovitve pomenijo glede na sorodne raziskave v srednje-evropskih posocialističnih državah? Enyedi (2016) opozarja, da prav krhkost levega centra in populistična polarizacija v posocialističnem kontekstu bolj neposredno ogrožata visoko kvaliteto demokracije kot šibka institucionalizacija in razdrobljenost strankarskih sistemov. Po volitvah 2022 se oba dejavnika ogrožanja demokracije v Sloveniji ohranjata.

V celoti gledano pa je treba dodatno natančneje raziskati domače in mednarodne kontekstualne dejavnike (kot so mnogotere mednarodne krize), ki (poleg značilnosti strank) vplivajo na dinamiko strankarskega sistema. Te dejavnike obravnavamo v posebni študiji (Fink Hafner, 2024).

Literatura

- Casal Bértoa, Fernando (2017): Political Parties or Party Systems? Assessing the 'Myth' of Institutionalization and Democracy. *West European Politics* 40 (2): 402–429.
- Casal Bértoa, Fernando in Till Weber (2019): Restrained Change: Party Systems in Times of Economic Crisis. *Journal of Politics* 81 (1): 233–245.
- Casal Bértoa, Fernando in Zsolt Enyedi (2021): Party System Closure: Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe. Oxford: Oxford University Press.
- Downs, Anthony (1957): *Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & ROW Publishers.
- Enyedi, Zsolt (2016): Populist Polarization and Party System Institutionalization. The Role of Party Politics in De-Democratization. *Problems of Post-Communism* 63 (4): 210–220.
- Fink Hafner, Danica (1997): Development of a Party System. V: Danica Fink Hafner (ur.) in John R. Robbins (ur.), *Making a New Nation: The formation of Slovenia, 135–171*. Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth.
- Fink Hafner, Danica (2010): Slovenia since 1989. V: Sabrina P. Ramet (ur.), *Central and Southeast European Politics since 1989, 235–257*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fink Hafner, Danica (2019): Slovenia since 1989. V: Sabrina P. Ramet (ur.) in Christine M. Hassenstab (ur.), *Central and Southeast European Politics since 1989, 251–272*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fink Hafner, Danica (2020a): Destabilizacija slovenskega strankarskega sistema po letu 2000. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto, 5–35*. Ljubljana: Založba Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2020b): The struggle over authoritarian pressures in Slovenia in the context of the COVID-19 epidemic. *Politički život: časopis za analizu politike* 18: 19–32.
- Fink Hafner, Danica (2024): Party System Change and Challenges to Democracy in Slovenia. *East European Politics and Societies*: 1–25.
- Fink Hafner, Danica in Alenka Krašovec (2019): The presidentialisation of parties in Slovenia: leaders and parties. V: Gianluca Passarelli (ur.), *The presidentialisation of political parties in the Western Balkans, 145–167*. Cham: Springer.
- Fink Hafner, Danica in Meta Novak (2021): Party fragmentation, the proportional system and democracy in Slovenia. *Political Studies Review* 20 (4): 578–591.

- Fink Hafner, Danica, Alenka Krašovec, Simona Kustec Lipicer in Živa Filej (2002): *Dejavniki v oblikovanju (ne)zaupanja v državni zbor. Zaključno poročilo*. Fakultete za družbene vede: Center za politološke raziskave in Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Fink Hafner, Danica, Simona Kustec Lipicer, Gregor Čehovin in Ana Železnik (2017): *Slovenia's parliamentary elite: Representation and accountability since 1992*. *Teorija in praksa* 54 (posebna številka): 60–79.
- Haughton, Tim in Alenka Krašovec (2013): *The 2011 Parliamentary Elections in Slovenia*, *Electoral Studies* 32 (1): 201–204.
- Haughton, Tim in Kevin Deegan-Krause (2015): *Hurricane Season: Systems of Instability in Central and East European Party Politics*. *East European Politics and Societies: and Cultures* 29 (1): 61–80.
- Johannsen, Lars in Alenka Krašovec (2017): *Democratic Critique and Development: In Search of Responsiveness*. *Teorija in praksa* 54 (posebna številka): 45–59.
- Krašovec, Alenka in Ladislav Cabada (2018): *Adaptability of Political Parties to the Economic and Financial Crisis?*. *Annales. Series historia et sociologia* 28 (4): 865–881.
- Kropivnik, Samo (1998): *Slovenski volivci v geografskem, družbenem in ideološkem prostoru: analize volitev v letih 1990 in 1992*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2000): *Prerez slovenskega političnega prostora v preteklem desetletju*. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Miro Haček (ur.), *Demokratski prehodi I: Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi post-socialističnimi državami*, 177–201. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2001): *Vsebina ideološkega kontinuuma levo-desno v Sloveniji v preteklem desetletju*. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Miro Haček (ur.), *Demokratski prehodi II: Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami*, 138–170. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2002): *Družbeni in ideološki profili slovenskih političnih strank v preteklem desetletju*. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 27–48. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lindberg, Staffan I. (2007): *Institutionalization of Party Systems? Stability and Fluidity among Legislative Parties in Africa's Democracies*. *Government and Opposition* 42 (2): 215–241.
- Linz, Juan J. (1990): *Transitions to Democracy*. *The Washington Quarterly* 13 (3): 143–164.
- Lipset, Seymour M. in Stein Rokkan (1967): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*. New York, London: The Free Press; Collier-MacMillan.
- Mair, Peter (1989): *The Problem of Party System Change*. *Journal of Theoretical Politics* 1 (3): 251–76.

- Mair, Peter (1997): *Party System Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Mair, Peter (2001): *The Freezing Hypothesis: an Evaluation*. V: Lauri Karvonen (ur.) in Stein Kuhnle (ur.), *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London: Routledge.
- Mair, Peter (2006): *Party System Change*. V: Richard Katz (ur.) in William Crotty (ur.), *Handbook of Party Politics*, 63–73. London: Thousand Oaks, New Delhi.
- Nikić Čakar, Dario in Alenka Krašovec (2021): *Coping with the new party challenge: patterns of prime ministerial survival in Croatia and Slovenia*. *East European Politics* 37 (3): 417–431.
- Riker, William H. in Peter C. Ordeshook (1973): *An Introduction to Positive Political Theory*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van de Wardt, Marc in Arjen van Witteloostuijn (2021): *Adapt or Perish? How Parties Respond to Party System Saturation in 21 Western Democracies, 1945–2011*. *British Journal of Political Science* 51 (1): 16–38.
- Wolinetz, Steven B. (2006): *Party Systems and Party System Types*. V: Richard Katz (ur.) in William Crotty (ur.), *Handbook of Party Politics*, 52–62. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Viri

- MMC RTV SLO, 10. 3. 2021, »ECR, ki združuje skrajno desne stranke, naj bi se pogovarjal s Fideszom in SDS-om«. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/evropska-unija/ecr-ki-zdruzuje-skrajno-desne-stranke-naj-bi-se-pogovarjal-s-fideszom-in-sds-om/572397>, 10. 9. 2022.
- Državna volilna komisija (2022): Državna volilna komisija RS. Dostopno prek <https://www.dvk-rs.si/>, 12. 11. 2022.
- Gibanje Svoboda (2022): dr. Robert Golob. Dostopno prek <https://gibanjesvoboda.si/robert-golob-predsednik/>, 22. 10. 2022.
- N1, 1. 10. 2021, »Skrajno desni evropski poslanci na obisku pri premierju Janši«. Dostopno prek <https://n1info.si/novice/slovenija/skrajno-desni-evropski-poslanci-na-obisku-pri-premierju-jansi/>, 22. 09. 2022.
- Slovenska demokratska stranka (SDS) (2009): Govor predsednika SDS Janeza Janše na 9. kongresu SDS. Dostopno prek <https://www.sds.si/novica/govor-predsednika-sds-janeza-janse-na-9-kongresu-sds-7014>, 30. 9. 2022.
- Slovenska demokratska stranka (SDS) (2013): Predsednik Janez Janša: "Bo Slovenija druga ali socialistična republika?". Dostopno prek <https://www.sds.si/novica/predsednik-janez-jansa-bo-slovenija-druga-ali-socialisticna-republika-2702>, 15. 9. 2022.
- V-Dem (2022): Democracy Report 2022, Autocratization Changing Nature? Dostopno prek https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf, 20. 10. 2022.

Priloga 2.1: Rezultati parlamentarnih volitev v Sloveniji 1992–2022 (število parlamentarnih sedežev)

Politične stranke	Leto volitev									
	1992	1996	2000	2004	2008	2011	2014	2018	2022	
Demokratska stranka Slovenije	6	---	---	---	---	---	---	---	---	
DeSUS – Demokratična stranka upokojencev Slovenije	---	5	4	4	7	6	10	5	---	
Državljanska lista Gregorja Viranta	---	---	---	---	---	8	---	---	---	
Levica in njene predhodnice	---	---	---	---	---	---	6	9	5	
Liberalna demokracija Slovenije in njene predhodnice	22	25	34	23	5	---	---	---	---	
Nova Slovenija – krščansko demokratska stranka	---	---	8	9	---	4	5	7	8	
Pozitivna Slovenija	---	---	---	---	---	28	---	---	---	
Slovenska demokratska stranka in predhodnice	4	16	14	29	28	26	21	25	27	
Slovenska ljudska stranka	10	19	9	7	5	6	---	---	---	
Slovenska nacionalna stranka	12	4	4	6	5	---	---	4	---	
Slovenski krščanski demokrati	15	10	---	---	---	---	---	---	---	
Socialni demokrati in predhodnice	14	9	11	10	29	10	6	10	7	
Stranka modernega Centra (sprva Stranka Mira Cerarja)	---	---	---	---	---	---	36	10	---	
Stranka mladih Slovenije	---	---	4	---	---	---	---	---	---	
Zares – socialni liberalci	---	---	---	---	9	---	---	---	---	
Stranka Alenke Bratušek (sprva Zaveznštvo Alenke Bratušek)	---	---	---	---	---	---	4	5	---	
Zeleni Slovenije	5	---	---	---	---	---	---	---	---	
Lista Marjana Šarca								13	---	
Gibanje Svoboda									41	

Vir: Državna volilna komisija (2022).

3. Vloga družbenih gibanj v času državnozborskih volitev 2022 v Sloveniji

Valentina Konrad in Meta Novak

Uvod

Družbena gibanja,¹ ki s svojim delovanjem in politično mobilizacijo državljanov usmerjajo pozornost javnosti na politična vprašanja, nagovarjajo politične odločevalce, pozivajo k političnim spremembam ter izražajo tako podporo kot nestrinjanje (Heaney, 2013), prevzamejo pomembno vlogo tudi v času volitev. V literaturi lahko prepoznamo raznolike vloge družbenih gibanj v obdobju volilne kampanje. V prvi vrsti je lahko njihovo delovanje priložnost za ustvarjanje novih političnih akterjev. Ti so navadno vidni predstavniki gibanja, ki vstopijo v volilno tekmo kot posamezniki oziroma ustanovijo novo politično stranko (McAdam in Tarrow, 2010). V Sloveniji je bila takšna vloga značilna tako za obdobje devetdesetih, ko se je oblikovala slovenska opozicija (Fink Hafner, 1992), kot za nastanek stranke Levica leta 2014, ki je na volitvah sprva nastopala kot združenje strank Iniciativa za demokratični socializem (IDS), Stranke za trajnostni razvoj Slovenije (TRS) in Demokratične stranke dela (DSD), skupaj s civilnodružbenimi gibanji in posamezniki, ki so predstavljali aktiven del protivladnega protestnega gibanja leta 2012 (Toplišek, 2019). Protestno gibanje v obdobju od decembra

1 Družbena gibanja v tem prispevku razumemo kot neinstitucionalna združenja nezadovoljnih posameznikov in družbenih skupin, ki si prizadevajo za doseg družbenih in političnih sprememb z uporabo protestov (Katz, 1981; Touraine, 1985; Fink Hafner, 1992; Klandermans, 1997; Tarrow, 1998; della Porta in Caiani, 2007; Opp, 2009; Giugni in Grasso, 2020). S slednjimi izražajo stiske, nestrinjanja ter nezadovoljstva, pozivajo k spremembam ter izvajajo pritisk na nosilce moči in politične akterje (Rohlinger in Gentile, 2017). Politično spremembo skušajo doseči s spreminjanjem odnosov in razmerij moči med opozicijo ter nosilci politične moči, s pritiski za spremembo politik in s spodbujanjem širših sistemskih sprememb v sklopu predvolilnih aktivnosti, s katerimi želijo vplivati na rezultate volitev (Kitschelt, 1986).

2012 do aprila 2013 je temeljilo na fragmentiranem novem družbenem gibanju in urbani civilni družbi. Povod za njegov začetek so bile obtožbe o koruptivnem delovanju mariborskega župana Franca Kanglerja (Delo, 2012), vzvod za njegovo nadaljevanje pa usmeritev v celotni politični razred, ki je vrhunce svojega delovanja beležilo v Ljubljani. Gibanje, ki je bilo aktivno v letih 2012 in 2013, je slovensko družbeno-politično dogajanje zaznamovalo kot najbolj množični spontani (torej neorganiziran s strani sindikatov ali političnih strank) protest v zgodovini Slovenije od njene osamosvojitve (Toplišek, 2019) ter je v marsičem podobno in sorodno protestnim gibanjem med letoma 2020 in 2022.

Če se ozremo še na druge okoliščine, v katerih literatura družbenim gibanjem v času volitev pripisuje pomembno vlogo, lahko slednja s svojimi aktivnostmi opozarjajo opozicijske stranke na nezadovoljstvo s trenutnimi družbenimi razmerami, dajejo podporo opozicijskim političnim strankam in pozivajo po elektoralnih spremembah ali se celo povežejo z opozicijskimi parlamentarnimi strankami, s čimer lahko vplivajo na volilni izid. V teh primerih opozicija s svojim odzivanjem načrtno ali nenačrtno podpre aktivnosti družbenih gibanj in jim da podlago za vztrajanje pri njihovih zahtevah (Gold in Peňa, 2019). Navkljub morebitnim skupnim interesom povezovanje med opozicijskimi strankami in družbenimi gibanji navadno ni trajno. Zmaga opozicije lahko vodi v spremembo diskurza in zahtev družbenega gibanja, ki se iz začetne usklajenosti začne distancirati od strankarskih stališč in aktivnosti (Lacombe, 2014).

Nenazadnje, družbena gibanja lahko igrajo pomembno vlogo tudi pri zbiranju kampanjskih sredstev ter spodbujanju k volilni udeležbi (glej Kellogg, 2018). Protestne akcije v tem primeru služijo kot neke vrste oglaševanje za politično opcijo, ki jo gibanje podpira, oziroma za politično opcijo, ki ji direktno ne nasprotujejo (Gillion, 2020).

V poglavju obravnavamo vlogo družbenih gibanj in civilne družbe v času volilne kampanje za državnozborske volitve v letu 2022. Obdobje štirinajste slovenske vlade, ki je trajalo od marca 2020 do volitev aprila 2022, so zaznamovali redni protesti, na katerih so udeleženci izražali svoje nestrinjanje s trenutno oblastjo, nezadovoljstvo z vladnimi odločitvami ter pozivali k čimprejšnjim volitvam. Po sicer treh zaporednih predčasnih volitvah v letih 2011, 2014 in 2018 so bile volitve 2022 redno izpeljane kljub dolgotrajnim protestnim aktivnostim. V poglavju postavljamo tezo, da so družbena gibanja, ki so v največji meri nasprotovala strankam desne politične opcije, ki so bile takrat trenutno na oblasti, vplivala predvsem na volivce, ki se opredeljujejo kot volivci nasprotne, leve in levosredinske

opcije. Obenem predpostavljamo, da so protestniki s svojim delovanjem volivcem »signalizirali« pomembnost udeležbe na volitvah (Gillion, 2020). Te spremembe bomo v prispevku opazovali predvsem skozi analizo dogodkov, povezanih z družbenimi gibanji, kot so o njih poročali spletni mediji in družbena omrežja.

Poglavje nadaljujemo z opredelitvijo vloge družbenih gibanj v času volitev in njihovega vpliva na volilne rezultate, pri čemer je potrebno poudariti, da je sam vpliv družbenega gibanja na rezultate volitev težko meriti (Gold in Peña, 2019). Temu sledi predstavitev uporabljene metodologije, raziskovalnih rezultatov in interpretacija aktivnosti družbenega gibanja med volilno kampanjo. V zaključnem delu povzamemo glavne ugotovitve.

Vloga družbenih gibanj v času volitev

Raziskovanje odnosa med političnimi strankami in družbenimi gibanji ter vloga družbenih gibanj v času volitev predstavlja le manjši del literature o družbenih gibanjih. Nenazadnje je povezava med družbenimi gibanji in volitvami tako empirično kot teoretično še manj raziskana (Gold in Peña, 2019). Večina tovrstnih raziskovalnih rezultatov temelji na študijah primerov. Čeprav smo v zadnjem obdobju priča večjemu številu analiz vpliva družbenih gibanj na volitve, potencial za raziskavo med družbenimi gibanji in vplivom na volilne rezultate ostaja velik (Heaney, 2013).

Družbena gibanja prek protestne aktivnosti javnosti sporočajo, da je potrebno podpreti politične interese, s katerimi se identificirajo, povečati možnosti za uresničitev skupnih vizij in ciljev ter jih v volilnem obdobju z udeležbo na volitvah tudi podpreti. Ko družbena gibanja v volitvah prepoznajo priložnost ali grožnjo za uveljavljanje lastnih interesov, med volilno kampanjo povečajo svoje aktivnosti z namenom mobilizacije volilnega telesa (McAdam in Tarrow, 2010). Predvolilni vzpon aktivnosti družbenih gibanj in mobilizacija podpornikov sta lahko odločilna dejavnika pri spreminjanju razmerij moči med političnimi opcijami in imata posledično lahko ključni vpliv na rezultate volitev (Kellogg, 2018). Družbena gibanja lahko vplivajo na volilne rezultate, spreminjajo strukturo, prakse in programe strank ter vplivajo na cilje političnih akterjev. Hkrati ima tudi obdobje volitev pomemben vpliv na družbena gibanja in stranke, saj jim zagotavlja publiciteto in priložnosti za novačenje novih članov in podpornikov ter daje spodbude za združevanje in sodelovanje (Gold in Peña, 2019). McAdam in Tarrow (2010) identificirata šest različnih možnosti vplivanja družbenih gibanj

na volilni izid: 1. Gibanja uvajajo nove oblike kolektivnega delovanja, ki vpliva na predvolilne kampanje. 2. Pridružujejo se volilnim koalicijam ali se v skrajnih primerih sama preoblikujejo v politične stranke. 3. Izvajajo proaktivno volilno mobilizacijo. 4. Izvajajo reaktivno volilno mobilizacijo. 5. Notranje polarizirajo politične stranke. 6. Prispevajo k spremembam volilnih sistemov. Seveda gre v teh primerih za različne vloge družbenih gibanj v času volitev. Posamezno družbeno gibanje v času volilne kampanje tako zavzame le eno ali nekaj takšnih vlog. Kot bomo videli na primeru analize petkovih protestov v predvolilnem času spomladi 2022, je gibanje v sodelovanju s civilno družbo prevzelo predvsem vlogo aktivnega volilnega mobilizatorja, medtem ko se je delno (predvsem v obdobju pred volitvami) povezovalo tudi s strankami na levi in levosredinski politični opciji, ki jih je prepoznalo kot zanj boljše izbiro. Podprli so novega političnega kandidata in aktivno spodbujali k volilni udeležbi zaradi nasprotovanja obstoječi vladi (Kellogg, 2018).

Volitve in morebitna sprememba oblasti predstavljajo ključen dogodek v obstoju in nadaljevanju aktivnosti družbenih gibanj, ki se mobilizirajo tako v predvolilnem času kakor tudi v strankarski dinamiki (Gold in Peña, 2019). Poleg mobilizacijske funkcije so lahko volitve dejavnik demobilizacije družbenih gibanj. Z volilnim rezultatom, ki podpre s strani družbenega gibanja favorizirano politično izbiro, se lahko gibanje v imenu priznavanja legitimnosti demokratičnega izida po volitvah namreč tudi demobilizira (Sinpeng in Martinez Kuhonta, 2012). V primeru, da volivci niso zadovoljni z rezultati volitev, pa lahko – ravno nasprotno – šele sprožijo protestne aktivnosti družbenega gibanja (Heaney, 2013). Raziskovanje vpliva družbenih gibanj, ki podpirajo opozicijske stranke, spremembe oblasti in spremembo političnega režima, je aktualno predvsem v državah s hibridnim ali avtoritarnim sistemom oziroma v obrobni regiji Latinske Amerike in Evrope. V kontekstu avtoritarnih političnih sistemov imajo družbena gibanja lahko pomembno vlogo tudi, če ne uspejo doseči sprememb oblasti (Dollbaum, 2020). S pojavom populističnih strank se je v zadnjem obdobju interes za preučevanje družbenih gibanj in njihovega pomena v obdobju volitev povečal tudi v ustaljenih demokracijah Zahodne Evrope (Kriesi, 2014).

V nadaljevanju se bomo osredinili na aktivnosti družbenih gibanj v Sloveniji v obdobju dveh let s poudarkom na petkovih protestih v predvolilnem času z namenom vplivanja na volilni izid ter na volilno udeležbo. V okviru prispevka tako analiziramo delovanje protestnih aktivnosti in civilnodružbene iniciative Glas ljudstva na podlagi medijskega poročanja in vsebin, ki so jih gibanja sama sporočala prek družbenih omrežij in internetnih strani. Pri tem

posebno pozornost namenjamo razvoju družbenega gibanja in njegovim interakcijam skozi dvoletno obdobje.

Raziskovalni rezultati in diskusija

Kljub organizaciji številnih protestnih aktivnosti v obdobju desne vlade med marcem 2020 in aprilom 2022 javnomnenjske raziskave kažejo, da je na protestnih aktivnostih sodeloval le manjši delež prebivalstva. Tako se je napovedanih demonstracij v letu 2020 udeležilo 6,7 % in nenapovedanih protestnih shodov le 3,1 % prebivalstva. Višja je potencialna podpora tovrstni politični participaciji, čeprav se 42 % anketiranih nikoli ne bi udeležilo napovedanih demonstracij, dodatnih 13 % pa tudi ne nenapovedanih protestov (glej Tabelo 3.1). Za primerjavo, anketiranci v večji meri podpirajo izražanje nezadovoljstva s podpisom peticije. Več kot četrtnina jih je podpisala peticijo v obdobju zadnjih 12 mesecev, dodatnih več kot 45 % pa bi jih morda bilo pripravljeno podpisati peticijo v prihodnje.

Tabela 3.1: Civilnodružbena in protestna participacija v zadnjih 12 mesecih

	Da in bi verjetno tudi v prihodnje (1)	Da, vendar ne bi več v prihodnje (2)	Ne, vendar morda bi v prihodnje (3)	Ne in nikoli ne bi (4)	Ne vem in b. o.	Povprečje
Podpis peticije	27,3 %	1,8 %	45,7 %	12,2 %	13,1 %	2,49
Udeležba na napovedanih (»uradnih«) demonstracijah	6,7 %	1,0 %	37,8 %	42,1 %	12,3 %	3,52
Udeležba na nenapovedanih protestnih shodih ali nenapovedani stavki	3,1 %	1,4 %	28,1 %	55,1 %	12,2 %	3,54

Vir: Hafner Fink et al. (2021).

Javnomnenjski podatki iz maja 2020, ko so bili protesti najbolj množični, sicer kažejo, da je večina (52,2 %) proteste prepoznala kot utemeljene (Ninamedia, 2020). 54 % vprašanih jih je ocenilo kot bolj primerne ali povsem primerne za izražanje mnenja, medtem ko jih je 36 % označilo kot bolj ali sploh neprimerne. Skoraj dve tretjini vprašanih je bilo mnenja, da so seznanjeni z vsebino protesta. Večina (57 %) se je tudi strinjala z zahtevami protestnikov (Košir, 2020).

Izid volitev in dvig politične udeležbe na državnozborskih volitvah 2022 prav tako nakazujeta na potencialni vpliv družbenih gibanj na mobilizacijo volilnega telesa (McAdam in Tarrow, 2010). Medtem ko je bila volilna udeležba na državnozborskih volitvah v prvem desetletju samostojnosti Slovenije okrog 70 %, je ta v drugem desetletju upadla za med 5 do 10 %. Najnižja udeležba je bila prav na zadnjih dveh predčasnih volitvah, ko se je volitev udeležila le dobra polovica volilnih upravičencev. Dvig volilne udeležbe na državnozborskih volitvah 2022 na več kot 70 % (glej Tabelo 3.2) potencialno kaže na vpliv družbenih gibanj na mobilizacijo volivcev, kar potrjuje trditev McAdama in Tarrowa (2010), ki tovrstni vpliv identificirata kot eno od oblik vplivanja na volitve, ki jo lahko zaznamo tudi na drugih primerih (npr. Kellogg, 2018).

Tabela 3.2: Volilna udeležba na državnozborskih volitvah

	1996	2000	2004	2008	2011	2014	2018	2022
Volitve v DZ	73,70 %	70,14 %	60,65 %	63,10 %	65,60 %	51,73 %	52,64 %	70,97 %

Vir: Državna volilna komisija (2022).

Višja volilna udeležba se je pojavila tudi na referendumu o spremembah Zakona o vodah, ki so ga organizirale civilnodružbene organizacije blizu protestnemu družbenemu gibanju. Takrat so protestne aktivnosti imele vpliv tako na samo mobilizacijo volivcev kot tudi na rezultat referenduma. Referendum je potekal 11. julija 2021, udeležilo se ga je 46,46 % volivcev, proti spremembi zakona (kar so zagovarjali tudi protestniki) pa se je opredelilo kar 86,75 % volivcev (Državna volilna komisija, 2022).

V nadaljevanju poglavja sledimo ključnim dogodkom in značilnostim protestnega gibanja v obdobju dveh let, pri čemer se z namenom lažjega razumevanja načina vplivanja na povečano volilno udeležbo in volilni izid osredotočamo na zahteve gibanja, odziv vladnih in opozicijskih strank ter povezovanje z organizirano civilno družbo.

Petkovi protesti

Začetki protestnih akcij

Protestne akcije so se začele že v času oblikovanja nove, desne vlade, to je v začetku leta 2020, kar je v veliki meri sovpadalo z začetki epidemije koronavirusne bolezni v Sloveniji. Prvi protest, poimenovan »Proti koaliciji sovraštva«, je bil organiziran 28. februarja 2020. Protesta se je udeležilo nekaj več kot 1000 protestnikov, ki so nasprotovali odločitvi Stranke modernega centra (SMC) in Demokratične stranke upokojencev Slovenije (DeSUS), da se pridružita vladi Slovenske demokratične stranke (SDS) (Božič, 2020; A. S. in G. C., 2020), kar je bilo v nasprotju z njunimi predvolilnimi obljubami (Mlakar, 2018; Novak, 2022). Po odstopu Marjana Šarca s položaja predsednika vlade januarja 2020, kar je vodilo v oblikovanje nove vlade, je po javnomnenjskih podatkih več kot 62 % vprašanih podpiralo izvedbo predčasnih volitev, medtem ko je le 26 % vprašanih menilo, da bi bilo bolje, če bi novo vlado sestavili v takratni sestavi državnega zbora (Kos, 2020). V marcu in aprilu so se zaradi zaprtja države, ki je bilo posledica epidemije koronavirusne bolezni, protestne aktivnosti nadaljevale kot individualne akcije, ki so z ropotanjem po loncih in ponvah potekale na balkonih (A. V., 2020) in družbenih omrežjih. Marca so tako na primer protestniki na Trgu republike v Ljubljani individualno prižgali nagrobne sveče (L. A. R., 2020), aprila so na trg položili obrisе svojih stopal (U. S., 2020), nekateri pa so igrali različne športne igre oziroma se pred parlament pripeljali s kolesi (ko so vladni ukrepi dovoljevali rekreacijo na prostem kljub prepovedi zadrževanja na javnih mestih) (Daugul, 2020a; Raičević, 2020; Tejić, 2020). Po delnem ponovnem odprtju države konec aprila so se tovrstne protestne aktivnosti preselile v različna mestna središča (Primorske novice, 2020; M. D., 2020; Svet24, 2020), pri čemer je pomembno izpostaviti, da so v Ljubljani vztrajale vse do volitev aprila 2022 in so imele pomembno vlogo v času volilne kampanje. Ker je bilo v dvoletnem obdobju epidemije kolesarjenje večkrat uporabljeno kot način protestiranja, ki ni pomenil kršitve vladnih ukrepov o prepovedi združevanja, je kolo postalo eden glavnih simbolov protestnikov. Med ključnimi razlogi in vzroki za množično mobilizacijo protestnikov so bili ukrepi za obvladovanje širjenja koronavirusa, ki naj bi bili prestrogi in so po mnenju protestnikov posegali v svobosčine državljanov, pa tudi korupcijske afere, povezane z nakupom zaščitne opreme, kot so maske in ventilatorji (A. V., 2020; Daugul, 2020a).

V aprilu in maju leta 2020 so se s poudarkom na posameznih področjih oblikovala tri družbena gibanja, in sicer antifašistični protesti, protesti za

kulturo² in protesti za okolje.³ Pogosto so isti akterji sodelovali na različnih protestih. Sčasoma je nezadovoljstvo z ukrepi, sprejetimi v času epidemije, oziroma nezadovoljstvo zaradi nesprejemanja ustreznih ukrepov na posameznem področju združilo omenjena gibanja v petkove proteste, na katerih so protestniki izražali splošno nezadovoljstvo z vladajočo politično opcijo in razmerami v Sloveniji. Postopno združevanje in preplet protestnih aktivnosti sta najbrž posledici tega, da so nekateri akterji hkrati sodelovali na več različnih protestih, saj so združevanje aktivnosti pod sorodnimi zahtevami videli kot bolj enoten nastop proti vladajoči politiki.

S širjenjem protestnih aktivnosti so se stopnjevali tudi represivni odzivi vlade na protestnike, kar je bilo razvidno iz ograjevanja Trga republike pred državnim zborom, kjer so se protestniki navadno zbrali, popisovanja protestnikov, identificiranja potencialnih protestnikov (Zavrtanik, 2020a; Rus, 2020; Al. Ma., 2020a), pisanja glob protestnikom in preganjanja pisanja protestnih sloganov s kredo po pločnikih (La. Da. et al., 2020). V drugem letu protestov, ko so protestniki v času omejitev združevanja protestirali iz avtomobilov, so protestnike oglobili za prometne prekrške, kot je hupanje (T. Lo., 2022). Kljub poizkusom vlade in policije, da protestne aktivnosti omejijo in preprečijo, so se le te kmalu spremenile v trajno aktivnost in protestniki so vsak petek našli nove razloge za zbiranje in protestiranje proti vladi ter političnim strankam. V obdobjih, ko fizično združevanje ni bilo mogoče, so protestirali virtualno prek družbenih omrežij (na primer v zimi 2020/2021) ali pa so se protesta udeležili le nekateri neformalni vodje (npr. Zavrtanik, 2020c).

Razlogi za protestne aktivnosti

V dvoletnem obdobju se je med protesti pojavilo veliko različnih zahtev in razlogov za protestne akcije. Seznam zahtev se je z vsakim protestom dopolnjeval z novimi zahtevami ali celo področji, ki so jih protestniki označili za problematična. Med razlogi za proteste so bili tako visok delež obolelih in umrlih zaradi koronavirusa, povečanje izdatkov, namenjenih novemu nakupu vojaškega orožja, financiranje zasebnih zdravstvenih zavodov z javnim

2 Aktiv delavk in delavcev v kulturi je zaradi nezadovoljstva na področju kulture organiziral več protestnih akcij pred stavbo ministrstva za kulturo (G. B., 2020; I. M., 2020; Krajnc, 2020; Lešničar, 2020; V. L., 2020).

3 26. maja 2020 so okoljevarstveniki protestirali pred okoljskim ministrstvom zaradi nezadovoljstva z omejitvami delovanja nevladnih organizacij na področju okolja (Daugul, 2020b).

denarjem, sprememba zakona o tujcih, spremembe zakona o vodah, omejevanje sodelovanja nevladnih organizacij pri upravnih postopkih z namenom ohranjanja narave, neimenovanje tožilcev za Evropsko javno tožilstvo, odločitev Ministrstva za kulturo RS, da se morajo nevladne organizacije izseliti iz prostorov na Metelkovi ulici, odlašanje s potrditvijo razpisa za vpis študentov na univerzo, neustavnost vseh odlokov o prepovedi gibanja v času epidemije, izbris posameznikov iz registra samozaposlenih v kulturi, ustavitve financiranja Slovenske tiskovne agencije itd.

Podobno kot za proteste v zimi 2012/2013 lahko tudi za tokratno protestno aktivnost trdimo, da so imeli protestniki različne zahteve (Toplišek, 2019), še posebno v začetkih protestnega gibanja. Glavni kratkoročni cilj le-tega je bil v zimi 2012/2013 odstop predsednika vlade Janeza Janše, medtem ko med protestniki ni bilo soglasja, ali naj odstopi tudi celotni parlament ali samo vlada (Toplišek, 2019). Ravno nasprotno so protestniki v obdobju 2020/2022 ves čas zahtevali ne samo odstop vlade in ministrov, ampak celotnega parlamenta in nove volitve. Na obeh protestih smo kot skupno lahko identificirali težnjo po zavrnitvi trenutne politične elite ter zahteve po novih, moralno čistih političnih obrazih, ki bi uspeli preseči tradicionalno delitev na levo in desno ter poiskati rešitve za trenutne politične probleme (Toplišek, 2019). Vsaj v protestih med letoma 2020 in 2022 je zahteva po novih političnih obrazih nekoliko popustila v obdobju pred volitvami, ko je glaven cilj protestnikov postal preprečiti vnovični mandat iste vlade. Tako so v protestnih aktivnostih pred volitvami postali vedno bolj naklonjeni opozicijskim strankam, saj so v njih videli vsaj delno izpolnitev svojih zahtev. Obenem so kontinuirano vztrajali pri zagovarjanju svojih stališč do nekaterih ključnih družbenih izzivov, do katerih so se julija 2020 opredelili z ustanovitvijo ljudske skupščine (Zavrtanik, 2020b) ter leto kasneje s ponovno razpravo o prihodnosti slovenske družbe (STA, 2021). Te zahteve so postale tudi del zahtev iniciative Glas ljudstva, ki je pred volitvami oblikovala skupno 138 zahtev, ki so jih protestniki posredovali strankam in zahtevali, da se do njih jasno opredelijo. Zahteve so zajemale naslednja področja: demokracija in reforma političnega sistema, pravna država in človekove pravice, pravičen podnebni prehod in trajnostna oskrba s hrano, dostojno delo in socialne pravice, kultura in svoboda medijev, dostopno zdravje, izobraževanje in razvoj znanosti, trajnostno gospodarstvo in javne finance, cenovno dostopna stanovanja in zelena infrastruktura ter zunanja politika (Glas ljudstva, 2022a). Iniciativa Glas ljudstva je k spoštovanju teh zahtev pozivala tudi po volitvah in na nek način s tem ohranjala status družbenega gibanja, čeprav so protesti zamrli.

Po odstopu Janeza Janša kot predsednika vlade leta 2013 se je krhko politično gibanje razgubilo (Toplišek, 2019). Podoben pojav smo opazili tudi aprila 2022, ko je bil organiziran zadnji petkov protest pred volitvami, medtem ko so najbolj vztrajni protestniki pozivali k protestnim akcijam še v jeseni 2022, predvsem ko je šlo za podporo nacionalnemu radiu in televiziji, za priprave na predsedniške volitve z organizacijo predvolilnega soočenja predsedniških kandidatov v sodelovanju z iniciativo Glas ljudstva (La. Da., 2022b), za poziv k večji zavezi stanovanjski politiki (ob nameri o prenosu premoženja z Družbe za upravljanje terjatev bank na Slovenski državni holding namesto na stanovanjski sklad) (FB stran Piščalka, 2022a) ter za ohranitev javnega zdravstva (FB stran Piščalka, 2023). Enega od razlogov za vztrajanje pri protestnih aktivnostih pa lahko najdemo v tem, da predstavniki gibanja niso prešli med politične akterje, kot je bilo to leta 2014 z vstopom stranke Levica v parlament.

Odnos med protestniki in političnimi strankami

Skozi protestno aktivnost lahko zasledimo tudi različen odnos protestnikov do opozicijskih strank. V začetni fazi, ko so se spomladi leta 2022 protesti z balkonov preselili v številna slovenska mestna središča,⁴ so opozicijske stranke iskale priložnosti, da podprejo protestniško gibanje in so na ta način iskale zaveznika pri morebitni zamenjavi oblasti. Maja 2020 so tako stranke Lista Marjana Šarca (LMŠ), Socialni demokrati (SD) in Levica napovedale udeležbo na petkovih protestih ter k participaciji pozvale tudi volivce (Libnik, 2020; Žurnal24, 2020). Prav tako so junija 2020 podprle alternativno proslavo ob dnevu državnosti, ki so jo organizirali protestniki (Al. Ma., 2020b). Po drugi strani so politiki vladajoče stranke (Kolednik, 2020a; Kolednik 2020b; Nova24TV, 2020a; Nova24TV 2020b; Primorske novice, 2020; T. V., 2020; Zavrtanik, 2020a) in politiki koalicijskih strank večkrat izrazili nestrinjanje s protestniki (na primer M. R., 2021).

V nadaljevanju so se protestniki z nagovarjanjem vseh poslanskih skupin in s celovitim pozivanjem po spremembah ter prevzemanju odgovornosti vedno bolj distancirali od vseh političnih opcij in strank v Sloveniji. Že maja 2020 so predstavnike političnih strank, ki so se udeležili protestnih aktivno-

4 Protestne aktivnosti so se sprva odvijale v središčih različnih mest in krajev po Sloveniji. Razlog za takšno protestno aktivnost je bila prepoved prehajanja meja med občinami.

sti, opozorili, da je protest nepolitičen in da morebitne samopromocije ne bodo podprli (A. K. in U. Z., 2020). V juniju 2020 so se protestniki zbrali tudi pred sedežem stranke SD in politični sredini sporočili, da jim je dovolj levih, desnih in sredinskih politikov, ki ne delujejo v dobro ljudi (Al. Ma. in J. R., 2020; M. P. in I. M., 2020). Za 1. maj 2021 so protestniki pripravili simbolni kres iz poslanskih stolčkov, narejenih iz kartona, obenem pa zahtevali odstop poslancev in predčasne volitve (Kosmač, 2021). Junija 2021 so bili protestniki zaradi ignorance do nacionalne politične krize kritični tudi do predsednika države (L. Š., 2021). Kljub temu da so se protestniki v svojih aktivnostih oddaljevali od vseh političnih strank in so v svojem delovanju do političnih akterjev nastopili kritično, so opozicijske stranke v času protestnih aktivnosti protestnikom na splošno izražale podporo (M. R., 2021).

V obdobju približevanja volitvam in zavedanja, da bo takratna vlada odslužila polni mandat, je bilo mogoče med družbenim gibanjem in opozicijskimi strankami znova zaznati namero povezovanja, ki se je izrazila pri obeh straneh. Opozicijske stranke so med udeleženci in podporniki družbenega gibanja iskale tako volivce kot tudi medij za promocijo, družbeno gibanje pa je po drugi strani v opozicijskih strankah našlo edino rešitev za spremembo oblasti in njim nevšečnih politik. Odnosi med protestniki in političnimi strankami so tako lahko kooperativni, medtem ko so hkrati do drugih (predvsem nasprotnih) političnih strank konfliktni (Heaney, 2013).

V zadnjem obdobju, ko pozivi po odstopu in predčasnih volitvah niso več predstavljali želene politične spremembe, so bile protestne aktivnosti po eni strani osredinjene na spodbujanje državljanov, da se mobilizirajo in udeležijo volitev, po drugi strani pa na razpravljanje o različnih žgočih tematikah in nagovarjanje političnih strank s svojimi zahtevami. Tako so še na zadnjih protestih oktobra 2021 protestniki pozvali predvsem predsednika vlade in ministra za obrambo, da odstopita, in spodbujali k takojšnji organizaciji novih volitev (G. C., 2021a). Na prvih protestih novembra 2021 so že napovedali predstavitev zahtev, ki jih bodo v času pred volitvami naslovili na politične stranke, medtem ko zahteva po odstopu ni bila več izražena (Al. Ma., 2021). Na več naslednjih protestih so tako organizirali javno razpravo o različnih tematikah in problemih, ki bi jih morala politika nasloviti, med drugim: okolje in zelena infrastruktura, medijska svoboda, spoštovanje človekovih pravic in dostop do javnega zdravstva (G. C., 2021b; G. K., 2021; M. Z., 2021; T. K. B., 2021). Dejavnosti družbenega gibanja so bile tako usmerjene predvsem v proaktivno volilno mobilizacijo (McAdam in Tarrow, 2010) in tudi v naslavljanje tematik, ki so bile protestnikom pomembne, in ne več v odstop oblasti.

Vedno bolj pa lahko iz protestniških aktivnosti prepoznamo povezovanje z opozicijskimi strankami z namenom doseči spremembo oblasti na volitvah. Tako lahko na primeru državnoborskih volitev v Sloveniji aprila 2022 opazujemo povezovanje družbenih gibanj in opozicijskih političnih akterjev v demokratičnih razmerah (Gold and Peña, 2019: 3). Navkljub povezovanju med družbenim gibanjem in opozicijskimi strankami je potrebno poudariti, da čeprav je levsredinska politična opcija uspela pridobiti večino na volitvah, so se stranke SD, Levica, LMŠ in SAB na volitvah leta 2022 odrezale slabše kot leta 2018 (Državna volilna komisija, 2022), zadnji dve stranki pa celo nista uspeli prestopiti parlamentarnega praga. Stranka Vesna zelena stranka, ki so jo ustanovili civilnodružbeni akterji, je na primer uspela zbrati le 1,35 % glasov (Državna volilna komisija, 2022).

Druge protestne akcije

Poleg petkovih protestov so se v obdobju med letoma 2020 in 2022 mobilizirale tudi druge družbene skupine. Izmed slednjih velja najprej izpostaviti proteste rumenih jopičev, ki so se v podporo desnim političnim strankam in vladi mobilizirali junija 2020 in znova v juniju 2021 (Kosmač in A. P. J., 2021). Protestov navadno niso organizirali samostojno, temveč so se jim pridružili kot protiprotestniki, pri čemer niti niso uspeli mobilizirati širšega kroga podpornikov niti niso bili dejavni v obdobju pred volitvami, v začetku leta 2022, ko bi lahko v večji meri vplivali na rezultate volitev.

Bolj množična spontana mobilizacija je uspela tako imenovanim sredinim protestnikom, ki so se prvič mobilizirali 15. septembra 2021 (G. K. in B. R., 2021) in protestirali predvsem proti ukrepom, povezanim z zaježitvijo koronavirusa. Protesti, ki sta jih neformalno podprli in organizirali zunajparlamentarna stranka Resni.ca. ter iniciativa »Maske dol«, so uspeli pritegniti heterogeno skupino udeležencev, vključno s tistimi, ki so nasprotovali cepljenju, zanikali obstoj koronavirusa ali pa zavračali nošenje mask. Tovrstni protesti so v nekaterih primerih (15., 29. septembra in 5. oktobra 2021) postali tudi nasilni, med drugim z verbalnimi in fizičnimi napadi na novinarje, z ustavitvijo prometa na nekaterih glavnih ljubljanskih cestah in vdorom na mestno obvoznico (A. K. K. et al., 2021; G. K. in B. R., 2021; La. Da. et al., 2021; Zavrtanik, et al., 2021). Glavne zahteve teh protestov so bile odprava tako imenovanega pogoja PCT (preboleli, cepljeni, testirani), ki je v času epidemije državljanom omogočal vključitev v javno življenje, odstop vlade in izvedba predčasnih volitev. Čeprav so sredini

protesti v nadaljevanju potekali mirno in so se protestniki prenehali zbirati nekje do sredine novembra, lahko njihov vpliv na volitve vseeno zaznamo. Natančneje, stranka Resni.ca, ki jo lahko neposredno povežemo s sredinimi protesti, je na volitvah aprila 2022 zbrala 2,86 % glasov (Državna volilna komisija, 2022); čeprav ni uspela prestopiti parlamentarnega praga, lahko rezultat stranke ocenimo kot delno uspešen zaradi pridobitve financiranja za naslednje obdobje.⁵

Obenem je potrebno omeniti, da je bilo v preteklih letih v Sloveniji zaznati številne proteste, na katerih so se mobilizirali predvsem desni in desnosedinski volivci, na primer protesti v podporo Janezu Janši leta 2013 (Hacler, 2013), protesti proti migrantski politiki (Nova24TV, 2016; Politikis, 2017), shod Za otroke gre (Regional, 2015) ali Pohod za življenje (La. Da., 2022a; Delo, 2021), vendar ti niso uspeli vplivati na volilni rezultat ali potek volitev.

Civilnodružbena dejavnost

Za proteste 2012/2013, ki so izhajali iz bolj spontane mobilizacije, je bila prepletenost s civilnodružbenimi organizacijami manj značilna kot za proteste med letoma 2020 in 2022, ko so protestne aktivnosti podprle tudi civilnodružbene organizacije. Že pri organizaciji prvega protesta v februarju 2020 so sodelovale tudi nekatere civilnodružbene organizacije oziroma njeni posamezniki, ki so protest podprli (A. S. in G. C., 2020),⁶ pozneje pa je

5 Stranke, ki so na volitvah dobile več kot odstotek glasov, so po Zakonu o političnih strankah (23. člen) upravičene do proračunskih sredstev. Stranke, ki so upravičene do financiranja, prejmejo do 10 % sredstev v enakem deležu, do 90 % sredstev pa so upravičene v sorazmernem deležu glede na pridobljeno število glasov volivcev (Zakon o političnih strankah – ZPoIS, 1994). Stranka Resni.ca bi lahko prišla okrog 100 tisoč evrov letno (Regional, 2022).

6 Med civilnodružbenimi organizacijami, ki so podprle vsaj posamezne protestne aktivnosti, je bilo med drugim moč najti naslednje: Mladinska aktivistična organizacija, Društvo Alternativna akademija, Sindikat Mladi plus, Krajevna organizacija Združenja borcev za vrednote NOB Savsko naselje, Danes je nov dan, Inštitut za druga vprašanja, Mladi za podnebno pravičnost, Alternativna akademija, Forum za demokracijo, Gibanje za družbeno odgovornost, Odbor za pravično in solidarno družbo, Zavod Bob, Aktiv delavk in delavcev v kulturi, Zveza svobodnih sindikatov Slovenije, Konfederacija sindikatov javnega sektorja Slovenije, sindikat Pergam, sindikat KS90, konfederacija KNSS – Neodvisnost, Inštitut 8. marec, skupina Antifa idr.

sodelovanje med civilnodružbenimi organizacijami in družbenim gibanjem postalo še bolj opazno. Njihovo prisotnost je bilo zaznati tudi na nadaljnjih, malodane vseh protestnih aktivnostih, najbolj množično pa na tako imenovani »vseslovenski vstaji za predčasne volitve«, ki je bila organizirana v petek, 28. maja 2021. Protesta se je udeležilo okrog 40.000 posameznikov iz vrst sindikatov, upokojencev in študentov; to je bil za zdaj največji protest v Sloveniji (A. P. J. in G. K., 2021; M. Z. et al., 2021).

Pri organizaciji protestov so ključno vlogo odigrala družbena omrežja. Ena od osrednjih strani Facebooka, ki je ves čas objavljala obvestila o protestnih aktivnostih, žive posnetke s protestov ter tako imenovana protestna poročila, je bila Piščalka, ustanovljena aprila 2020 prav z namenom podpore protestniškimi aktivnostim.⁷

Povezava med protestnimi aktivnostmi, ki načeloma niso zelo organizirane, in civilnodružbenimi organizacijami se je še dodatno okrepila z ustanovitvijo Protestne ljudske skupščine, v okviru katere so protestniki opredelili svoja stališča do glavnih družbenih izzivov, in Iniciative Glas Ljudstva. Civilna iniciativa Glas Ljudstva je bila ustanovljena 8. novembra 2021 (MMC RTV SLO, 2021). Gre za koalicijo nevladnih organizacij, kateri se je sprva pridružilo 70 organizacij, z novimi članicami pa je koalicija obsegala 112 nevladnih organizacij (Glas Ljudstva, 2022a). Med članicami lahko opazimo širok nabor organizacij, aktivnih na različnih področjih, tako na nacionalni kot lokalni ravni, ter sorodnih po interesih do družbene, okoljske, politične in ekonomske situacije v državi. Nekatere od teh organizacij predstavljajo »latentne organizacije« (Beyers et al., 2008), ki postanejo politično aktivne le, ko so na dnevni red postavljene tematike, pomembne za njihovo organizacijo, člane in podpornike. Organizacijam, ki so se pridružile iniciativi, je bilo skupno predvsem njihovo vrednotno pozicioniranje na levosredinsko politično opcijo, saj se nevladne organizacije iz desne politične opcije na povabilo k članstvu niso odzvale (Juvan, 2022).

Iniciativa se je zavezala, da bo med volilno kampanjo vse politične

7 Poleg tega so bile objave, povezane s protesti, prisotne tudi na naslednjih straneh in skupinah omrežja Facebook: Skupina podpore Ivanu Galetu, Štajerska v plamenih, Vseslovenska vstaja naroda, Kajtubovaucercemaskolo, Vladozlom, Preživeti korono, Protestna ljudska skupščina ter Podpora in poklon ljudstvu. Vse naštetе strani so bile ustanovljene v letu 2020. Hkrati so bile informacije o protestnih aktivnostih objavljene tudi na nekaterih straneh, ki so bile ustanovljene že za proteste v zimi 2012/2013, med drugim na Facebookovi strani Protestival, Zasedimo slovenski parlament ter Facebookovi skupini Čezvesoljska zombi cerkev blaženega zvonjenja.

stranke soočila s konkretnimi zahtevami za izboljšanje družbenih, političnih, gospodarskih in okoljskih razmer v državi. Na poziv iniciative so se odzvale le politične stranke na levosredinskem polu.⁸ Na podlagi opredelitev strank do zahtev iniciative so pripravili spletno orodje Volitvomat, s pomočjo katerega so volivci lahko preverili, v kolikšni meri njihova stališča sovpadajo z opredelitvami omenjenih političnih strank ter na ta način našli politično stranko najbližje svojim stališčem. Po nekaterih podatkih naj bi v času volilne kampanje orodje uporabilo več kot 100.000 posameznikov (Kramperšek, 2022). Orodje pa je imelo pomembno pomanjkljivost, to je, da ni uspelo pridobiti opredelitev do zahtev strank na desni politični opciji in s tem volivcem dejansko ponuditi ideološko nevtralnega mehanizma, ki bi jim pomagal oblikovati informirano volilno odločitev, za kar se je iniciativa sicer tudi uradno zavzemala. Čeprav iniciativa Glas ljudstva sama uradno ni podprla strank na levosredinskem polu in je hotela ostati nevtralna, pa tega ne moremo trditi za petkove protestnike, ki so v videu, objavljenem na družbenih omrežjih pred volitvami, volivce jasno pozvali, naj ne podprejo koalicijskih strank (FB stran Piščalka, 2022b).

Poleg priprave orodja Volitvomat je iniciativa teden dni pred volitvami, to je v petek, 15. aprila 2022, v sklopu petkovih protestov organizirala volilno soočenje s političnimi strankami, imenovano politično soočenje »z ljudstvom«. Slednje je bilo organizirano na Trgu republike, pri njegovi organizaciji pa so sodelovale članice iniciative in vidni predstavniki protestniškega gibanja. Enako kot na poziv za opredelitev glede zahtev gibanja so se tudi na soočenje odzvale le stranke levega in levosredinskega pola (SD, LMŠ, Levica, SAB, GS; DeSUS, Naša prihodnost, Dobra država, Vesna in Pirati), čeprav je bil na soočenje povabljen celotni strankarski aparat. Posebnost dogodka je bila, da so člani iniciative sodelujočim političnim strankam zastavili vprašanja navzočih in tistih, ki so jih v tednu pred začetkom dogodka oddali prek družbenih medijev. Svoje vprašanje naj bi tako poslalo 300 posameznikov (N1, 2022).

Poziv k udeležbi na volitvah so člani iniciative državljanom aktivno sporočali tudi v okviru t. i. »Potujočega festivala demokracije«, ko so med

8 To so bile naslednje stranke: Gibanje Svoboda (GS), Socialni demokrati (SD), Demokratska stranka upokoјencev Slovenije (DeSUS), Vesna zelena stranka, Piratska stranka, Dobra država, Levica, Stranka Alenke Bratušek (SAB) in Lista Marjana Šarca (LMŠ).

19. marcem in 16. aprilom obiskali 11 različnih slovenskih krajev.⁹ V sklopu obiskov so z raznolikimi aktivnostmi opozarjali na pomen volilne udeležbe, predstavljali orodje Volitvomat ter naslavljali vprašanja o pomenu volitev, demokracije, transparentnosti, zaščiti žvižgačev in podobno (Glas ljudstva, 2022b). Prav tako so v petek pred volitvami, to je 22. aprila 2022, na Trgu republike organizirali koncert, na katerem so podporo aktivnemu državljanstvu in udeležbi na volitvah izrazili tudi nekateri glasbeniki in javno prepoznavni državljani (STA, 2022).

Mobilizacija volilnega telesa in vpliv na rezultate volitev nista bili izključni posledici aktivnosti družbenega gibanja, temveč je na njun pojav vplivalo tudi delovanje civilnodružbenih organizacij, ki so s pomočjo svoje baze aktivnih prostovoljcev, članov in zaposlenih dejavno sodelovale pri protestniških aktivnostih in jih podprle tudi z lastnim vložkom.

Sklep

Po protestnih aktivnostih, organiziranih v zimi 2012/2013, so bili med marcem 2020 in aprilom 2022 organizirani najbolj intenzivni protesti v Sloveniji, ki so hkrati neprekinjeno potekali najdaljše časovno obdobje in jih je vsaj na začetku podpirala večina javnosti. Čeprav so na njih sodelujoči protestniki za aktivacijo imeli različne razloge, jih lahko označimo za protivladne proteste, saj so združeni prvenstveno nasprotovali vladajoči stranki in koalicijskim partnericam ter obenem zavračali podporo in povezovanje z opozicijskimi strankami. Kot edino ustrezno rešitev za končanje protestov so predlagali odstop vlade in predčasne volitve, s čimer so izrazili dvom v celotno politično elito. Šele proti koncu dveletne protestne aktivnosti je bilo zaznati spremembo v cilju. Ker se je redni mandat začel iztekati in so se približevale redne volitve, so protestniki svoje aktivnosti preusmerili v mobilizacijo volilnega telesa ter v razpravo o pomembnih tematikah za prihodnost Slovenije in v upanju na zanje boljšo izbiro podprli opozicijske stranke ter stranke, na novo ustanovljene na levi sredini. Te iste politične stranke so v sodelovanju prepoznale tudi svoj interes in se odzvale na pozive protestnikov, da se opredelijo do njihovih zahtev in udeležijo soočenja na

9 Festival demokracije je bil prisoten v naslednjih mestih: Celje, Slovenske Konjice, Brežice, Trbovlje, Novo mesto, Kranj, Jesenice, Izola, Postojna, Ptuj in Maribor.

trgu pred parlamentom. Civilnodružbene organizacije, ki so v celotnem obdobju podpirale protestne aktivnosti, so se pred volitvami formalno povezale v Inicativo Glas ljudstva ter prevzele organizacijo mobilizacije in informiranja volivcev. Vpliv družbenega gibanja na volitve je bil tako tudi posledica delovanja civilnodružbenih organizacij. Kot rezultat protestniškega gibanja lahko opazimo predvsem povečanje volilne udeležbe na volitvah, ki pa je mobiliziralo v večji meri volivce na levosredinski politični opciji. Teza, ki smo si jo zastavili ob empiričnem delu, se je tako potrdila. Z rezultati volitev, ki so bili v skladu z interesi protestnikov, je protestniško gibanje zamrlo, čeprav lahko zaznamo posamezne poizkuse aktivacije tudi v obdobju po volitvah, ki pa do sedaj niso mobilizirali množice. V nadaljevanju bi tako lahko politike, s katerimi se družbeno gibanje ne strinja, ponovno obudile protestniške aktivnosti.

Literatura

- Beyers, Jan, Rainer Eising in William Maloney (2008): *Researching Interest Groups Politics in Europe and Elsewhere: Much We Study, Little We Know?* *West European Politics* 31 (6): 1103–1128.
- della Porta, Donatella in Manuela Caiani (2007): *Europeanization from Below? Social Movements and Europe. Mobilization: An International Quarterly* 12 (1): 1–20.
- Dollbaum, Jan M. (2020): *Protest Trajectories in Electoral Authoritarianism: From Russia's "For Fair Elections" Movement to Alexei Navalny's Presidential Campaign.* *Post-Soviet Affairs* 36 (3): 192–210.
- Fink Hafner, Danica (1992): *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije.* Ljubljana: Znanstvena knjižnica.
- Gillion, Daniel Q. (2020): *The Loud Minority: Why Protests Matter in American Democracy.* Princeton: Princeton University Press.
- Giugni, Marco in Maria Grasso (2020): *Nothing Is Lost, Nothing Is Created, Everything Is Transformed: From Labor Movements to Anti-austerity Protests.* V: Christina F. Fominaya (ur.) in Ramon Feenstra (ur.), *Routledge Handbook of Contemporary European Social Movements: Protest in Turbulent Times*, 129–141. New York: Routledge.
- Gold, Tomas in Alejandro M. Peña (2019): *Protests, Signaling, and Elections: Conceptualizing Opposition-Movement Interactions During Argentina's Anti-Government Protests (2012–2013).* *Social Movement Studies* 18 (3): 324–325.
- Hafner Fink, Mitja, Živa Broder, May Doušak, Rebeka Zorman F., Otto Gerdina, Ana Jagodic, Ivana Kecman, Slavko Kurdija, Vladimir Miheljak, Mojca Pajnik, Samo Uhan, Niko Toš, Tina Vovk, Špela Zajšek in Brina Malnar (2021): *Slovensko javno mnenje 2020/3 – Poročilo o izvedbi raziskave in sumarni pregled rezultatov.* Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Heaney, Michel. T. (2013): *Elections and Social Movements.* V: David A. Snow (ur.), Donatella della Porta (ur.), Doug McAdam (ur.) in Bert Klandermans (ur.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, 391–394. Wiley Online Library.
- Juvan, Manca (2022): *Glas ljudstva.* Dokumentarni film. Zavod APIS.
- Katz, Alfred H. (1981): *Self-Help and Mutual Aid: An Emerging Social Movement?* *Annual Review of Sociology* 7: 129–155.

- Kellogg, Paul (2018): The Defeat of Stephen Harper: A Case Study in Social Movement Electoralism. *Journal of Canadian Studies* 52 (3): 591–623.
- Kitschelt, Herbert P. (1986): Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science* 18 (1): 57–85.
- Klandermans, Bert (1997): *The Social Psychology of Protest*. New Jersey: Blackwell Publishers.
- Kriesi, Hanspeter (2014): The Populist Challenge. *West European Politics* 37 (2): 361–378.
- Lacombe, Didier (2014): Struggling Against the “Worse-Case Scenario”? Strategic Conflicts and Realignments of the Feminist Movement in the Context of the 2016 Nicaraguan Election. *Bulletin of Latin American Research* 33 (3): 274–288.
- McAdam, Doug in Sidney Tarrow (2010): Ballots and Barricades: On the Reciprocal Relationship between Elections and Social Movements. *Perspectives on Politics* 8 (2): 529–542.
- Opp, Karl-Dieter (2009): *Theories of Political Protest and Social Movements: A Multidisciplinary Introduction, Critique, and Synthesis*. Oxfordshire: Routledge.
- Rohlinger, Deana A. in Haley Gentile (2017): Sociological Understandings of Social Movements: A North American Perspective. V: Bert Klandermans (ur.) in Conny Roggeband (ur.), *Handbook of Social Movements Across Disciplines*, 9–32. Cham: Springer.
- Sinpeng, Aim in Erik Martinez Kuhonta (2012): From the Street to the Ballot Box: The July 2011 Elections and the Rise of Social Movements in Thailand. *Contemporary Southeast Asia* 34 (3): 289–415.
- Tarrow, Sidney (1998): *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Toplišek, Alan (2019): The Slovenia’s Left Party. V: Giorgos Katsambekis (ur.) in Alexandros Kioupkiolis (ur.), *The Populist Radical Left in Europe*, 73–92. London: Routledge.
- Touraine, Alain (1985): An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research* 52 (4): 749–787.

Viri

- A. K. K., A. S. in Al. Ma. (2021): Sindikat policistov za neodvisno preiskavo ukazov policistom na torkovih protestih. MMC RTV SLO, 6. 10. 2021. Dostopno prek <https://www.rtvlo.si/slovenija/sindikat-policistov-za-neodvisno-preiskavo-ukazov-policistom-na-torkovih-protestih/596396>, 11. 10. 2021.
- A. K. in U. Z. (2020): V Ljubljani po podatkih policije 5.500 protestnikov, vladi so sporočali: "Lopovi!". 24ur.com, 8. 5. 2020. Dostopno prek <https://www.24ur.com/novice/korona/slovenska-mesta-bodo-znova-preplavili-protestniki-na-kolesih.html>, 31. 10. 2022.
- Al. Ma. (2020a): Travner: 20 legitimiranj ob 7000 protestnikih ni ne sistematično ne zastraševanje. MMC RTV SLO, 26. 6. 2020. Dostopno prek <https://www.rtvlo.si/slovenija/travner-20-legitimiranj-ob-7000-protestnikih-ni-ne-sistematicno-ne-zastrasevanje/528592>, 31. 10. 2022.
- Al. Ma. (2020b): Šarca na državno proslavo ne bo. Fajonova: Za razdeljenost je odgovorna oblast. MMC RTV SLO, 23. 6. 2020. Dostopno prek <https://www.rtvlo.si/slovenija/sarca-na-drzavno-proslavo-ne-bo-fajonova-za-razdeljenost-je-odgovorna-oblast/528303>, 31. 10. 2022.
- Al. Ma. (2021): Petkovi protestniki v spomin na žrtve epidemije položili venec. MMC RTV SLO, 5. 11. 2021. Dostopno prek <https://www.rtvlo.si/slovenija/petkovi-protestniki-v-spomin-na-zrtve-epidemije-polozili-venec/600122>, 13. 11. 2021.
- Al. Ma. in J. R. (2020): Protestniki tokrat s Prešernovega trga po mestu in "na volitve". MMC RTV SLO, 26. 6. 2020. Dostopno prek <https://www.rtvlo.si/slovenija/protestniki-tokrat-s-presernovega-trga-po-mestu-in-na-volitve/528576>, 1. 11. 2022.
- A. P. J. in G. K. (2020): Protest potekal mirno. Janša: Po zastavah in kulturi izražanja sodeč protislovenska vstaja. MMC RTV SLO, 29. 4. 2020. Dostopno prek <https://www.rtvlo.si/slovenija/protest-potekal-mirno-jansa-po-zastavah-in-kulturi-izrazanja-sodec-protislovenska-vstaja/582067>, 31. 10. 2022.
- A. S. in G. C. (2020): "Tukaj smo, ker ste prelomili svojo obljubo". MMC RTV SLO, 28. 2. 2020. Dostopno prek <https://www.rtvlo.si/slovenija/tukaj-smo-ker-ste-prelomili-svojo-obljubo/515706>, 8. 10. 2022.
- A. V. (2020): Protest iz balkonov se je preselil na kolesa. Delo, 24. 4. 2020. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/slovenija/protest-z-balkonov-se-je-preselil-na-kolesa/>, 8. 10. 2022.
- Božič, Kristina (2020): Več kot tisoč ljudi na shodu Proti koaliciji sovražstva, stranka SMC jim odgovarja, da ni pravi naslov za očitke. Večer, 28. 2. 2020. Dostopno prek <https://www.vecer.com/slovenija/spremljamo-v-zivo-najprej-pred-smc-potem-pred-desus-shod-proti-koaliciji-sovrastva-10135521>, 8. 10. 2022.

- Daugul, Larisa (2020a): Protestniki s kolesi skozi središče Ljubljane in pred parlament. MMC RTV SLO, 24. 4. 2020. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/protestniki-s-kolesi-skozi-sredisce-ljubljane-in-pred-parlament/521827>, 8. 10. 2022.
- Daugul, Larisa (2020b): Protestniki: V tretjem svežnju tudi "demontaža sistema varovanja okolja, narave in zdravja ljudi". MMC RTV SLO, 26. 5. 2020. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/okolje/novice/protestniki-v-tretjem-sveznju-tudi-demontaza-sistema-varovanja-okolja-narave-in-zdravja-ljudi/525133>, 31. 10. 2022.
- Delo, 26. 11. 2012, »Gotof, gotovi: Druga MB fšaja«. Dostopno prek <https://old.delo.si/novice/slovenija/gotof-gotovi-druga-mb-fstaja-v-zivo.html>, 2. 1. 2023.
- Delo, 2. 10. 2021, »Na shodu proti pravici do splava tudi nadškof Zore«. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/slovenija/na-shodu-proti-pravici-do-splava-tudi-nadskof-zore/>, 2. 1. 2023.
- Državna volilna komisija (2022): Državna volilna komisija RS. Dostopno prek <https://www.dvk-rs.si/>, 12. 11. 2022.
- FB stran Piščalka (2022a): Ptički brez gnezda. Dostopno prek <https://www.facebook.com/piscalka/videos/473496558067282>, 1. 11. 2022.
- FB stran Piščalka (2022b): V živo – petkova protestna poročila – koga volit? Dostopno prek <https://www.facebook.com/piscalka/videos/1645205249171992>, 1. 11. 2022.
- FB stran Piščalka (2023): V živo – Stavka pacientk in pacientov na Trgu Republike. Dostopno prek <https://www.facebook.com/piscalka/videos/1658417834578235>, 17. 9. 2023.
- G. B. (2020): Pred ministrstvom za kulturo znova protestna akcija. Dnevnik, 23. 10. 2020. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042941818>, 1. 11. 2022.
- G. C. (2021a): Petkovemu protestu se je pridružila tudi Svetlana Makarovič. MMC RTV SLO, 29. 10. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/petkovemu-protestu-se-je-pridruzila-tudi-svetlana-makarovic/599321>, 31. 10. 2021.
- G. C. (2021b): Nov protest na Trgu republike, sledila je spletna javna tribuna: Okolje in zelena infrastruktura. MMC RTV SLO, 26. 11. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/nov-protest-na-trgu-republike-sledila-je-spletna-javna-tribuna-okolje-in-zelena-infrastruktura/602793>, 7. 12. 2021.
- G. K. (2021): Petkov protest opomnil na 30. obletnico ženskih demonstracij in Vizjakove "glupe davke". MMC RTV SLO, 17. 12. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/petkov-protest-opomnil-na-30-obletnico-zenskih-demonstracij-in-vizjakove-glupe-davke/605490>, 18. 12. 2021.
- G. K. in B. R. (2021): Proti izgrednikom na protestu solzivec in vodni top, poškodovanih več policistov. MMC RTV SLO, 15. 9. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/proti-izgrednikom-na-protestu-solzivec-in-vodni-top-poskodovanih-vec-policistov/594153>, 16. 9. 2021.

- Glas ljudstva (2022a): Glas ljudstva. Dostopno prek <https://glas-ljudstva.si/>, 12. 6. 2022.
- Glas ljudstva (2022b): Mi bomo odločali: GREMO VOLIT!. Dostopno prek <https://www.facebook.com/events/560188295207608>, 12. 6. 2022.
- Hacler, Tina (2013): "Janša, s tabo smo nastali. Janša, s tabo gremo do konca.". MMC RTV SLO, 3. 6. 2013. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/foto-jansa-s-tabo-smo-nastali-jansa-s-tabo-gremo-do-konca/310251>, 2. 1. 2023.
- I. M. (2020): Kulturniki gromko zaploskali pred ministrstvom. Siol.net, 16. 6. 2020. Dostopno prek <https://siol.net/novice/slovenija/kulturniki-na-tokra-tni-akciji-z-aplazzom-nad-ministrstvo-foto-527975>, 31. 10. 2022.
- Kolednik, Aleksander (2020a): Janša: Organizator protestov nekaznovano krši zakone in ogroža življenje. Siol.net, 19. 6. 2020. Dostopno prek <https://siol.net/novice/slovenija/jansa-organizator-protestov-nekaznovano-krsi-zakone-in-ogroza-zivljenje-528189>, 1. 11. 2022.
- Kolednik, Aleksander (2020b): Janša: Neodgovorni politiki in mediji ogrožajo življenje. Siol.net, 27. 6. 2020. Dostopno prek <https://siol.net/novice/slovenija/jansa-v-petek-najmanj-16-okuzb-s-koronavirusom-528758>, 1. 11. 2022.
- Kosmač, Gorazd (2021): Petkovi kolesarji zakurili protestniški kres iz "poslanskih stolčkov". MMC RTV SLO, 30. 4. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/petkovi-kolesarji-zakurili-protestniski-kres-iz-poslanskih-stolckov/578579>, 2. 5. 2021.
- Kosmač, Gorazd in A. P.J. (2021): Alternativna proslava: "Dobrodošli vsi na praznik ljudstva, na praznik upora!". MMC RTV SLO, 25. 6. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/alternativna-proslava-dobrodosli-vsi-na-praznik-ljudstva-na-praznik-upora/585627>, 26. 6. 2021.
- Kos, Suzana (2020): Anketa Dela: Volivci za predčasne volitve in reševanje zdravstva. Delo, 5. 2. 2020. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/slovenija/anketa-dela-volivci-za-predcasne-volitve-in-resevanje-zdravstva/>, 8. 10. 2022.
- Košir, Izak (2020): Večina podpira proteste na kolesih. Mladina, 14. 5. 2020. Dostopno prek <https://www.mladina.si/198407/vecina-podpira-proteste-na-kolesih/>, 1. 11. 2022.
- Krajnc, Borut (2020): Za kulturo ležali na cesti. Mladina, 10. 6. 2020. Dostopno prek <https://www.mladina.si/198982/foto-za-kulturo-lezali-na-cesti/>, 31. 10. 2022.
- Kramperšek, Zala (2022): Volitvomat v predsedniški preobleki. Mladina, 2. 9. 2022. Dostopno prek <https://www.mladina.si/218883/volitvomat-v-predsedniski-preobleki/>, 1. 11. 2022.
- La. Da. (2022a): V središču Ljubljane Pohod za življenje. MMC RTV SLO, 1. 10. 2022. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/v-srediscu-ljubljane-pohod-za-zivljenje/642191>, 2. 1. 2023.

- La. Da. (2022b): Soočenje Prebiliča, Brgleza, Kordiša in Pirc Musar na Trgu republike. MMC RTV SLO, 18. 10. 2022. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/soocenje-prebilica-brgleza-kordisa-in-pirc-musar-na-trgu-republike/644244>, 19. 10. 2022.
- La. Da., Al. Ma., M. Z. in B. R. (2021): Protestniki ustavili promet na severni obvoznici, s trga so se razšli proti večeru. MMC RTV SLO, 29. 9. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/protestniki-ustavili-promet-na-severni-obvoznici-s-trga-republike-so-se-razsli-proti-veceru/595668>, 2. 10. 2021.
- La. Da., G. K. in B. R. (2020): Protestniki parlamentu obrnili hrbet. MMC RTV SLO, 29. 5. 2020. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/protestniki-parlamentu-obrnili-hrbet/525531>, 31. 10. 2022.
- L. A. R. (2020): Sveče za vlado so se prižgale. Dnevnik, 23. 3. 2020. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042925449>, 8. 10. 2022.
- Lešničar, Tina (2020): Dovolj je arogance, sporočajo kulturniki. Delo, 26. 5. 2020. Dostopno prek <https://www.delo.si/kultura/razno/dovolj-je-ignorance-sporocajo-kulturniki/>, 31. 10. 2022.
- Libnik, Vid (2020): Več tisoč protestnikov s kolesi protestiralo proti vladi. Siol.net, 8. 5. 2020. Dostopno prek <https://siol.net/novice/slovenija/policija-pred-protesti-opozarja-pridite-brez-otrok-video-524970>, 8. 10. 2022.
- L. Š. (2021): Petkov protest tokrat posvečen »že kakšno leto umrli funkciji predsednika države«. MMC RTV SLO, 11. 6. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/petkov-protest-tokrat-posvecen-ze-kakšno-leto-umrli-funkciji-predsednika-drzave/583907>, 1. 11. 2022.
- M. D. (2020): "Lopovi" so kolesarji in ostali protestniki vzklikali na Trgu svobode v Mariboru. Večer, 8. 5. 2020. Dostopno prek <https://vecer.com/maribor/aktualno/foto-in-video-lopovi-so-kolesarji-in-ostali-protestniki-vzklikali-na-trgu-svobode-v-mariboru-10167858>, 8. 10. 2022.
- Mlakar, Luka (2018): Stranke na leviici zanikajo dogovor, a izključujejo koalicijo z Janšo #video. Siol.net, 21. 5. 2018. Dostopno prek <https://siol.net/novice/volitve-2018/stranke-na-levici-zanikajo-dogovor-a-izključujejo-koalicijo-z-janso-video-468054>, 7. 10. 2022.
- MMC RTV SLO, 12. 11. 2021, »Petkovi protestniki zahtevajo možnost odpoklica parlamenta na referendumu«. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/petkovi-protestniki-zahtevajo-možnost-odpoklica-parlament-na-referendumu/600973>, 13. 11. 2021.
- M. P. in I. M. (2020): Trg republike sameval brez ograj in protestnikov. Siol.net, 26. 6. 2020. Dostopno prek <https://siol.net/novice/slovenija/v-prestolnici-tudi-danes-protesti-trg-republike-brez-ograj-528739>, 1. 11. 2022.
- M. R. (2021): Tonin kritičen do petkovih protestnikov, odzvala sta se tudi Bratušek in Šarec. MMC RTV SLO, 28. 10. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/tonin-kritičen-do-petkovih-protestnikov-odzvala-sta-se-tudi-bratusek-in-sarec/592141>, 1. 11. 2022.

- M. Z. (2021): Petkovi protestniki ob peki kostanja tokrat poudarili pomen boja za varovanje človekovih pravic. MMC RTV SLO, 10. 12. 2021. Dostopno prek <https://www.rtvsllo.si/slovenija/petkovi-protestniki-ob-peki-kostanja-tokrat-poudarili-pomen-boja-za-varovanje-clovekovih-pravic/604605>, 7. 12. 2021.
- M. Z., Gorazd Kosmač, Tina Hacler in T. K. B. (2021): "Vstaja"; nepregledna množica skandirala »volitve zdaj!«. MMC RTV SLO, 28. 5. 2021. Dostopno prek <https://www.rtvsllo.si/slovenija/vstaja-nepregledna-mnozica-skandirala-volitve-zdaj/581921>, 31. 10. 2022.
- N1 (2022): Stranke enotno proti ograjam, dvoživkam v zdravstvu, obveznemu cepljenju ... N1, 15. 4. 2022. Dostopno prek <https://n1info.si/novice/slovenija/danes-na-trgu-republike-veliko-soocenje-prihodnji-petek-veliki-koncert/>, 12. 6. 2022.
- Ninamedia (2020): Aktualna vprašanja – maj 2020. Dostopno prek <http://nina-media.si/arhivi/700>, 1. 11. 2022.
- Nova24TV, 27. 10. 2016, »Protest proti vsiljenim migrantskim kvotam in v obrambo Evrope na Trgu republike«. Dostopno prek <https://nova24tv.si/slovenija/ljudje/protest-proti-vsiljenim-migrantskim-kvotam-in-v-obrambo-evrope-na-trgu-republike/>, 2. 1. 2023.
- Nova24TV, 7. 5. 2020a, »Opozicija s pozivi na proteste pripravljena ogroziti zdravje Slovencev!«. Dostopno prek <https://nova24tv.si/slovenija/video-novice-na-nova24tv-opozicija-s-pozivi-na-proteste-pripravljena-ogroziti-zdravje-slovencev/>, 1. 11. 2022.
- Nova24TV, 8. 5. 2020b, »Šarec spet aktiviral svojo televizijo: POP TV v živo prenašala protivladni protest!«. Dostopno prek <https://nova24tv.si/slovenija/sarec-spet-aktiviral-svojo-televizijo-pop-tv-v-zivo-prenasa-protivladni-protest/>, 1. 11. 2022.
- Novak, Meta (2022): Slovenia. Nations in Transit. Dostopno prek <https://freedomhouse.org/country/slovenia/nations-transit/2021>, 7. 10. 2022.
- Politikis, 25. 3. 2017, »V Mariboru protestirali proti migrantom in vladi: Slovenija je naša domovina!«. Dostopno prek <https://www.politikis.si/2017/03/v-mariboru-protestirali-proti-migrantom-in-vladi-slovenija-je-nasa-domovina/>, 2. 1. 2023.
- Primorske novice, 27. 4. 2020, »Udeležence in organizatorje protestov v Ljubljani in Mariboru bodo oglobili«. Dostopno prek <https://www.primorske.si/slovenija/v-nekaterih-krajih-shodi-protivladnih-protestnikov>, 8. 10. 2020.
- Raičevič, Miha (2020): "Se vidimo na ulici". Kdo je golfist pred državnim zborom, ki protestira proti politiki Janševe vlade. Večer, 24. 4. 2020. Dostopno prek <https://www.vecer.com/slovenija/video-se-vidimo-na-ulici-kdo-je-golfist-pred-drzavnim-zborom-ki-protestira-proti-politiki-janseve-vlade-10161648>, 8. 10. 2022.

- Regional, 3. 3. 2015, »Več tisoč ljudi na shodu proti posvojitvam otrok s strani istospolnih«. Dostopno prek <https://www.regionalgoriska.si/novica/vec-ti-soc-ljudi-na-shodu-proti-posvojitvam-otrok-s-strani-istospolnih>, 2. 1. 2023.
- Regional, 26. 4. 2023, »Koliko denarja bodo dobili letno iz proračuna? To so vsote, ki smo jim jih namenili z glasovi.« Dostopno prek <https://www.regionalobala.si/novica/koliko-denarja-bodo-dobili-letno-iz-proracuna-to-so-vsote-ki-smo-jim-jih-namenili-z-glasovi->, 17.9.2023.
- Rus, Urška (2020): Policija jih je popisala zaradi bodočega kaznivega dejanja – udeležbe na protestu. Dnevnik, 21. 6. 2020. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042932404>, 31. 10. 2022.
- STA (2021): Petkov protest: na drugi protestni ljudski skupščini tudi o referendumu za vodo. N1, 2. 7. 2021. Dostopno prek <https://n1info.si/novice/slovenija/petkov-protest-na-drugi-protestni-ljudski-skupscini-tudi-o-referendumu-za-vodo/>, 1. 11. 2022.
- STA (2022): Pred parlamentom s koncertom pozivajo k udeležbi na volitvah. Delo, 22. 4. 2022. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/slovenija/pred-parlamentom-s-koncertom-pozivajo-k-udelezbi-na-volitvah/>, 1. 11. 2022.
- Svet24, 8. 5. 2020, »Po navedbah policije na sicer mirnem protestu približno 5500 protestnikov po drugih ocenah okoli 10.000.« Dostopno prek <https://novice.svet24.si/clanek/novice/slovenija/5eb5bfl4d478da/foto-po-navedbah-policije-na-sicer-mirnem-protestu-priblizno-5500-protestnikov-po-drugih-ocenah-okoli-10000>, 8. 10. 2022.
- Tejić, Nebojša (2020): Protestno igranje badmintona pred poslopjem državnega zbora na Trgu republike. STA, 20. 4. 2020. Dostopno prek <https://foto.sta.si/#!a/90433/1000928>, 8. 10. 2022.
- T. K. B. (2021): Petkov protest tokrat opozarjal na izginjajočo svobodo medijev. MMC RTV SLO, 3. 12. 2021. Dostopno prek <https://www.rtvlo.si/slovenija/petkov-protest-tokrat-opozarjal-na-izginjajoco-svobodo-medijev/603727>, 7. 12. 2021.
- T. Lo. (2022): Sodišče o protestih: hupanje ne ogroža varnosti. N1, 19. 3. 2022. Dostopno prek <https://n1info.si/novice/slovenija/sodisce-o-protestih-hupanje-ne-ogroza-varnosti/>, 2. 11. 2022.
- T. V. (2020): Na ulicah več tisoč protestnikov, Janša pa: protest pod jugoslovansko zastavo. Slovenske novice, 8. 5. 2020. Dostopno prek <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/nad-ljubljano-helikopter-na-ulicah-vec-tisoc-protestnikov/>, 1. 11. 2022.
- U. S. (2020): V znak protesta pred državni zbor lepili papirnata stopala. Dnevnik, 22. 4. 2020. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042927787>, 8. 10. 2022.
- V. L. (2020): V Ljubljani protestiralo 500 kulturnikov. Siol.net, 2. 6. 2020. Dostopno prek <https://siol.net/novice/slovenija/v-ljubljani-protestiralo-500-kulturnikov-foto-526835>, 31. 10. 2022.

- Zakon o političnih strankah (ZpoIS) (1994): Uradni list RS št. 100/05, 103/07, 99/13, 46/14 in 78/23. Dostopno prek <http://pisrs.si/Pis.web/pregled-Predpisa?id=ZAKO359>, 17. 9. 2023.
- Zavrtanik, Miha (2020a): Protivladne protestnike na Trgu republike pričakal policijski trak. MMC RTV SLO, 27. 4. 2020. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/protivladne-protestnike-na-trgu-republike-pricakal-policijski-trak/522021>, 8. 10. 2022.
- Zavrtanik, Miha (2020b): Protivladni protestniki tokrat tudi pred RTV, sledila je ustanovitev "ljudske skupščine". MMC RTV SLO, 17. 7. 2020. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/protivladni-protestniki-tokrat-tudi-pred-rtv-sledila-je-ustanovitev-ljudske-skupscine/531029>, 1. 11. 2022.
- Zavrtanik, Miha (2020c): Protestniki pred vlado razglasili "odlok ljudstva", ki prepoveduje "strahovlado". MMC RTV SLO, 23. 10. 2020. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/protestniki-pred-vlado-razglasili-odlok-ljudstva-ki-prepoveduje-strahovlado/540121>, 1. 11. 2022.
- Zavrtanik, Miha, Aljoša Masten in Ksenja Tratnik (2021): Razmere v središču Ljubljane so se umirile, v zraku ostaja vonj po solzivcu, Stevanovića so priprli. MMC RTV SLO, 5. 10. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/razmere-v-srediscu-ljubljane-so-se-umirile-v-zraku-ostaja-vonj-po-solzivcu-stevanovica-so-priprli/596339>, 11. 10. 2021.
- Žurnal24 (2020): Šarec in Črncec takole pozivata na petkov protest proti vladi, Janša ni ostal tiho. Žurnal24, 6. 5. 2020. Dostopno prek <https://www.zurnal24.si/slovenija/sarec-in-crncec-pozivata-na-petkov-protest-proti-vladi-346466>, 8. 10. 202

4. Ali je »slon v prostoru«? Evropska unija in strankarsko tekmovanje

Alenka Krašovec in Damjan Lajh

Uvod

Preučevanje Evropske unije (EU) in evropskih integracij ima zelo raznolike razsežnosti, četudi se osredinimo le na njen (morebitni) vpliv oziroma povezavo z nacionalnim okoljem in nacionalnimi političnimi strankami. V zadnjih dveh desetletjih sta bila v omenjenem pogledu zelo pogosto izpostavljena dva koncepta, in sicer evropeizacija in politizacija. Prvi koncept je pogosto tesno navezan na vpliv EU in evropskih integracij na nacionalne politične stranke, medtem ko je drugi koncept pogostejše razumljen širše, kljub temu pa vsebuje tudi pomembne razprave o nacionalnih strankah in njihovi vlogi v procesu politizacije EU, evropskih integracij, evropskih tematik oziroma tematik EU.

V prispevku se bomo osredinili na koncept politizacije, pri čemer nas bo zanimalo zlasti, ali so EU, evropske integracije, evropske tematike oziroma tematike EU politizirane v slovenski strankarski areni. To bomo razkrili z analizo (volilnih) programov političnih strank na volitvah v Državni zbor Republike Slovenije aprila 2022. Nacionalne stranke so namreč pogosto razumljene kot ena glavnih gonilnih sil ali spodbujevalcev (ne pa edini možni) politizacije EU, evropskih integracij, evropskih tematik oziroma tematik EU v nacionalnem okolju (de Wilde in Zürn, 2012; Hutter in Grande, 2014). Čas volitev v nacionalni parlament in volilnih kampanj pa je zelo ustrezno »okno opazovanja« (Kriesi, 2016: 33) politizacije EU, saj so nacionalne parlamentarne volitve najpomembnejši dogodek v predstavnikiški demokraciji in politizacija česarkoli relevantnega je prej ali slej vidna v volilni areni, poleg tega imajo stranke v tem obdobju na različne načine povečano tudi komuniciranje z javnostjo (Hoeglinger, 2016); kot izpostavljata Hutter in Grande (2014), so te volitve tudi okna priložnosti intenziviranja konfliktov med tekmujočimi političnimi strankami.

Evropeizacija in politizacija

Evropeizacija je razumljena kot prilagajanje nacionalnih procesov ali akterjev evropski integraciji in okolju EU (Olsen, 2002; Radaelli in Pasquier, 2008). Kot poudarja Ladrech (2009), sta se koncept evropeizacije in raziskovanje nacionalnih strank v znanstveni literaturi znašla v presečišču v 90. letih 20. stoletja. Na prelomu tisočletja sta raziskovanje nacionalnih strank in njihovega prilagajanja okolju EU zaznamovala zlasti dva analitična okvirja. Prvega je predstavil Mair (2000), ki se je ukvarjal predvsem z vprašanjem evropeizacije oziroma vpliva EU okolja na strankarske sisteme. Pri tem je izpostavil dve dimenziji, s pomočjo katerih je moč empirično preučevati evropeizacijo strankarskih sistemov: a) *format* strankarskega sistema in b) *mehaniko* strankarskega sistema. Sledeč svojemu analitičnemu okvirju je odkril, da lahko govorimo le o posrednem vplivu okolja EU na nacionalne stranke oziroma strankarske sisteme v starih članicah EU (tj. državah članicah pred širitvijo leta 2004) in še v tem primeru so vplivi lahko opisani kot majhni (Mair, 2000: 48).

Drugi analitični okvir je predstavil Ladrech (2002: 396), ki je oblikoval pet dimenzij analitičnega okvira za preučevanje vplivov evropeizacije na nacionalne stranke oziroma strankarske sisteme. Te dimenzije so: 1) *spremenbe v vsebini programov strank*; 2) *notranje organizacijske spremembe*; 3) *spremenbe v strankarskem tekmovanju na nacionalni ravni*;¹ 4) *spremenbe v odnosih med vlado in strankami*; 5) *spremenbe v odnosih med strankami na nadnacionalni ravni oziroma zunaj nacionalnega strankarskega sistema*. Največ raziskovalne pozornosti so v desetletju po predstavitvi tega okvira pritegnile prve tri dimenzije. Številne primerjalne raziskave zlasti teh dimenzij v starih in novih državah članicah (državah članicah po širitvi leta 2004) (npr. Marks in Steenbergen, ur., 2004; Lewis in Mansfeldova, ur., 2006; Marks et al., 2006; Poguntke et al., ur., 2007; Lewis in Markowski, ur., 2011; Haughton, 2009; Haughton, 2014) so praviloma razkrile le manjše vplive evropeizacije, čeprav je bilo to odvisno tudi od (ne) obstoja relevantnih evroskeptičnih strank, kot sta opozorila Szczerbiak in Taggart (ur., 2008). Ladrech (2012: 574, 575) je kritično izpostavil, da se je izredno obsežna literatura o evropeizaciji in političnih strankah v desetletju po predstavitvi njegovega analitičnega okvira večinoma osredotočila na opisanje sprememb v strankah oziroma na *učinek*, ne pa na *vzrok* sprememb v

1 Lahko bi rekli, da se ta Ladrechova dimenzija pokriva z Mairjevima dimenzijama.

strankah, povezanih z EU, oziroma na iskanje potrditve sprememb in ne na pojasnjevanje, kako je EU s spremembami povezana ali za njih odgovorna. Vsekakor pa so nacionalne stranke v konceptu evropeizacije razumljene kot objekti. Če je bila evropeizacija »modna« beseda v začetku 21. stoletja, se zdi, da je v literaturi o EU in strankah v zadnjem desetletju tak položaj pridobila beseda politizacija.

Politizacija EU je širok proces in je v našem kontekstu na nacionalni ravni viden na različnih dimenzijah: kot politizacija institucij EU, evropskih integracij (vključno s procesi odločanja v EU), evropskih tematik oziroma tematik EU (de Wilde, 2011). V literaturi je bila besedna zveza »politizacija EU« že pred desetletji zelo pogosto uporabljena, a jo je znanstvena literatura oživila v obliki, kot sta jo razumela Hooghe in Marks (2009 v Hutter in Kriesi, 2019), kljub temu pa je koncept politizacije EU ostajal zgolj ohlapno opredeljen. Tako je videti, da je v literaturi, ki se ukvarja z EU, politizacija orodje za opis fenomena v zelo različnih teoretskih in empiričnih študijah in je bila zaznana kot vseobsegajoči proces (de Wilde, 2011: 572, 577).

De Wilde (2011), Hutter in Grande (2014), de Wilde et al. (2016) in Zürn (2016) opredelijo politizacijo EU kot tridimenzionalni proces, ki vključuje izpostavljenost EU oziroma EU-tematik, povečanje polarizacije stališč o njih ter širitev nabora akterjev in občinstva z različnimi stališči o njih. Stopnja in narava teh različnih stališč se lahko spreminjata skozi čas, prostor in okolja. Bolj kot ne splošno prepričanje je, da politizacija EU obstaja ter se je skozi čas povečevala, to pa je podprto tudi z empiričnimi podatki (Hutter in Grande, 2014; Hoeglinger, 2016), medtem ko je več razprav o tem, od kdaj je zaznana. Hutter et al. (ur., 2016) so na primer zatrdili, da je v obdobju štirih desetletij moč videti povečanje politizacije EU na ravni volitev v nacionalne parlamente oziroma, kot pravi Schmitter (2009 v Zürn, 2016), da noben raziskovalec ne more zanikati, da se je politizacija EU v tem pogledu dogajala od 80. let 20. stoletja dalje. Pogosto pa je politizacija EU zaznana zlasti od Maastrichtske pogodbe naprej (npr. de Wilde et al., 2016), čeprav lahko sledi opozorilo, da ni postmaastrichtski fenomen (npr. Kriesi, 2016), ampak je bolj fenomen začetka 21. stoletja kot pa 90. let 20. stoletja (npr. Hutter in Grande, 2014). Ob tem pa velja opozoriti, da politizacija EU ni linearen proces (de Wilde in Zürn, 2012; Hutter in Kriesi, 2019). Grande in Hutter (2016) sta opozorila, da sta znanje o vzrokih in gonilnih silah tega procesa – kljub velikemu soglasju o povečanju politizacije EU – ter pojasnjevanje politizacije EU, zlasti v nacionalni politični areni, še vedno pogosto omejena.

V različnih poskusih pojasnjevanja politizacije EU je bilo uporabljenih več različnih pristopov. Eden od njih, ki ima verjetno tudi največji potencial

(Grande in Hutter, 2016), izpostavlja pomen akumuliranih učinkov prenosa moči z nacionalne na EU-raven, in sicer prek razvoja EU in različnih pogodb o njej (Maastrichtska pogodba, Pogodba o EU, Lizbonska pogodba) ter izpostavljenosti tematike in oblikovanja (nasprotnih) stališč o njej v javnostih v času oblikovanja in sprejemanja omenjenih pogodb. V literaturi lahko zasledimo tudi prepričanje, da je EU bolj izpostavljena v javnostih ter se tako oblikujejo (nasprotna) stališča do EU-tematik tudi ob referendumih o vstopu države v EU ali (ne)vstopanju neke druge države, kot je primer razprave v nekaterih državah članicah ob morebitnem vstopanju Turčije v EU. Ne gre spregledati niti preučevanja pomena zunanjih šokov oziroma kriz (kriza evroobmočja, begunska kriza, brexit) na izpostavljenost EU in z njo povezanih tematik v javnostih ter mnogokrat različnih stališč o reševanju ali prihodnjem preprečevanju kriz. Nenazadnje, EU je pogosto v javnostih bolj izpostavljena tudi ob vrhunskih srečanjih predsednikov vlad (t. i. vrhovih EU), na katerih so lahko sprejete tudi pomembne odločitve, pogosto pa se ob njih soočajo (različna) stališča.

Nacionalne politične stranke in politizacija EU

Vendar ti procesi in dogodki sami po sebi vseeno še ne proizvajajo politizacije EU, opozarjata Hutter in Grande (2014: 1014), saj so potrebni določeni spodbujevalci, ki izpostavljajo EU, artikulirajo (različna) stališča o njej in z njimi mobilizirajo javnosti. Kot taki spodbujevalci so pogosto zaznane nacionalne politične stranke (čeprav niso edini spodbujevalci, saj so v tej vlogi izpostavljene tudi interesne skupine, družbena gibanja, mediji). To pomeni, da so nacionalne politične stranke subjekti ali agenti politizacije EU. Vendar ob visoki stopnji strinjanja o taki njihovi vlogi na splošno obstaja kar nekaj različnih mnenj oziroma izhodišč. Vsekakor je mogoče vlogo nacionalnih strank kot spodbujevalcev politizacije EU v nacionalni areni umestiti v kontekst političnih strukturnih priložnosti in medstrankarskega (strateškega) tekmovanja za volilno podporo na omenjeni ravni; v tem tekmovanju je EU izpostavljena kot (samostojna) nova linija tekmovanja ali navezana oziroma vdelana v obstoječe dolgotrajne linije nacionalnega medstrankarskega tekmovanja (Mair, 2000; Ladrech, 2002; de Wilde in Zürn, 2012; Green-Pedersen, 2012; de Wilde et al., 2016; Hoeglinger, 2016).

De Wilde (2011), Green-Pedersen (2012) ter Hutter in Kriesi (2019) izpostavljajo, da so bile uveljavljene stranke v državah članicah znane kot

tiste, ki so dolga leta skrbele za čim večjo depolitizacijo EU v nacionalni strankarski areni in ohranjanje t. i. permisivnega konsenza (*permissive consensus*), ki se je le sčasoma spremenil v t. i. omejujoče nestrinjanje (*constraining dissensus*) (Hooghe in Marks, 2009 v de Wilde, 2011). Po drugi strani so nekatere druge stranke EU uspele izpostaviti kot (samostojno) novo linijo tekmovanja ali jo navezati oziroma vdelati v obstoječe dolgotrajne linije nacionalnega medstrankarskega tekmovanja. Te druge stranke, ki so v omenjenem pogledu izzvale uveljavljene stranke, pa so očitno zelo raznolike, kar je odvisno tudi od značilnosti nacionalnih okolij. Na »seznamu« strank, ki so (bile) zaznane kot glavni spodbujevalci politizacije EU v nacionalnem medstrankarskem tekmovanju, so tako v literaturi nanizane populistične stranke, tako na levem kot desnem ideološkem polu, skrajno desne stranke, evroskeptične in opozicijske stranke ali pa izzivalke uveljavljenih strank (de Wilde, 2011; Green-Pedersen, 2012; Hutter in Grande, 2014; Hoeglinger, 2016; Grande in Hutter, 2016; Kriesi, 2016; Zürn, 2016; Hutter in Kriesi, 2019). Ta nabor strank ni presenetljiv, če se navežemo na dve najbolj znani teoriji o linijah medstrankarskega tekmovanja. Prva govori o tem, da stranke z obrobja strankarske arene pogosto želijo vzpostaviti novo linijo medstrankarskega tekmovanja in nove tematike, ki jih uveljavljene stranke (še) ne uspejo ali ne želijo identificirati kot pomembne za volivce ter jih vključiti v svoje programe oziroma delovanje (Robertson, 1976). Vzroki za to so lahko različni in se raztezajo od tega, da uveljavljene stranke novih tematik zaradi notranjih strankarskih razlogov ne uspejo ali jih ne želijo izpostaviti (Zons, 2015), pa do tega, da se uveljavljene stranke ne uspejo ustrezno prilagoditi spremembam preferenc volivcev oziroma celo narobe razumejo preference volivcev (Adams et al., 2004). Lahko pa se seveda zgodi, da uveljavljene stranke in stranke z obrobja strankarske arene tekmujejo na istih in tudi dolgotrajno uveljavljenih linijah medstrankarskega tekmovanja (Downs, 1957), nanje pa slednje stranke želijo (uspejo) navezati nove tematike, recimo EU. Vsekakor pa naj bi na splošno še vedno veljalo, da želijo posamezne stranke pri medstrankarskem tekmovanju izpostavljati oziroma politizirati določene tematike bolj kot druge; za katere tematike gre, pa naj bi bilo odvisno zlasti od t. i. lastništva strank nad tematikami (*issue ownership*), na plečih katerih lahko pričakujejo možnosti večje volilne podpore, pri čemer se te določene tematike lahko skozi leta pri posamezni stranki spremenijo (Budge, 2015). De Wilde (2011: 563) tako opozarja, da je izpostavljenost oziroma politizacija posameznih tematik, tudi EU, lahko časovno in prostorsko specifična, lahko je ciklična, lahko se povezuje z drugimi procesi ali je od njih celo odvisna.

Zürn (2016) poudari, da mora biti politizacija EU videna tudi v javni razpravi, zato ne preseneča, da je v veliko raziskav o politizaciji vključena tudi analiza medijev,² čeprav verjame, da zgolj analiza le-teh ni nujno zadostna, zlasti pri vprašanju politizacije EU na srednji ravni, pri čemer kot glavne spodbujevalce vidi politične stranke. Nacionalna volilna arena je še vedno najpomembnejša arena za artikulacijo političnega konflikta, s tem pa tudi ključna za politizacijo EU, kot verjame Kriesi (2016). Najpomembnejši akterji v njej so nacionalne stranke, ki so v času volilnih kampanj in boja za volilno podporo zelo aktivne pri naslavljanju javnosti s svojimi idejami in (nasprotujočimi si) stališči (Hutter in Grande, 2014). Tako tudi ne preseneča, da je že de Wilde (2011) opozoril na vedno večjo pozornost, ki so jo v literaturi o politizaciji EU deležne nacionalne stranke. Grande in Hutter (2016) sta trdila, da bo politizacija EU lahko dosegla visoko stopnjo le, če bodo nacionalne stranke v volilni kampanji za nacionalne volitve poudarjale tematike, povezane z EU. Wonka (2016) je po drugi strani opozoril, da iz analiz ne bi smeli izpustiti nacionalnih parlamentov kot prostorov politizacije in njihovih javnih razprav o različnih tematikah, tudi o EU; ob tem je dodal, da v nacionalnih parlamentih kot glavni parlamentarni akterji seveda delujejo nacionalne stranke. Parlamente kot prostore politizacije EU in razprave o njej je izpostavil tudi de Wilde (2014).

Politične stranke v času volilnih kampanj z javnostmi komunicirajo na različne načine in prek raznolikih kanalov komuniciranja, lahko pa uporabljajo sočasno tudi več kanalov hkrati. V empirične analize o izpostavljenosti in stališčih strank do tematik, tudi do EU, ali o politizaciji EU s strani nacionalnih strank so bili kot orodje komuniciranja strank z javnostmi vključeni tudi volilni programi strank, ki so bili analizirani kvantitativno ali kvalitativno (npr. Ray, 2007; Green-Pedersen, 2012). Razlogov, zakaj so bili volilni programi strank uporabljeni tudi v analizah politizacije EU, je več. Glede na pomembnost volilne funkcije strank je utemeljeno pričakovanje, da stranke pred volitvami oblikujejo volilne programe. Ti so formalni dokumenti, ki so predstavljeni javnostim (volivcem, članom strank, drugim strankam) kot javno prepoznana stališča strank o določenih temah ali politikah (Klingemann et al., 1994) ter se uporabljajo za mobilizacijo, zlasti zunanjih javnosti. Čeprav so nekateri avtorji (npr. Budge, 1987; Bara, 2006) prepričani, da samo majhen del volivcev bere volilne programe, so ti pomembna značilnost

2 Da naj bi bili mediji v današnji mediatizirani demokraciji glavna arena za politizacijo EU, je prepričan de Wilde (2011).

medstrankarskega tekmovanja, saj dajejo relevantnost določenim tematikam in so najbližje tistemu, čemur bi lahko rekli uradni izraz stališča in diskurza strank (Harrison, 2013). Ray (2007) na primer volilne programe strank vidi na različne načine; kot neko vrsto pogodbe med stranko in javnostmi, kot kanal oglaševanja stranke, kot izjave o stališčih stranke oziroma identiteti stranke. Z analizo volilnih programov so bile v preučevanju politizacije EU tako razkrite tematike, ki so jih stranke izpostavljale, intenziteta ali količina izpostavljenosti posameznih tematik v volilnih programih strank ter podobnost oziroma nasprotnost stališč, ki so jih stranke zavzemale, v povezavi z določenimi tematikami, zlasti seveda v odnosu do EU. Če sledimo npr. Hutterju in Grandeju (2014), je izpostavljenost določene tematike najpomembnejša dimenzija njene politizacije, saj v primeru neizpostavljenosti tematike o njej ne moreta potekati razprava in oblikovanje (nasprotujočih si) stališč strank. To pa je odvisno tudi od števila oziroma nabora akterjev in javnosti z različnimi stališči o določeni tematiki. V idealnem svetu bi bili volilni programi res bogat vir informacij o tematikah, ki jih stranke izpostavljajo, o stališčih, ki jih do posameznih problematik zavzemajo, vendar je v tem pogledu po svetu mogoče videti velike razlike. Nekatere stranke tako pripravijo dolge, vseobsegajoče in natančne volilne programe, druge pa kratke. Nekatere stranke celo ne pripravijo posebnih volilnih programov ter na volitvah uporabijo svoje »normalne« programe. To vse sicer do določene mere vpliva na bogastvo analiziranih podatkov, a je očitno zaradi zgoraj predstavljenih argumentov še vedno uveljavljen raziskovalni pristop.

Slovenske stranke in Evropska unija

V preteklosti so bile slovenske stranke in EU, zlasti v času volilnih kampanj za volitve v državni zbor kot tudi Evropski parlament, že v središču politološkega preučevanja, naj si bo v kontekstu vprašanja strankarskega evroskepticizma, evropeizacije (volilnih) programov strank (predvsem v smislu analize omenjanja EU v programih in manj v razkrivanju vzrokov evropeizacije), vpliva EU na značilnosti strankarskega sistema in organizacijske prilagoditve strank delovanju v okolju EU. Dosedanje analize (glej npr. Cabada in Krašovec, ur., 2004; Fink Hafner in Krašovec, 2006; Deželan, 2007; Krašovec in Kustec Lipicer, 2008; Krašovec in Lajh, 2009; Haughton in Krašovec, 2013; Krašovec in Deželan, 2014; Šabič et al., 2014; Krašovec in Deželan, 2015; Fink Hafner in Deželan, 2016; Fink Hafner, 2020a; Krašovec in Lajh, 2020; Lovec et al., 2022) so skozi čas

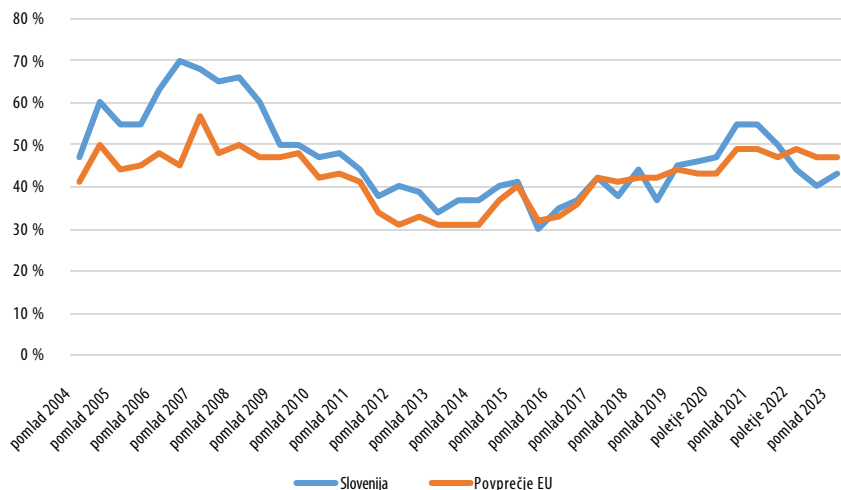
razkrile postopno povečanje izpostavljanja EU oziroma tematik EU v (volilnih) programih strank. Ob tem je EU oziroma so tematike EU postale z leti tudi uokvirjene v že obstoječe dolgotrajne linije medstrankarskega tekmovanja v Sloveniji. Prav tako je bilo zaznano vsaj delno organizacijsko prilagajanje nekaterih slovenskih strank delovanju v okolju EU. Tudi (trdna in mehka) evroskeptična stališča so se pokazala skozi čas, čeprav so bila pogosto predvsem sporadična ali pa nekako izolirana od ostalih vsebin, včasih pa jih je v resnici še vedno mogoče videti bolj kot konstruktivno kritiko EU. Vsekakor pa je moč reči, da je skozi čas v Sloveniji prišlo do odmika od permissivnega konsenza, ki je zaznamoval (pred)pristopno obdobje (Fink Hafner in Lajh, 2003).

To je lahko povezano tudi s spreminjajočim se pogledom javnosti na EU oziroma tematike EU. Proces osamosvajanja Republike Slovenije konec osemdesetih in začetek devetdesetih let prejšnjega stoletja je bil močno zaznamovan z idejo o vključevanju v evropske povezovalne tokove. Že pred razglasitvijo neodvisnosti je bilo članstvo Slovenije v EU prepoznano kot pomemben korak na poti k demokratični, ekonomsko uspešni in mednarodno prepoznavni državi (Lajh, 2012). Vključevanje v EU sicer ni potekalo povsem brez težav, saj se je mlada slovenska država srečevala s problemi že kmalu po vzpostavitvi prvih odnosov z EU – tako v procesu pogajanj o sklenitvi evropskega sporazuma kot tudi pri njegovi implementaciji. Kljub široki podpori evropskemu povezovanju je pristopni proces zahteval nekaj neželenih prilagoditev, kar je sprožilo zmanjšanje javne podpore, v slovenski javnosti pa se je počasi začel pojavljati evroskeptičizem, ki pa ni prevladal. Tri najbolj izpostavljene teme so bile: a) tako imenovani španski kompromis, ki je omogočil pravico državljanov EU do nakupa slovenskih nepremičnin; b) vprašanje zaprtja oziroma preoblikovanja brezcarinskih prodajal na obmejnih območjih z državama članicama EU (Avstrijo in Italijo); c) prehodno obdobje za svobodno gibanje delovne sile (Krašovec in Kustec Lipicer, 2008).

Kljub temu so politične elite proces vključevanja Slovenije v EU konsenzualno sprejele kot nacionalni cilj. Seveda so se v tem obdobju pokazale tudi nekatere razlike v strankarskih pogledih na posamezna »evropska« vprašanja, a z izjemo le ene parlamentarne stranke – Slovenske nacionalne stranke – so vse druge stranke nedvoumno soglašale in podpirale vstop države v EU. Prav tako je bilo celotno obdobje vključevanja Slovenije v EU zaznamovano z zelo visoko podporo državljanov evropskemu povezovanju (več o tem glej Fink Hafner in Lajh, 2005). To se je še posebej pokazalo na referendumu o vstopu v EU, na katerem so državljani s plebiscitarno

večino (skoraj 90 odstotkov) potrdili vstop v EU (več o referendumu o vstopu Slovenije v EU glej Krašovec in Lajh, 2004).

Slika 4.1: Zaupanje v EU (izraženo v odstotkih) v obdobju članstva Slovenije v EU

Vir: Eurobarometer (2014–2023).

Kmalu po vstopu Slovenije v EU je nastopila globalna finančna in ekonomska kriza, ki je precej okrepila evroskeptična stališča javnosti, vendar, kot je razvidno s Slike 4.1, je zaupanje v EU ostalo nad povprečjem držav članic, se je pa javno mnenje v Sloveniji približalo evropskemu povprečju. Evroskeptična stališča so se še dodatno okrepila z migracijskim/begunskim valom v EU leta 2015 (Krašovec in Lajh, 2020), ko je zaupanje v EU v celoti gledano še dodatno padlo blizu povprečju EU, medtem ko je jeseni 2015, jeseni 2017 in jeseni 2018 padlo celo pod povprečje EU (glej Sliko 4.1). Zadnja leta članstva v EU so se nadaljevala ne le s permanentnim obdobjem (novih) kriz (pandemija covid-19 in zdravstvena kriza, vojna v Ukrajini in energetska kriza, naraščajoča inflacija in druginja), pač pa tudi z menjavanjem vlad in naraščajočo polarizacijo med nacionalnimi političnimi strankami. V tem časovnem okviru so nacionalna politika in rezultati volitev imeli tudi večji vpliv na odnos z EU kot v prejšnjih obdobjih (sprememba političnega in strateškega pozicioniranja države znotraj EU), konfliktna in polarizirana stališča do EU pa so se še dodatno začela odražati tudi v javnem mnenju do EU. Posledično od poletja 2022 zaupanje v EU v Sloveniji ostaja pod povprečjem EU (glej Sliko 4.1).

Vsebinska analiza (volilnih) programov strank

Za analizo (volilnih) programov strank, ki so nastopile na volitvah v državni zbor leta 2022, smo uporabili kvalitativni pristop analize vsebine celotnih programov, čeprav se dandanes zelo pogosto uporabljajo različni pristopi kvantitativne narave. Vendar smo se zaradi boljšega razumevanja vsebine stališč strank do tematik EU, ne samo razkrivanja njihove izpostavljenosti, odločili za izbrani pristop, za katerega tudi Harrison (2013) verjame, da omogoča boljše razumevanje vsebine teksta. Analizirali smo programe strank, ki so bili na spletnih straneh strank objavljeni kot (volilni) programi oziroma objavljeni v sekcijah, vezanih na volitve v državni zbor 2022. Na volitvah je skupno sodelovalo 21 list kandidatov, analizirali smo (volilne) programe 19 list kandidatov; pri dveh (ZOS – Zavezništvo osvobodimo Slovenijo in Gibanje Zedinjena Slovenija) namreč (volilni) programi na zgoraj opisani način niso bili dostopni.

Analiza (volilnih) programov razkriva, da so EU, evropske integracije, evropske tematike oziroma tematike EU pri slovenskih strankah prisotne, praviloma pa niso zelo izpostavljene, zlasti v kontekstu celotnih (volilnih) programov in v primerjavi z ostalimi tematikami. V treh (volilnih) programih strank (Lista Borisa Popoviča, Povežimo Slovenijo, Za ljudstvo Slovenije) – od 19 analiziranih – EU, evropske integracije, evropske tematike oziroma tematike EU niso bile prisotne. V Levici, Listi Marjana Šarca (LMŠ), Novi Sloveniji (NSi), Piratski stranki Slovenije,³ Slovenski demokrati stranki (SDS) in pri Socialnih demokratih (SD) so tematike EU dobile celo posebno (pod)poglavje v njihovih (volilnih) programih. So pa bile te tematike prisotne tudi zunaj posebnih (pod)poglavij. Gledano v celoti pa tudi v teh strankah tematike EU niso bile (kvantitativno gledano) zelo izrazito izpostavljene glede na obseg njihovih (volilnih) programov. Pri Dobri državi (ki je imela skupno listo z Našo prihodnostjo) so bile tematike EU naslovljene v posebnem poglavju, a zgolj v nekaj alinejah. Domovinska liga in Slovenska nacionalna stranka (SNS) pa sta v svojih relativno kratkih (volilnih) programih tematikam EU namenili pomemben delež pozornosti. Pri ostalih strankah lahko govorimo, da so bile tematike EU zgolj omenjene (npr. Demokratična stranka upokojencev Slovenije – DeSUS, Naša prihodnost, Nestrankarska ljudska lista Gibanja Zdrava družba – Zdrava družba) ali pa je bilo tematikam EU

3 Pri tej stranki je bila posebnega poglavja deležna Evropska monetarna unija.

namenjeno samo nekaj (od)stavkov in so bile praviloma izpostavljene na različnih področjih (Gibanje Svoboda – GS, Državljsko gibanje Resni.ca – Resni.ca, Stranka Alenke Bratušek – SAB, Vesna).

Področja javnopolitičnih tematik

Ko pogledamo izpostavljene dimenzije oziroma javnopolitična področja v (volilnih) programih (glej Tabelo 4.1), vidimo, da so se stranke v tem okviru naslonile na mnoga področja, največ strank pa se je v širokem pogledu oziroma razumevanju in na različne načine naslonilo na (ali vsaj omenilo): a) skupne EU-politike (npr. kmetijsko, okoljsko); b) širitev EU oziroma institucije in institucionalno ureditev EU; c) ekonomsko, gospodarsko, monetarno, fiskalno oziroma davčno politiko; č) človekove pravice in svoboščine; d) državo blaginje in solidarnost; f) znanost, inovacije in šolstvo ter g) obrambno in varnostno politiko; slednja je bila v nekaterih primerih povezana tudi z migracijsko oziroma begunsko politiko.

Tabela 4.1: Izpostavljena javnopolitična področja

PODROČJE	STRANKA
Avtorska zakonodaja	Piratska stranka Slovenije
Človekove pravice in svoboščine, osebni podatki	Levica, Naša prihodnost, LMŠ, NSi, Piratska stranka Slovenije, SAB, SD, SNS, Vesna
Digitalne in tehnološke politike	GS, LMŠ, Piratska stranka Slovenije, SD
Država blaginje, socialna politika, solidarnost	DeSUS, Levica, LMŠ, NSi, Piratska stranka Slovenije, Resni.ca, SD, SNS
Ekonomska in gospodarska politika	Dobra država, Domovinska liga, Levica, LMŠ, NSi, SAB, SD, SNS, Vesna
Energetska politika	Levica, LMŠ, SD, Vesna
EU: (kon)federacija, ena država, zveza narodov, izstop iz EU	Domovinska liga, LMŠ, Resni.ca, SNS
EU-demokracija	Domovinska liga, GS, Levica, LMŠ, NSi, Piratska stranka Slovenije, SD, SDS
Institucije EU	Dobra država, Levica, LMŠ, NSi, SAB, SD, SDS
Kmetijska politika	GS, Levica, LMŠ, NSi, Resni.ca, SAB, SD, SDS
Kohezijska politika	GS, LMŠ, Piratska stranka Slovenije, SD
Korupcija, kriminal	DeSUS, Piratska stranka Slovenije, Vesna

Kulturne politike	GS, LMŠ
Migracijska, begunska politika	Domovinska liga, LMŠ, NSi, Piratska stranka Slovenije, SD
Monetarna, fiskalna politika in davčna politika	Domovinska liga, LMŠ, Naša prihodnost, Piratska stranka Slovenije, Resni.ca, SAB, SD
Okoljske politike	GS, Levica, LMŠ, Naša prihodnost, Piratska stranka Slovenije, SAB, SD, Vesna
Prometna politika	Piratska stranka Slovenije, SD, Vesna
Širitev EU	Domovinska liga, GS, Naša prihodnost, NSi, LMŠ, SAB, SD, SDS
Varnostna in obrambna politika	LMŠ, NSi, Piratska stranka Slovenije, SD, SAB, Zdrava družba
Zaposlovalna politika	Levica, NSi, SD, Vesna
Zdravstvena politika in zdravje	NSi, Piratska stranka Slovenije, Resni.ca, SD, Vesna
Znanost, inovacije, šolstvo	Levica, LMŠ, Naša prihodnost, NSi, Piratska stranka Slovenije, SD, SDS, Vesna
Zunanja politika	GS, LMŠ, NSi, SD

Vir: Lastni prikaz na podlagi analize (volilnih) programov.

Konteksti javnopolitičnih tematik

Konteksti, v katerih so javnopolitična področja izpostavljena, so zelo raznoliki, pri posameznih strankah pa je moč videti kombinacijo različnih vrst kontekstov omenjanja tematik. **EU** je tako lahko vidna kot **splošna referenčna točka**, npr.

Evropske integracije so po eni strani del globalizacijskih procesov, hkrati pa Sloveniji ponujajo možnost, da se tem procesom aktivno prilagaja in jih izkorišča v prid lastnega razvoja. (SDS, 2022b: 3)

Pogosto je bilo moč zaznati, da so EU oziroma **tematike EU služile kot referenčne točke in/ali cilji (določenih politk)**, npr.:

Ničelna toleranca do korupcije, transparentnost in krepitev ukrepov za pregon korupcije z zaostrovanjem kazni, spremembo kazenskih postopkov po vzoru demokratičnih držav EU in drugimi ukrepi. (DeSUS, 2022: 13)

Slovenija v prvi ligi EU. (Dobra država, 2022)

S povečanjem prispevkov delodajalcev bomo povečali razpoložljiva sredstva v pokojninski blagajni, saj Slovenija z 9,8-odstotnim deležem BDP, ki ga namenja za pokojnine, močno zaostaja za povprečjem Evropske unije, ki je 12,7 %. (Levica, 2022: 46)

Posodobitev Vizije razvoja Slovenije 2050 in Strategije razvoja Slovenije 2030, priprava izvedbenih aktov v skladu s postavljenimi razvojnimi in podnebnimi cilji Evropske unije (EU) (zeleni prehod) ter redno spremljanje njihovega uresničevanja na ravni vlade. (LMŠ, 2022: 15)

Upoštevanje smernic Evropske komisije pri ukinitvi obstoječega ali nepotrebnega predpisa oziroma pri sprejetju novega tako, da v mandatu ene vlade zmanjšamo število normativnih aktov vsaj za 10 odstotkov. (LMŠ, 2022: 82)

Slovenija prva v EU po številu zelenih inovacij na prebivalca. (Naša prihodnost, 2022: 9)

Zdrs pravne države, kot ga v zadnjih letih zaznavamo v nekaterih članicah Evropske unije, se ne sme udejanjiti v Sloveniji. (Piratska stranka Slovenije, 2022: 12)

Kot nas opozarja Evropska unija, naša socialna država ne dosega niti minimalnih evropskih standardov. (Piratska stranka Slovenije, 2022: 34)

Produktivnost v Sloveniji kljub pomembnemu povečanju dodane vrednosti na zaposlenega, ki jo je slovensko gospodarstvo doseglo zaradi višje izvozne usmerjenosti in težkega prilagajanja na vse ostrejšo globalno konkurenco, še vedno preveč zaostaja za povprečjem EU in predvsem za državami, ki jih želimo doseči ali preseči. (SD, 2022: 40)

Slovenija ima že danes dobro znanstvenoraziskovalno in inovacijsko okolje, a da bi se povzpela med pet najboljših inovatorov v EU, so potrebne izboljšave. (SD, 2022: 43)

V skladu z »The Green Deal«, ki ga je sprejela Evropska komisija, bomo spodbujali aktivnosti in izvajanje ukrepov ter pridobivanje nepovratnih sredstev na področju zdrave prehrane. (Državljansko gibanje Resni.ca, 2022: 28)

Kmetijstvo naj postane konkurenčno v evropskem merilu. (SDS, 2022b: 11)

Zelo pogosto so bile **EU oziroma tematike EU izpostavljene v kontekstu različnih primerjav**, npr.:

V sodelovanju MDDSŽ, MIŽŠ, MGRT ter drugimi relevantnimi deležniki bomo postavili orodje za napovedovanje kompetenc glede na trenutne in prihodnje potrebe slovenskega trga dela. Orodje bomo povezali z ustreznimi obstoječimi statističnimi bazami v Sloveniji ter vzpostavili povezavo z bazami EU in njenih držav članic z namenom mednarodne primerljivosti. (GS, 2022: 18)

Glede uporabe vetrne in predvsem sončne energije smo primerjalno med zadnjimi v Evropski uniji. (Levica, 2022: 123)

Slovenija na lestvici evropskega inovacijskega indeksa postopno pada, medtem ko se inovacijska uspešnost EU že štiri leta zapovrstjo izboljšuje. (LMS, 2022: 19)

Slovenija kljub številnim dobrim rezultatom pri drugih kazalnikih pri vprašanju produktivnosti že dolgo za približno petino zaostaja za povprečjem EU. (NSi, 2022: 10)

Slovensko družbo zaznamujeta dve ključni značilnosti: vse večji delež starejših od 65 let in nizko, kar tretje najnižje tveganje revščine med državami EU. Slovenija je tretja izmed držav EU z najnižjim tveganjem revščine. (NSi, 2022: 18)

Vendar je trenutno stanje obžalovanja vredno, slovenski delež zaposlenosti v znanosti in tehnologiji je eden najnižjih v EU. (Piratska stranka Slovenije, 2022: 63)

Učinkovitost socialnih transferjev v Sloveniji je glede na povprečje v državah EU, ki je leta 2017 znašalo 34,0 %, relativno visoka. (SD, 2022: 68)

Slovenija ima v primerjavi s povprečjem EU27 in evroobmočja v javnih financah nekaj rezerv na prihodkovni in posledično odhodkovni strani. V normalnem obdobju, po finančni krizi in pred epidemijo, smo imeli leta 2019 v Sloveniji relativno nizek obseg javnofinančnih virov v višini 37,7 % BDP v primerjavi s povprečjem 41,1 % BDP v EU27. (SD, 2022: 131)

Dnevna mobilnost, ki temelji na osebnem avtomobilskem prometu, povzroča visoke stroške tudi gospodinjstvom – 16,9 % izdatkov gospodinjstev v Sloveniji gre za prevoz, kar je največ v Evropi. (Vesna, 2022: 8)

Pomanjkanje zdravstvenega osebja, pomanjkljiva in zastarela oprema in prostori, prenizek delež sredstev (pod povprečjem EU), ki jih namenjamo javnemu zdravstvu, vse to je dodatno prizadelo zdravstveni sistem. (Vesna, 2022: 26)

V tem kontekstu so EU oziroma tematike EU v največji meri izpostavljali v NSi, Levici, Piratski stranki Slovenije in SD.

Da se stranke vedno bolj zavedajo EU kot širšega okolja, ki s svojimi

pristojnostmi in dejavnostjo vpliva na delovanje nacionalnega okolja (različnih vej oblasti in strank), kažejo tudi sklicevanja strank v (volilnih) programih na **EU kot okolje, ki zagotavlja ali omogoča širšo regulacijo**, npr.:

Na ravni Evropske unije se bomo zavzemali za prepoved posredovanja delovne sile za dobiček, torej za odpravo zasebnih agencij za posredovanje dela. (Levica, 2022: 24)

Na ravni Evropske unije se bomo zavzemali za strožjo regulacijo trga z energenti, ki bo onemogočala špekulacije glede cen, in za dopolnitev sheme ETS s progresivnim davkom na izpuste toplogrednih plinov. (Levica, 2022: 125)

Na Evropskem nivoju se bomo zavzemali za transparentnost in regulacijo algoritmov velikih družbenih platform. (Piratska stranka Slovenije, 2022: 15)

Na ravni EU in na nacionalni ravni je treba odločnejše obravnavati več področij. (Naša prihodnost, 2022: 48)

Aktivno se bomo zavzeli za vodilno vlogo EU pri spopadanju s podnebnimi spremembami in v prizadevanjih za trajnostni razvoj, zato bomo tudi od drugih držav zahtevali spoštovanje Pariškega sporazuma ter jim predlagali imenovanje posebne pooblaščenke oz. pooblaščenca EU za podnebne spremembe. (SAB, 2022: 63)

Evropa se po epidemiji ne sme na vrat na nos vračati k zastarelim neoliberalnim receptom fiskalne strogosti, nasprotno, omogočiti mora odgovorna javna vlaganja, ki lahko generirajo gospodarsko rast in s tem vzdržno poplačilo dolgov oziroma uravnavanje javnega dolga. (SD, 2022: 137)

Ždi se, da nam Evropska unija določa že vse, od kumarič, jabolk, varčnih žarnic itd., kroji nam življenje na vsakem koraku, namesto da bi nam življenje delala preprostejše. (SNS, 2022: 8)

Na ravni EU si bomo prizadevali za prepoved uvoza izdelkov ali njihovih delov, v proizvodnjo katerih je vključeno otroško ali prisilno delo. Na ravni EU si bomo prizadevali za spremembo pravil pri načrtovani zastarelosti in pokvarljivosti izdelkov. (Vesna, 2022: 6)

Največ tovrstnega izpostavljanja EU in tematik EU je bilo moč zaznati pri Levici, Piratski stranki Slovenije in Vesni.

Stranke so v svojih (volilnih) programih izpostavljale tudi **EU-politike** (kmetijska, okoljska) oziroma **različne ((ne)potrebne) odločitve o politikah na ravni EU** (varnostna, migracijska, fiskalna, obrambna), npr.:

Evro se je kljub znižanju transakcijskih stroškov izkazal za zgrešen politični projekt. Evrsko območje vsled izjemni raznolikosti gospodarskih struktur držav članic ne ustreza kriterijem optimalnega denarnega območja ... Nasprotujemo uvedbi bančne unije in univerzalnemu jamstvu vlog na ravni EU. (Domovinska liga, 2022: 3)

Ker je EU skupnost držav, ki izhaja iz skupne evropske zapuščine renesanse in razsvetljenstva, nasprotujemo članstvu Turčije v EU /.../ Uskladitev delovanja ECB v skladu z določili Maastrichtske pogodbe. (Domovinska liga, 2022: 3)

Podpirali bomo integracijske procese v naši soseščini. (GS, 2022: 7)

Podpora skupnim zmogljivostim EU v okviru skupne varnostne in obrambne politike, ki jo vidimo kot dopolnilo zmogljivostim v okviru Nata ter temelj strateške avtonomije EU, ki krepi in dopolnjuje strateško evroatlantsko zaveznitvo in partnerstvo. Zavzemanje za skupno zunanjo in varnostno politiko, ki deluje v dobrobit vseh držav članic in državljanov EU. (LMŠ, 2022: 65)

Učinkovito obvladovanje nezakonitih migracij zahteva celovit in enoten pristop ter sodelovanje vseh držav članic EU... Podpora enotnemu in celovitemu pristopu EU pri reševanju migracij in spoštovanju načela solidarnosti med državami članicami. (LMŠ, 2022: 70)

Skupna migracijska politika mora privedi do skupne azilne zakonodaje. Skupni standardi pomenijo, da ne bo več razlik med državami članicami, tako da nekatere članice povezave ne bodo privlačnejše za prisilce za azil kot druge. (NSi, 2022: 39)

Uresničevanje ciljev skupne kmetijske politike za obdobje od leta 2023 do leta 2027 bo velik izziv za slovensko kmetijstvo in podeželje. (NSi, 2022: 66)

Podprli bomo prizadevanja EU za zmanjšanje zlorabe osebnih podatkov pri trženju s strani prevladujočih svetovnih ponudnikov elektronskih storitev. (Piratska stranka Slovenije, 2022: 15)

Pirati se zavzemamo za vzpostavitev skupne evropske migracijske politike, ki bo omogočila tako spoštovanje pravic migrantov in zaščito beguncev kot tudi večjo varnost in splošno dobrobit naših družb. (Piratska stranka Slovenije, 2022: 17)

Zavzemamo se za izstop Slovenije iz zveze NATO in za vzpostavitev skupnih evropskih varnostnih struktur in zavezništev. (Piratska stranka Slovenije, 2022: 122)

Zavzemali se bomo za razvoj skupne evropske varnostne politike. Za boljšo lastno zaščito si bomo prizadevali za vzpostavitev EU-vojske. (SAB, 2022: 45)

Fiskalno pravilo držav članic EU po krizi ne sme dušiti in omejevati pri investicijah, saj lahko to povzroči gospodarsko krizo. Na ravni EU bomo predlagali spremembo pri definiciji in spoštovanju fiskalnih pravil.... Na ravni EU bomo podpirali krepitev bančne unije in dokončanje kapitalske unije, kar bo prebivalce zaščitilo pred stroški reševanja bank in hkrati gospodarstvu dalo nov zagon. (SAB, 2022: 52, 53)

Utrditi je treba partnerstva z zaveznici in prijatelji, s katerimi delimo vrednote in interese. Slednje je treba krepiti komplementarno z intenziviranjem naše vidnosti v mednarodnih organizacijah in krepitvijo naše vloge v njih, predvsem v Evropski uniji. V tem kontekstu moramo aktivno prispevati tudi k strateški samostojnosti Evropske unije, da se bomo lahko zanesli na svoje resurse tako glede gospodarskega razvoja kot tudi varnosti. (SD, 2022: 124)

Evropska unija je sprejela ambiciozne načrte in sektorske politike za radikalno zmanjšanje emisij toplogrednih plinov iz prometa, ki slonijo predvsem na večji vlogi železnic in javnega potniškega prometa, zapiranju mest za promet ter prehodu na nizkoogljična vozila. (SD, 2022: 199)

Razvoj skupne evropske varnostne politike, da bo ta sposobna sama poskrbeti za svojo varnost. (SD, 2022: 221)

Žavzemamo se namreč za poglobljeno okoljsko, gospodarsko, energetske in socialno preobrazbo Evropske unije kot vodilne ozelenjene, nizkoogljične in solidarnostne skupnosti narodov in državljanov. (Vesna, 2022: 2)

ZA gradnjo skupne evropske varnostne politike. (Nestrankarska ljudska lista Gibanja Zdrava družba, 2022: 6)

Stranke so v svojih (volilnih) programih EU naslovile tudi v institucionalnem (pogosto reformnem) pogledu, npr.:

V Levici menimo, da lahko zagovarjamo projekt Evropske unije le pod pogojem, da se ta temeljito preobrazi od znotraj, saj bo sicer izničila samo sebe. (Levica, 2022: 163)

Žavzemali se bomo za demokratizacijo institucij Evropske unije in okrepitev vloge Evropskega parlamenta z možnostjo zakonske pobude. (Levica, 2022: 165)

Verjamemo v EU kot skupnost suverenih držav, zavračamo federalni koncept Združenih držav Evrope. (Domovinska liga, 2022: 3)

Ustanovitev EU bonitetne agencije. (Dobra država, 2022)

Slovenija bo svoje interese najlaže uveljavljala v okviru močne, enotne in uspešne EU ... Zagovarjanje postopnega modela konfederalne krepitve in razvoja EU s spremembami in dopolnitvami temeljnih pogodb. Zavezovanje za koncept odločanja od spodaj navzgor in ne obratno. (LMŠ, 2022: 66)

Naš odgovor za prihodnost je: več Evrope! ... V Novi Sloveniji zagovarjamo odločanje s kvalificirano večino na področju zunanje in varnostne politike. Evropa mora govoriti z enim glasom, do odločitev mora prihajati hitreje kot v preteklosti. (NSi, 2022, 38)

Za skupni stalni sedež EU v Varnostnem svetu Združenih narodov. (NSi, 2022: 40)

Evropa mora postati tudi fiskalna in socialna unija, sicer ji grozi dezintegracija ... Evropska komisija in različna odločevalska telesa so zaradi nedemokratskega načina svojega imenovanja imuna na vsakršno odgovornost za svoje odločitve in s tem nagnjena k delanju napak. (Piratska stranka Slovenije, 2022: 75)

Iz tega sledi, da je potrebna preučitev statusa Slovenije v različnih mednarodnih organizacijah (npr. EU, NATO), kjer želimo okrepiti svoj suvereni politični status in avtonomnost odločanja skladno s principi suverenizma (volja in interesi volivcev v Republiki Sloveniji so nad interesi mednarodnih organizacij). (Državljansko gibanje Resni.ca, 2022: 8)

Nujno bo učinkovitejše odločanje v skupni evropski zunanji in varnostni politiki z iskanjem možnosti onkraj soglasja (konstruktivno vzdržanje namesto preglasovanja). Geopolitični pristop EU je nujno mednarodnopravno uokviriti. Varnost in dobrobit ljudi in skupnosti morata biti v središču kakršnegakoli posredovanja Evropske unije in zveze NATO. (SD, 2022: 124)

V zunanji politiki je treba okrepiti vlogo nacionalnega in evropskega parlamenta, tako pri določanju njene vsebine kot tudi pri njenem izvajanju s komplementarno uporabo parlamentarne diplomacije (parlament sprejme občutljivejša stališča, ki jih izvršna veja predstavlja v EU in mednarodnih odnosih, ter je pravočasno obveščen o ključnih mednarodnih in diplomatskih dogovorih EU). (SD, 2022: 125)

Slovenska demokratska stranka bo spodbujala vsa prizadevanja za krepitev globalne vloge Evropske unije, pri čemer bo kot članica Evropske ljudske stranke dejavno iskala in sooblikovala rešitve za temeljne razvojne dileme evropskega integracijskega procesa. Močna in mednarodno vplivna Evropska unija je v interesu vseh njenih članic, hkrati pa v interesu vsega sveta. (SDS, 2022b: 11)

Prepričani smo, da je Evropska unija odpeta zgodba, ki državam članicam samo narekuje in ukazuje, kaj in kako naj v lastni državi sprejema zakone in ureja življenje državljanov, pa četudi so tovrstni ukrepi v škodo državljanov. Podpiramo idejo o Evropi narodov, nikakor pa nismo naklonjeni Evropski uniji, ki je vse bolj podoba Soroševih idej in zmedene ameriške LGBT-sfere. (SNS, 2022: 7)

Politizacija EU na državnozborskih volitvah 2022

Evropska unija, evropske integracije, evropske tematike oziroma tematike EU so bile v (volilnih) programih strank leta 2022 prisotne, lahko rečemo tudi izpostavljene, in sicer v različnih dimenzijah in kontekstih, a tudi zelo različno med strankami. Glede na že omenjene predhodne ugotovitve (glej npr. Cabada in Krašovec, ur., 2004; Fink Hafner in Krašovec, 2006; Deželan, 2007; Krašovec in Lajh, 2009; Haughton in Krašovec, 2013; Krašovec in Deželan, 2014; Šabič et al., 2014; Krašovec in Deželan, 2015; Fink Hafner in Deželan, 2016; Krašovec in Lajh, 2020) lahko trdimo, da se trend izpostavljenosti tematik EU v (volilnih) programih strank nadaljuje, celo povečuje, pri čemer lahko, na splošno, govorimo tudi o večji artikulaciji izpostavljenosti raznolikih tematik EU kot v preteklosti.

V pogledu druge izpostavljene dimenzije politizacije EU, tj. povečanja polarizacije stališč akterjev, je glede na predhodne ugotovitve avtorjev (glej npr. Cabada in Krašovec, ur., 2004; Krašovec in Kustec Lipicer, 2008; Krašovec in Lajh, 2009; Fink Hafner in Deželan, 2016; Krašovec in Lajh, 2020; Lovec et al., 2022) mogoče govoriti o povečevanju omenjene polarizacije, a je treba opozoriti, da je ta vidna že nekaj zadnjih let, zlasti pri tistih, ki imajo kritična ali evroskeptična stališča. Tudi nekatere stranke so skozi leta stopnjevale svoje kritike in s tem dejansko pripomogle k večji polarizaciji stališč akterjev. Tako je na primer SNS naredila premik od mehke do trde evroskeptične stranke (npr. Krašovec in Kustec Lipicer, 2008; Krašovec in Lajh, 2009; Fink Hafner in Deželan, 2016; Krašovec in Lajh, 2020; Lovec et al., 2022) in leta 2022 v svoj program zapisala »... zato se bomo v Slovenski nacionalni stranki zavzemali: za izstop iz Evropske unije in zveze NATO« (SNS, 2022: 7). Tudi Domovinska liga je že nekaj let označena za evroskeptično stranko, čeprav so mnenja o naravi njenega evroskepticizma različna (glej Krašovec in Lajh, 2020; Lovec et al., 2022). V analiziranem (volilnem) programu je na primer izpostavila:

Današnja EU je nedemokratska entiteta, ki jo vodijo preplačani birokrati z ničelno demokratično odgovornostjo in nikakršno moralno integriteto. Menimo, da je EU prvenstveno prostor svobodne trgovine, prenos suverenosti nacionalnih držav pa lahko poteka izključno ob doslednem upoštevanju načela subsidiarnosti. Ostro nasprotujemo posiljevanju držav z migrantskimi kontingenti in ostalim rešitvam, ki ne temeljijo na soglasju članic. Zavzemamo se za več Evrope in manj, zlasti pa drugačno EU. EU vidimo kot zvezo domovin, suverenih držav. (Domovinska liga, 2022: 3)

Levica je že nekaj let zaznana kot stranka z mehкими evroskeptičnimi stališči (Fink Hafner in Deželan, 2016; Fink Hafner, 2020a; Krašovec in Lajh, 2020; Lovec et al., 2022), ki so bila vidna tudi v njenem analiziranem volilnem programu: »V Levici menimo, da lahko zagovarjamo projekt Evropske unije le pod pogojem, da se ta temeljito preobrazi od znotraj, saj bo sicer izničila samo sebe« (Levica, 2022: 163). Stranka je dodala še kritiko evropskega neoliberalizma, poziv h gradnji solidarne EU, k evropski določeni minimalni plači in minimalnim socialnim pravicam, skupni evropski minimalni stopnji davka na dobiček pravnih oseb, reformi ECB, demokratizaciji institucij EU in okrepitev vloge Evropskega parlamenta z možnostjo zakonske pobude (Levica, 2022).

»Običajnim osumljencem« se je v (blagi) kritiki EU leta 2022 pridružila SAB s prepričanjem, da »lahko rečemo, da Evropi manjka vizija, prisotno je pomanjkanje skupnih ciljev in vse bolj vidno je, da imamo Evropo dveh hitrosti« (SAB, 2022: 12), ter stališčem, da je Evropa v leri, da je potrebno spremeniti fiskalno pravilo na ravni EU (SAB, 2022). Tudi Vesna je pozvala k spremembam različnih politik, zlasti večjim ambicijam pri okoljevarstvenih politikah ter gradnji EU kot solidarnostne skupnosti narodov in državljanov (Vesna, 2022). Piratska stranka Slovenije se je s svojimi pozivi k Evropi fiskalne in socialne unije, kritikami nedemokratskih odločevalskih teles EU in pozivi k spremembam evropske monetarne politike (Piratska stranka Slovenije, 2022) pridružila strankam, ki imajo posamezna evroskeptična stališča. Tu lahko omenimo še stranko Resni.ca ter njen že prej izpostavljen poziv h krepitvi suverenega političnega statusa in avtonomnosti odločanja ter preučitvi statusa Slovenije v mednarodnih organizacijah (Državljsko gibanje Resni.ca, 2022).

Vsekakor lahko rečemo, da je nabor akterjev s stališči do tematik EU velik (tako kot tudi že v zadnjih nekaj letih), saj so skoraj vse stranke v svojih (volilnih) programih tematike EU naslovile, nekatere tudi v kombinaciji blagih kritik posameznih politik ali zavzemanja za drugačne odločitve na ravni EU na eni strani ter že izpostavljenih zavzemanj za močnejšo EU (npr. pozivi k oblikovanju nekaterih skupnih politik, spremembi načina odločanja

oziroma večin, potrebnih za sprejetje odločitev, h krepitvi vloge Evropskega parlamenta, k močni in vplivni vlogi EU v svetovni politiki) – ob že izpostavljenih bolj izrazitih in trdih evroskeptičnih stališčih nekaterih strank. To do določene mere sovpada tudi s spreminjajočim se odnosom slovenskega javnega mnenja do EU, pri čemer je opazen sicer počasen, a vztrajen trend zmanjševanja zaupanja slovenskih državljanov do EU, njenih institucij in politik. Medtem ko je bilo v prvih letih članstva zaupanje v EU zelo visoko in ves čas znatno nad povprečjem EU, smo v proučevanem obdobju opazili padec zaupanja, ki je od poletja 2022 celo pod povprečjem EU.

Sklepne ugotovitve

Ko pogledamo predstavljene podatke, lahko ugotovimo, da je bil na volitvah v državni zbor leta 2022 – glede na opravljeno analizo (volilnih) programov strank – »slon v prostoru«. Skoraj vse stranke so namreč na različne načine, na različnih področjih in v različnih kontekstih naslavljale EU, evropske integracije, evropske tematike oziroma tematike EU. Prišlo je do določenega povečanja polarizacije stališč do tematik, za kar v glavnem pogosto kot glavni spodbujevalci tega vidika politizacije EU poskrbijo stranke z (bolj) jasno izraženimi evroskeptičnimi stališči (primerjaj na primer z ugotovitvami Szczerbiak in Taggart, ur., 2008; de Wilde, 2011; Green-Pedersen, 2012; Hutter in Grande, 2014; Hoeglinger, 2016; Kriesi, 2016; Hutter in Kriesi, 2019). Tudi v Sloveniji so to v večji meri opozicijske stranke oziroma t. i. stranke z obrobja strankarske arene ali izzivalke uveljavljenih strank ter pozicionirane (bolj) na skrajnostih ideološkega kontinuuma, nekatere pa lahko označimo tudi za populistične (npr. Krašovec in Kustec Lipicer, 2008; Krašovec in Lajh, 2009; Fink Hafner in Deželan, 2016; Fink Hafner, 2020a; Fink Hafner, 2020b; Krašovec in Lajh, 2020; Lovec et al., 2022).

Res pa je, da v (volilnih) programih ni bilo moč zaznati intenziviranja neposrednega konflikta med strankami (Hutter in Grande, 2014), saj so le-te izolirano od drugih strank izpostavljale svoja stališča, mnenja in prepričanja, niso se pa opredeljevale ali polemizirale s stališči drugih strank. Če bi poleg analize (volilnih) programov strank v našo analizo vključili npr. tudi TV-soočenja strank, bi bile ugotovitve v tem pogledu lahko drugačne; v omenjenih formatih soočenj so namreč stranke praviloma odzivne na izrečena ali predstavljena stališča in prepričanja drugih ter se lahko v takem formatu predstavljanja stališč in prepričanj tudi hitro odzovejo.

Čeprav je videti, da sta vsaj dve stranki, Domovinska liga in SNS, poskušali z odnosom do tematik EU vzpostaviti (bolj) samostojno (novo) linijo medstrankarskega tekmovanja, vseeno lahko rečemo, da je šlo tudi leta 2022 predvsem za uokvirjanje tematik EU v že obstoječe dolgotrajne linije medstrankarskega tekmovanja v Sloveniji (Fink Hafner, 2001; Fink Hafner in Deželan, 2016; Krašovec in Lajh, 2020) – tako na ekonomski kot tudi t. i. GAL TAN ločnici, ki vsebuje širše družbene vrednote. To je bilo izrazito vidno v primeru obeh že izpostavljenih strank (tudi stranke Resni.ca) na eni (desni) strani, a tudi v primeru Levice, deloma tudi Vesne, Piratske stranke in SD na drugi (bolj levi) strani. Sklenemo lahko, da je bila določena stopnja politizacije EU v slovenski strankarski areni na volitvah v državni zbor leta 2022 v pogledu (volilnih) programov strank vidna, še vedno pa ostaja potencial intenziviranja politizacije EU tudi v prihodnje.

Literatura

- Adams, James, Michael Clark, Lawrence Ezrow in Garrett Glasgow (2004): Understanding Change and Stability in Party Ideologies: Do Parties Respond to Public Opinion or to Past Election Results? *British Journal of Political Science* 34 (4): 589–610.
- Bara, Judith (2006): Do Parties Reflect Public Concerns? V: Judith Bara (ur.) in Albert Weale (ur.), *Democratic Politics and Party Competition*, 105–123. London in New York: Routledge: Taylor and Francis Group.
- Budge, Ian (1987): The Internal Analysis of Election Programmes. V: Ian Budge (ur.), David Robertson (ur.) in Derek Hearl (ur.), *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, 15–38. Cambridge: Cambridge University Press.
- Budge, Ian (2015): Issue Emphases, Saliency Theory and Issue Ownership: A Historical and Conceptual Analysis. *West European Politics* 38 (4): 761–777.
- Cabada, Ladislav (ur.) in Alenka Krašovec (ur.) (2004): *Europeanisation of National Political Parties*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- de Wilde, Pieter (2011): No Polity for Old Politics? A Framework for Analyzing the Politicization of European Integration. *Journal of European Integration* 33 (5): 559–575.
- de Wilde, Pieter (2014): The Operating Logics of National Parliaments and Mass Media in the Politicisation of Europe. *The Journal of Legislative Studies* 20 (1): 46–61.
- de Wilde, Pieter in Michael Zürn (2012): Can the Politicization of European Integration be Reversed? *Journal of Common Market Studies* 50 (S1): 137–153.
- de Wilde, Pieter, Anna Leupold in Henning Schmidtke (2016): Introduction: The Differentiated Politicisation of European Governance. *West European Politics* 39 (1): 3–22.
- Deželan, Tomaž (2007): Does Europeanisation Matter? The Case of Slovenian Political Party Electoral Campaign for the European Union. *Politics in Central Europe* 3 (1/2): 11–25.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Eurobarometer (2014–2023): Standard Eurobarometer. Dostopno prek <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/browse/all/series/4961>, 20. 9. 2023.
- Fink Hafner, Danica (2001): *Politične stranke*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2020a): Destabilizacija slovenskega strankarskega sistema po letu 2000. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 5–35. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Fink Hafner, Danica (2020b): Populizem. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica in Alenka Krašovec (2006): Europeanisation of the Slovenian Party System - From Marginal European Impacts to the Domestication of EU Policy Issues? *Politics in Central Europe* 2 (1): 7–23.
- Fink Hafner, Danica in Damjan Lajh (2003): Managing Europe From Home: The Europeanisation of the Slovenian Core Executive. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica in Damjan Lajh (2005): Proces evropeizacije in prilagajanje političnih ustanov na nacionalni ravni. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica in Tomaž Deželan (2016): Slovenia. V: Donatella Maria Viola (ur.), *Routledge Handbook of European Elections*, 471–490. Abingdon, New York: Routledge.
- Grande, Edgar in Swen Hutter (2016): Beyond Authority Transfer: Explaining the Politicisation of Europe. *West European Politics* 39 (1): 23–43.
- Green-Pedersen, Christoffer (2012): A Giant Fast Asleep? Party Incentives and the Politicisation of European Integration. *Political Studies* 60 (1): 115–130.
- Haughton, Tim (2009): Driver, Conductor or Fellow Passenger? EU Membership and Party Politics in Central and Eastern Europe. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 25 (4): 413–426.
- Haughton, Tim (2014): Money and the Motors of Politics: The EU and the Development of Party Politics in Central and Eastern Europe. *Journal of Common Market Studies* 52 (1): 71–87.
- Haughton, Tim in Alenka Krašovec (2013): The 2011 Parliamentary Elections in Slovenia. *Electoral Studies* 32 (1): 201–204.
- Harrison, Sarah (2013): Decoding Manifestos and Other Political Texts: The Case of Extreme Ideology. V: Michael Bruter (ur.) in Martin Lodge (ur.), *Political Science Research Methods in Action*, 47–63. Basingstoke, Palgrave.
- Hoeglinger, Dominic (2016): The Politicisation of European Integration in Domestic Election Campaigns. *West European Politics* 39 (1): 44–63.
- Hutter, Swen in Edgar Grande (2014): Politicizing Europe in the National Electoral Arena: A Comparative Analysis of Five West European Countries, 1970–2010. *Journal of Common Market Studies* 52 (5): 1002–1018.
- Hutter, Swen in Hanspeter Kriesi (2019): Politicizing Europe in Times of Crisis. *Journal of European Public Policy* 26 (7): 996–1017.
- Hutter, Swen (ur.), Edgar Grande (ur.) in Hanspeter Kriesi (ur.) (2016): *Politicizing Europe: Integration and Mass Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klingemann, Hans-Dieter, Richard Hofferbert in Ian Budge (1994): *Parties, Policies, and Democracy*. Boulder, Oxford: Westview Press.
- Krašovec, Alenka in Damjan Lajh (2004): The Slovenian EU Accession Referendum: A Cat-and-Mouse Game. *West European Politics* 27 (4): 603–623.

- Krašovec, Alenka in Damjan Lajh (2009): The European Union: A Joker or Just an Ordinary Playing Card for Slovenian Political Parties? *Communist Studies and Transition Politics* 25 (4): 491–512.
- Krašovec, Alenka in Damjan Lajh (2020): Slovenia. V: Vit Hloušek (ur.) in Petr Kaniok (ur.), *The European Parliament Elections of 2019 in East-Central Europe: Second-Order Euroscepticism*, 253–275. Cham: Palgrave Macmillan.
- Krašovec, Alenka in Simona Kustec Lipicer (2008): Euroscepticism and Slovenian Political Parties: A Case of Weak Party-based Euroscepticism. V: Aleks Szczerbiak (ur.) in Paul Taggart (ur.), *Opposing Europe: The Comparative Party Politics of Euroscepticism*, 314–327. Oxford: Oxford University Press.
- Krašovec, Alenka in Tomaž Deželan (2014): The 2014 European Parliamentary Elections in Slovenia: Hardly any Novelty. *Political Preferences* 9: 77–96.
- Krašovec, Alenka in Tomaž Deželan (2015): The Enduring Low Levels of Europeanization of Slovenian Political Parties: Evidence From Election Manifestos. *Politologicky časopis* 22 (2): 127–146.
- Kriesi, Hanspeter (2016): The Politicization of European Integration. *Journal of Common Market Studies* 54 (Annual Review): 32–47.
- Ladrech, Robert (2002): Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis. *Party Politics* 8 (4): 389–403.
- Ladrech, Robert (2009): Europeanization and Political Parties. *Living Reviews in European Governance* 4 (1): 1–23.
- Ladrech, Robert (2012): Party Change and Europeanisation: Elements of an Integrated Approach. *West European Politics* 35 (3): 574–588.
- Lajh, Damjan (2012): Twenty Years of Relations Between the Republic of Slovenia and the European Union. *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 12 (1): 125–146, 207.
- Lewis, Paul (ur.) in Zdenka Mansfeldova (ur.) (2006): *The European Union and Party Politics in Central and Eastern Europe*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Lewis, Paul (ur.) in Radoslaw Markowski (ur.) (2011): *Europeanising Party Politics? Comparative Perspectives on Central and Eastern Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- Lovec, Marko, Faris Kočan in Melika Mahmutović (2022): The Brussels Bible?: Populism in Slovenia in the EU Crises Context. *Terija in praksa* 59 (2): 509–528.
- Mair, Peter (2000): The Limited Impact of Europe on National Party Systems. *West European Politics* 23 (4): 27–51.
- Marks, Gary (ur.) in Marco R. Steenbergen (ur.) (2004): *European Integration and Political Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marks, Gary, Liesbet Hooghe, Moira Nelson in Erica Edwards (2006): Party Competition and European Integration in East and West: Different Structure, Same Causality. *Comparative Political Studies* 39 (2): 155–175.

- Olsen, Johan (2002): The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies* 40 (5): 921–952.
- Poguntke, Thomas (ur.), Nicholas Aylott (ur.), Elisabeth Carter (ur.), Robert Ladrech (ur.) in Kurt Richard Luther (ur.) (2007): *The Europeanization of National Political Parties Power and Organizational Adaptation*. London: Taylor and Francis.
- Radaelli, R. Claudio in Romain Pasquier (2008): *Conceptual Issues*. V: Paolo Graziano in Maarten P. Vink (ur.), *Europeanization: New Research Agendas*, 35–45. London: Palgrave Macmillan.
- Ray, Leonard (2007): Validity of Measured Party Positions on European Integration: Assumptions, Approaches, and a Comparison of Alternative Measures. *Electoral Studies* 26 (1): 11–22.
- Robertson, David (1976): *A Theory of Party Competition*. London, New York: Wiley.
- Szczerbiak, Aleks (ur.) in Paul Taggart (ur.) (2008): *Opposing Europe: The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Oxford: Oxford University Press.
- Šabič, Zlatko et al. (2014): *Slovenia: TEPSA Report on the 2014 EP Election Campaign in the Member States: National Debates, European Elections*. Brussels, June 2014.
- Wonka, Arend (2016): The Party Politics of the Euro Crisis in the German Bundestag: Frames, Positions and Salience. *West European Politics* 39 (1): 125–144.
- Zons, Gregor (2015): The Influence of Programmatic Diversity on the Formation of New Political Parties. *Party Politics* 21 (6): 919–929.
- Zürn, Michael (2016): Opening Up Europe: Next Steps in Politicisation Research. *West European Politics* 39 (1): 164–182.

Viri

- Demokratska stranka upokojencev Slovenije (DeSUS) (2022): Programski cilji za mandat 2022–2026: Predstavitev kandidat in kandidatov za poslance RS. Dostopno prek <https://desus.si/programski-cilji-desus-za-mandat-2022-2026/>, 2. 1. 2024.
- Dobra država (2022): Izberimo prihodnost: 10 korakov za dobro državo. Dostopno prek <https://www.dobradrzava.si/program-dz-2022>, 2. 1. 2024.
- Domovinska liga (2022): Program. Dostopno prek <https://domovinskaliga.si/program/>, 2. 1. 2024.
- Državljjansko gibanje Resni.ca (2022): Naš memorandum. Dostopno prek <https://stranka-resnica.si/program/>, 2. 1. 2024.
- Gibanje Svoboda (GS) (2022): Program. Dostopno prek <https://gibanjesvoboda.si/program/>, 2. 1. 2024.
- Levica (2022): Prihodnost za vse, ne le za peščico. Dostopno prek <https://www.levica.si/wp-content/uploads/2022/03/levica-program-2022-online.pdf>, 2. 1. 2024.
- Lista Marjan Šarca (LMSŠ) (2022): Program. Dostopno prek <https://www.strankalms.si/wp-content/uploads/2021/11/LM%C5%A0-program-2022-2026-dokument.pdf>, 2. 1. 2024.
- Naša Prihodnost (2022): Naša prihodnost 2030. Dostopno prek <https://nasaprihodnost.si/wp-content/uploads/2022/03/SNP-predlog-osnutka-programa.pdf>, 2. 1. 2024.
- Nestranksarska ljudska lista Gibanja Zdrava družba (2022): Program Ljudska lista. Dostopno prek <https://www.ljudskalista.si/wp-content/uploads/2022/04/Program-Ljudska-Lista.pdf>, 2. 1. 2024.
- Nova Slovenija (NSi) (2022): Odločno naprej: Vladni program 2022–2026. Dostopno prek <https://nsi.si/wp-content/uploads/2022/03/odlocno-naprej.pdf>, 2. 1. 2024.
- Piratska stranka Slovenije (2022): Volilni program parlamentarne volitve 2022. Dostopno prek <https://next.piratskastranka.si/s/TkTiRmMEZsJito5>, 2. 1. 2024.
- Slovenska demokratska stranka (SDS) (2022a): Program SDS. Dostopno prek <https://www.sds.si/sites/default/files/inline-images/Program-SDS.pdf>, 2. 1. 2024.
- Slovenska demokratska stranka (SDS) (2022b): Poudarki iz programa strokovnega sveta SDS za mandat 2022–2026. Dostopno prek <https://www.sds.si/program-dz-2022>, 2. 1. 2024.
- Slovenska nacionalna stranka (SNS) (2022): Program. Dostopno prek <http://sns.si/program/>, 2. 1. 2024.

- Socialni demokrati (SD) (2022): Drugače. Dostopno prek: https://socialnide-mokrati.si/wpcontent/uploads/2022/02/sd_drugace_2022.pdf, 2. 1. 2024.
- Stranka Alenke Bratušek (SAB) (2022): Volilni program 2022: Naredimo kar je treba. Dostopno prek https://sab.si/wp-content/uploads/2022/02/SAB_volilni-program-2022-NAREDIMO-KAR-JE-TREBA.pdf, 2. 1. 2024.
- Vesna (2022): Program. Dostopno prek <https://www.vesnazelenastranka.si/wp-content/uploads/2022/02/vesna-PROGRAM-v06.pdf>, 2. 1. 2024.

5. Mladi kot selektivni poudarek v programih političnih strank

Tomaž Deželan, Nina Vombergar

Uvod

Trenutno na svetu živi 1,2 milijarde mladih (v starostni skupini 15–24 let), kar je 16 % celotnega svetovnega prebivalstva, trendi pa napovedujejo, da se bo do leta 2030 populacija mladih povečala še za okrog 7 % (OZN, 2018). Kljub temu se v gospodarsko razvitejših državah zaradi večanja populacije starejših relativno zmanjšuje število mladih. Mladi se (v primerjavi s prejšnjimi zgodovinskimi obdobji) dlje časa izobražujejo, hkrati pa so zaradi razmer na trgu dela podvrženi bolj negotovim oblikam dela. Zaradi staranja prebivalstva v razvitih državah se finančna sredstva v večji meri stekajo v sisteme, ki podpirajo starejše generacije (npr. zdravstveni in pokojninski sistem ter dolgotrajna oskrba), podpora mlajše generacije pa je – bolj kot na ramenih države – na ramenih družine (staršev in starih staršev). Trenutna družbena realnost s prekarnimi zaposlitvami in drugimi negotovostmi, vključno z nedostopnimi cenami stanovanj in pomanjkanjem regulacije na tem področju, je na splošno neugodna za mlade. Zaradi tega se življenjski poteki spreminjajo, prehod mladih v odraslost pa je zamaknjen. Pojavlja se negotovost na glavnih področjih življenja mlade osebe, torej tako na poklicnem področju kot na področju odnosov in partnerstva (Lavrič in Deželan, 2021). Mladi so pod pritiskom, da bi uspešno končali izobraževanje, hkrati pa tudi uspešnih karier in življenjskih stilov, in to celo že pred zaključkom izobraževanja (Kohli, 2010).

Zaradi demografske inferiornosti mlajše generacije (v primerjavi s starejšo) in zaradi manjše volilne aktivnosti mlajše generacije je težnja javnih politik, da so prijaznejše do starejših in zapostavljajoče do mlajših. Tak boj za nezadostna javna sredstva lahko rezultira v prepričanju o nepravilni razporeditvi družbene blaginje med generacijama ter tudi v napetosti med generacijama oz. medgeneracijskem konfliktu (Bengtson, 1993; Kohli, 2010; Deželan, 2017). Večje število volivcev prihaja iz starejše starostne

skupine; tako politične stranke to starostno skupino bolj nagovarjajo, saj si od nje obetajo pomembno število glasov na volitvah. Nagovarjati starejše se političnim strankam bolj izplača, če si želijo zagotavljati čim višje število glasov na volitvah, izvajanje javnih politik v prid starejšim pa je zgolj logična posledica. Ta navidezen konflikt med dvema starostnima skupinama dejansko ustvarja zmagovalce in poražence, ko gre za prejemnike javnih politik. To pomeni, da zaradi številčne moči, ki jo imajo starejši, politične stranke le-te favorizirajo in jim – primerjalno gledano – dodeljujejo neproportionalen delež javnih sredstev v primerjavi z mladimi ter tako skrbijo za svojo vnovično izvolitev (Macedo et al., 2005; Martin, 2012). Po drugi strani je pogosto zaslediti področje mladih kot navidezno prioriteto, saj mnogo plakatov, gesel in oglasov ključnih pretendentov za najpomembnejše politične položaje najde prostor za nagovarjanje mladih. Zdi se, da gre zgolj za pokroviteljski odnos institucionalne politike do mladih, ki pa se konča pri demagogiji in nima učinka v ukrepih javnih politik ali (pre)razdelitvi proračunskih sredstev.

Tekmovanje političnih strank – tudi ko gre za naslavljanje populacijskih skupin – se predvsem izostri med volilnimi kampanjami ter se kaže skozi soočenja na televizijah in radijskih kanalih, razprave in poudarke v tiskanih medijih ter spletne razprave in poročanja. Tekmovanje se odvija prek t. i. klasičnih, modernih in postmodernih orodij političnega komuniciranja (Norris, 2000; Farrell in Webb, 2000), pri čemer so vendarle volilni programi ali programi političnih strank najbolj stabilen in široko uporabljen vir informacij o strankarskih preferencah, še posebej skozi daljše časovno obdobje (Budge, 2001). *Ali mladi res predstavljajo relevantno skupino strankarskega boja* ali gre zgolj za dekoracijo strank z mladimi (glej Hart, 1992) ter *kakšne so zakonitosti tega boja* se postavljata kot ključni vprašanji tega prispevka, ki ju lahko preverimo v času volilne kampanje, na programih političnih strank. Ti namreč vsebujejo bistvene elemente vizije strank in njihovih vrednot ter razkrivajo njihova stališča do različnih družbenih problemov in programske obljube, s katerimi se stranka zavezuje k ravnanju v primeru uspeha na volitvah (Latham, 1964: 484). Relevantnost mladih za strankarski boj bomo preverili s pomočjo teorije izpostavljenosti, ki kot ena od pomembnih teorij strankarskega tekmovanja ponuja dober vpogled v zakonitosti programov političnih strank, vključno z volilnimi programi kot orodij političnega boja.

Po predstavitvi teorije izpostavljenosti in natančni predstavitvi podatkov sledi podrobnejši prikaz rezultatov analiziranih programov političnih strank, po mandatih in skupno ter zadnje državnozborske tekme leta 2022. V zaključku ponujamo premislek o dejanski relevantnosti mladih v tekmi za

glasove ter v kolikšni meri res lahko govorimo o mladih kot o selektivnem poudarku.

Teorija izpostavljenosti in lastništvo tematike

Temeljna značilnost sodobnih predstavnških demokracij je strankarsko tekmovanje, ki doseže vrhunec na demokratičnih volitvah. Ena izmed vodilnih teorij, ki opisuje dinamiko strankarskega tekmovanja, je teorija izpostavljenosti (ang. *saliency theory*), ki pojasnjuje, da je za politične stranke smiselno poudarjanje tistih tematik, ki nagovarjajo najširšo skupino volivcev. Temeljna predpostavka te teorije je tako, da stranke tekmujejo s selektivnim poudarjanjem vprašanj, in ne z neposrednim soočenjem, in sicer zato, ker je takšna politična strategija najbolj uspešna. Lahko bi dejali, da gradi na t. i. selektivnem poudarku (ang. *selective bias*) kot temeljnem načelu strankarskega tekmovanja (Budge in Farlie, 1983). Izogibanje neposrednim soočenjem pomeni, da stranke skozi volilne kampanje manj pogosto govorijo o svojih (neposrednih) nasprotnikih, še manj pa o politikah svojih nasprotnikov. Poleg tega stranke ne ponujajo različnih odgovorov na določene probleme, temveč poskušajo pozornost volivcev usmeriti na tista vprašanja, ki so zanje ugodna (Budge in Farlie, 1983; Budge, 2001). Druge teme, ki zanje niso ugodne, skušajo prikazati kot manj relevantne, namesto da bi se prek njih soočili z nasprotniki. Raje kot *za* ali *proti*, stranke pišejo in govorijo o *prioritetah*, raje kot o *več* ali *manj*, govorijo o *poudarkih* na določenih temah (in se pri tem izognejo opredeljevanju, ali to pomeni povečanje ali zmanjšanje nečesa) (Budge, 2015). Politične stranke se trudijo, da bi jih povezali s tem, kar volivci na splošno cenijo kot pozitivno stanje (Dolezal et al., 2014), in se tako v javnosti pojavljajo s poudarjanjem tem, ki se v političnih debatah ne bi mogle pojavljati v obliki *pro et contra* (npr. korupcija, saj se nobena stranka pred volivci ne bi želela opredeliti *za* korupcijo) (Budge, 2015).

Teorija izpostavljenosti predvideva, da je za politične stranke racionalno, da v svojih dokumentih, ki jih delijo z javnostjo (npr. volilni ali strankarski programi), poudarjajo tista vprašanja, pri katerih zastopajo mnenja večine volivcev, ter tista vprašanja, pri katerih volivci ocenjujejo politično kompetentnost stranke višje kot pri njenih konkurentih. Ti dve merili določata privlačnost vprašanj za stranko. Tako stranke pomena določenih vprašanj ne poudarjajo ali zmanjšujejo po naključju, ampak na predvidljiv način. Volilne kampanje so pravzaprav boj za prevlado ugodnih vprašanj za stranke. Če v predvolilni kampanji prevladujejo vprašanja, ugodna za eno

stranko, ta vprašanja tej stranki prinesejo dodatne glasove, ki jih je mogoče prišteti osnovnim glasovom stranke in tako napovedati izid volitev (Budge in Farlie, 1983). Po teoriji izpostavljenosti lahko tako pričakujemo sledeče vedenje političnih strank v času predvolilnih kampanj:

1. »stranke v veliki meri oblikujejo svojo retoriko tako, da poudarjajo različne teme, namesto da bi si neposredno nasprotovale pri istih temah /.../;
2. stranke selektivno poudarjajo določene teme v primerjavi z drugimi /.../. Tako obstaja stalna povezava med strankami in določenimi temami, ki se kaže v doslednem poudarjanju istega nabora tem v njihovih besedilih in dokumentih /.../;
3. stranke so v prednosti, ko vprašanja, s katerimi so povezane, dobijo večji pomen v javni agendi - zlasti v volilnih kampanjah« (Budge, 2015: 767).

Teorija izpostavljenosti se močno opira tudi na koncept lastništva tematik (ang. *issue ownership*), ki prepozna, da volivci menijo, da so nekatere politične stranke na določenih političnih področjih bolj kompetentne kot druge (Dolezal et al., 2014). Politične stranke imajo namreč glede določenih vprašanj ugled (Bélanger in Meguid, 2008), zato si prizadevajo, da bi bila vprašanja, v povezavi s katerimi so med volivci prepoznani kot bolj kompetentni kot njihovi nasprotniki, bolj izpostavljena. Tako se oblikuje izbira volivcev na način, da se strankam neki problem uspe prikazati kot žgoč (s tem da se izpostavi), kandidati stranke pa naj bi bili tisti, ki bodo ta problem sposobni bolje »obvladati« kot njihovi nasprotniki (Petrocik, 1996: 826). »Za tega volivca ni ključno, kakšne politike obljublajo kandidati, temveč kateri problemi (potrebe po zdravstveni oskrbi, visoki davki) bodo rešeni« (Petrocik, 1996: 830). V skladu s konceptom lastništva tematike skušajo volivci oceniti kompetentnost posamezne stranke oz. kandidata za reševanje določenih vprašanj ter prepoznati najbolj verodostojnega zagovornika določenega vprašanja, ki mu nato oddajo svoj glas (ang. *issue voting*), pri čemer pristojnost stranke glede določenega vprašanja vpliva na volivce le, če volivci vprašanje štejejo kot pomembno (ang. *salient issue*) (Bélanger in Meguid, 2008). Ker so »besedila ključni medij političnega komuniciranja, s katerim se politične stranke predstavljajo javnosti« (Budge, 2015: 761), se bomo osredinili na analiziranje temeljnih dokumentov strank – njihovih političnih programov. V njih imajo stranke možnost poudariti določene teme oz. minimalizirati pomembnost drugih tem in problemov s strateškim namenom pridobivanja glasov volivcev (Petrocik, 1996; Budge, 2015). Teorija izpostavljenosti ima

precejšnje uporabno vrednost za preverjanje vprašanj, povezanih z zakonitostmi strankarskega boja v Sloveniji, ko gre za mlade. V tem kontekstu bomo elemente te teorije tudi vključili v zastavljeno raziskovalno vprašanje.

Programi političnih strank kot enota analize

V demokratičnih družbah se trg političnih idej vzpostavlja na način, da vsaka od političnih strank skozi svoj programski okvir ponudi svojo vizijo ciljnega stanja družbe ter načina, kako do tega stanja priti. Program stranke ter v nekaterih primerih tudi volilni program predstavljata bistveni element identitete vsake politične stranke, v katerih so opredeljene strankine vrednote, ideološki temelji, cilji in načini doseganja teh ciljev. Gre za stališča do različnih družbenih problemov, ki jih člani stranke zasledujejo, in programske obljube, ki jih bo stranka – v primeru, da na volitvah za to dobi mandat – vključila v zakonodajni okvir države (Latham, 1964: 484). Stranka se od drugih konkurenčnih strank razlikuje po programu – na način, da le-ta oblikuje njeno podobo in usmerja proces selekcije kandidatov, uporablja pa se ga tudi kot prepričevalno orodje za nagovarjanje volivcev (Podmenik, 1993: 53). Gre torej za uradne dokumente, ki jih potencialnim volivcem in članom predstavijo organi strank (Klingemann et al., 1994), v katerih jasno identificirajo svoje strateške cilje, opredelitve in vrednote, ponujajo pogled na zgodovino razvoja določenih težav in njihove značilnosti, pa tudi pomen in prioriteto politik (Klingemann et al., 1994). Ne gre spregledati tudi dejstva, da gre za propagandni pripomoček (Ogris, 1926: 109), ki omogoča vzdrževanje strankarske idejne kontinuitete.

Politične stranke kot organizacije zasledujejo cilje pridobivanja čim večje volilne podpore, ki jim omogoča dostop do resursov ter s tem tudi oblikovanje javnih politik v skladu s preferencami skupin in okolij, ki jih podpirajo. Organizacijsko preživetje je temeljni cilj politične stranke kot politične organizacije; stranke najprej poskrbijo za svoje preživetje s prilagajanjem relevantnim notranjim in zunanjim okoljem, šele nato pa opravljajo druge funkcije (Krašovec in Deželan, 2015). Pomen okolij se skozi čas spreminja, prilagoditve strank okoljem pa so še posebej dobro vidne na programih strank (Wilson, 1994). Razvoj programskih dokumentov je praviloma dolgoročen proces in stranke s tradicijo imajo praviloma določene prednosti pred novimi strankami, kar se manifestira v kontinuiteti in izkušnjah (von Beyme, 2002). Po drugi strani je daljša tradicija lahko tudi negativen dejavnik, predvsem v obdobju naglih političnih oziroma družbenih sprememb,

ko je programska kontinuiteta – bolj kot prednost – breme iz preteklosti (Kranjc, 1990: 105). Gre torej za to, da spremembe v programih političnih strank predstavljajo rezultat strankarske interakcije in prilagajanja okolju s ciljem zmage na volitvah (Harmel in Janda, 1994: 265).

Politične stranke praviloma pazljivo spremljajo interese, zahteve in pričakovanja relevantnih okolij ter v skladu s tem ustrezno spreminjajo programe ter jih ponovno ponujajo volivcem (Klingemann et al., 1994). S spreminjanjem programov stranke spreminjajo svojo programsko identiteto, pri čemer sta hitrost in intenziteta teh sprememb od stranke do stranke različni (Scarrow et al., 2002: 136). Ko stranke revidirajo temeljne ideje svojih programskih okvirov, si pri tem prizadevajo, da bi minimalizirale pomembnost teh sprememb – da bi tako ohranile svoje dosedanje podpornike (von Beyme, 2002). Iz tega razloga se programske spremembe odvijajo posredno, v smislu predstavitve nekaterih strankinih stališč z osrednjih na obrobna mesta v programu oziroma z reinterpretacijo ideoloških postulatov na način, da se predružači njihov izvorni pomen (Goati, 2008: 246). Čeprav politične stranke lahko s programi poskušajo tudi oblikovati mnenja oziroma preference relevantnih okolij, pa Mair in drugi (2004) poudarjajo, da stranke predvsem delujejo reaktivno, tj. odsevajo mnenje javnosti. Raziskave strankarskih programov tudi kažejo, da uveljavljene politične stranke zmanjšujejo razlike med svojimi programi in stremijo k obravnavi tradicionalnih tem, po drugi strani pa nove in neuveljavljene stranke stremijo k odpiranju novih vprašanj in tematik (Caul in Gray, 2000).

Programski okvir političnih strank v najširšem smislu tvorijo različne oblike pisnih dokumentov, kot so programi, volilni programi, deklaracije, statuti, pamfleti, brošure, zgibanke ipd. (Kranjc, 1990: 105). Poleg tradicionalnih strankarskih programov nekatere politične stranke za volitve pripravljajo posebne volilne programe, ki so po navadi krajši od strankarskih in katerih namen je dodatno izpostavljanje tematik, na katerih stranke gradijo svojo kampanjo. Ločevanje med strankarskimi (ang. *party programmes* ali *party platforms*) in volilnimi programi (ang. *election manifestos*) je pogosto onemogočeno, saj stranke na volitvah velikokrat nastopajo s strankarskim programom, ki mu po potrebi dopišejo pridevnik »volilni«, včasih pa še dodajo nagovor vodje ter pripišejo slogan, s katerim stranka nastopa na danih volitvah. To še posebej velja za manjše stranke in za tiste volilne tekme, ki so manjšega pomena (npr. volitve v Evropski parlament, lokalne volitve), saj so kadrovske in finančno gledano stroški priprave programov precejšnji, njihov pomen v sami volilni tekmi pa obroben.

Čeprav strankarske programe volivci prezrejo, pa ti vendarle pomenijo

med seboj primerljiv nabor vsebinskih izhodišč, ki zrcalijo javno razglāšene cilje političnih strank ter so eden redkih zanesljivih dokumentiranih dokazov o normativnih zavezah političnih akterjev. Osnovni smisel analiziranja programov političnih strank je tako v sistematičnem spremljanju informacij, ki jih stranke sporočajo glede njihove vizije urejanja posameznega javnopolitičnega področja, v našem primeru področja mladine. Skozi prepoznavanje obsega, vrstnega reda in razdelanosti področja mladine v analiziranih programih je tako mogoče izluščiti strankarske prioritete, ki se praviloma znajdejo tudi v vladnih ukrepih, ko gre za koalicijske stranke. Študija se osredotoča na obdobje od prvih parlamentarnih volitev po vnovični uvedbi političnega pluralizma do leta 2022 in predstavlja naslednjo v seriji podobnih študij (glej Krašovec in Deželan, 2015; Deželan in Matjašič, 2021).

V analizo je zajetih 167 programov 48 političnih strank oziroma list, ki so sodelovale na volitvah v Državni zbor Republike Slovenije ali Evropski parlament med letoma 1990 in 2022 ter vsaj enkrat prestopile parlamentarni prag. Prav tako so vključeni programi strank ali list, ki so sodelovale na treh zadnjih državnozborskih volitvah in nikoli niso presegle parlamentarnega praga (glej Tabelo 5.1).

Tabela 5.1: Število analiziranih programov političnih strank od 1990 do 2022

Politična stranka oz. lista	Kratika	Število programov
Andrej Čuš in Zeleni Slovenije	Cus/ZS	3
Demokratska stranka upokojencev Slovenije	DeSUS	10
Demokratska stranka Slovenije	DS	1
Dobra država	DobrD	4
Domovinska liga	DomLiga	4
Državljska lista	DL	3
Gibanje Skupaj naprej	SkupNaprej	1
Gibanje Svoboda	GS	2
Glas za otroke in družine	Glas	1
Gospodarsko aktivna stranka	GAS	1
Konkretno	/	1
Levica	ZL/Levica	5
Liberalna demokracija Slovenije	LDS	8
Lista Borisa Popoviča – Digitalizirajmo Slovenijo	LBP	1
Lista Marjana Šarca	LMŠ	3
Lista novinarja Bojana Požarja	Požar	1

Lista Povežimo se	Povežimo se	1
Ljudska lista gibanja Zdrava družba	LL	1
Naprej Slovenija	NapSlo	2
Naša dežela	ND	1
Nova ljudska stranka Slovenije	NLSS	1
Nova Slovenija	SKD/NSi	16
Piratska stranka Slovenije	PirS	4
Povežimo Slovenijo	PoS	1
Pozitivna Slovenija	PS	3
Rešimo Slovenijo elite in tajkunov	Reset	1
Resni.ca	R	1
Slovenska demokratična zveza	SDZ	1
Slovenska demokratska stranka	SDS (SDSS)	18
Slovenska ljudska stranka	SLS	13
Slovenska nacionalna stranka	SNS	8
Slovenska obrtniška stranka	SOB	1
Socialistična partija Slovenije	SPartS	1
Socialistična stranka Slovenije	SSS	1
Socialni demokrati	SD (ZL/ZLSD)	14
Solidarnost, za pravično družbo	Solidarnost	1
Stranka Alenke Bratušek	ZaAB/SAB	4
Stranka mladih - Zeleni Evrope	SMS	4
Stranka modernega centra	SMC	4
Stranka slovenskega naroda	SSN	1
Stranka za zdravo družbo	Szdravdr	1
Verjamem	Verjamem	2
Vesna – zelena stranka	/	1
ZARES – socialno liberalni	ZARES	2
Združena levica - Demokratična stranka dela	ZL-DSD	1
Zedinjena Slovenija	ZSi	3
Zeleni Slovenije	ZELENI	2
Zveza socialistične mladine Slovenije	ZSMS	2

Vir: Lastni prikaz avtorjev na podlagi analize programov strank.

Za potrebe analize izbranih programov političnih strank smo uporabili računalniško podprto metodo analize vsebine, ki je ena najbolj robustnih

metod za analizo političnih besedil (glej Popping, 2000; Krašovec in Deželan, 2015; Deželan in Matjašič, 2020). To kvantitativno metodo analize vsebine smo uporabili za prepoznavanje obsega in intenzivnosti pojavljanja mladine in mladih v programskih dokumentih političnih strank in list, kvalitativni pristop pa pri identifikaciji različnih vsebinskih poudarkov. Analizo smo izvedli s programskim orodjem Wordstat, s posebnim poudarkom na uporabi funkcionalnosti KWIC (Key Word in Context), ki omogoča, da z izbranim geslom zajamemo dele besedila okrog izbranega gesla. Z vpogledom v kontekst izbranega dela besedila smo tako dejansko razbrali pomen besedila. Gesla, ki smo jih uporabili, vsebujejo sklice na mlade, mladostnike, mladino, adolescente, adolescenco, pri čemer smo uporabili korene besed [mlad*] [adolesc*], nato pa nabor kodirali v vsebinsko smiselne sklope (npr. izobraževanje, zdravje). Po metodi večstopenjskega kodiranja smo zajeta gesla združili v kategorije in teme, ki jih je možno metodično opisati. Kategorije smo poimenovali v navezavi na vsebino, ki se pojavlja v analiziranih programih, kar je v skladu z metodo induktivne analize vsebine. Kategorije smo povezali v teme, ki so bolj abstraktne od oblikovanih kategorij ter primerne za predstavitev in interpretacijo pridobljenih rezultatov. Nadalje smo ustvarili tudi metaspremenljivke, na podlagi katerih smo za potrebe iskanja zakonitosti v programih političnih strank naredili kontingenčne tabele (glej Saldaña, 2009: 50; Krašovec in Deželan, 2015).

Pridobljene rezultate analiz smo vizualizirali s pomočjo diagrama velikosti krogov (ang. *bubble chart*) ter z uporabo dvodimenzionalnih zemljevidov (ang. *2-D concept map*). Diagram velikosti krogov predstavlja grafični prikaz kontingenčnih tabel posameznih metaspremenljivk, kontingenčne tabele pa prikazujejo frekvence kod, ki se pojavljajo v določenih programih političnih strank. Dvodimenzionalni graf predstavlja grafični prikaz vrednosti bližine določenih kod z uporabo večrazsežnostnega lestvičenja. Tu točka oziroma kvadrat predstavlja element (temo) in razdalje med pari elementov, ki kažejo, kako verjetno so se kode te teme pojavljale skupaj v programu. Z drugimi besedami, kode tém, ki se v grafu pojavijo blizu, se ponavadi pojavljajo skupaj v besedilu, medtem ko so kode tém, ki so med seboj neodvisne ali se ne pojavljajo skupaj, na sliki pojavljajo kot osamljene točke oziroma kvadrati, s čimer slika omogoča zaznavanje pomembnih osnovnih dimenzij, ki lahko pojasnijo opažene podobnosti med temami in njihovimi kodami.

Razširjenost in intenzivnost pojavljanja mladih v programih političnih strank

Najpogosteje omenjene in najbolj razširjene tematike, ki so povezane z mladimi in mladino

Mladi v programih političnih strank niso prezrti. Politične stranke v svojih programskih dokumentih ne prezrejo mladih, saj kljub numerični inferiornosti v primerjavi z ostalimi starostnimi skupinami še vedno predstavljajo prek 310 tisoč posameznikov oziroma okoli 15 odstotkov celotne populacije (SURs, 2022), pri čemer je velika večina že volilnih upravičencev, preostali del pa bo to v kratkem postal. Politične stranke so tako v svojih programih previdne in vendarle omenjajo mlade, vendarle pa je pri tem treba poudariti, da pri tem niso preveč inovativne. Mlade kot starostno skupino ali posebno družbeno skupino omenjajo predvsem v navezavi na teme, ki se že tradicionalno omenjajo v povezavi z mladimi, predvsem v kontekstu vzgoje in izobraževanja, talenta in ustvarjalnosti ter zaposlitve (glej Tabelo 5.2). Kar tri četrtine vseh zajetih programov se tako ukvarja z vprašanjem primerne izobraževalne politike, ki se še krepí z vprašanjem negovanja in spodbujanja potencialov kot druge najbolj izpostavljene tematike v programih. Trojico najpogosteje izpostavljenih tematik zaključuje vprašanje zaposlitve, ki tako zaokroža del izobraževalnega sveta in – pozneje – vstopa na trg dela, ki se predvsem v kontekstu zaposljivosti kaže kot ena najpomembnejših tematik mladih sodobnih liberalnih demokracij s tržnim gospodarstvom. Ta trojec ni zgolj dominanten po prisotnosti v zajetih programih političnih strank, prav tako izstopa tudi po intenzivnosti omenjanja gesel, ki jih lahko umestimo v omenjena tri polja, saj se – v primerjavi z ostalimi gesli – zaposlovanje omenja vsaj dvakrat pogosteje kot naslednje najpopularnejše geslo, talenti in ustvarjalnost približno trikrat pogosteje, vzgoja in izobraževanje pa skoraj petkrat pogosteje.

Tabela 5.2: Pogostost pojavljanja tem, povezanih z mladino, v programih političnih strank med letoma 1990 in 2022

Tema	Frekvenca	Št. programov	Delež programov
vzgoja in izobraževanje	952	123	74,1 %
talenti in ustvarjalnost	643	97	58,4 %
zaposlitev	479	88	53,0 %

družina	210	75	45,2 %
delo z mladimi	160	67	40,4 %
organiziranost in aktivnost	157	64	38,6 %
posebne potrebe	152	36	21,7 %
zdravje	72	33	19,9 %
problemi mladih	68	36	21,7 %
izključenost/deprivacija	66	34	20,5 %
prosti čas	53	27	16,3 %
nasilje in prestopništvo	50	13	7,8 %
mesto in vas	42	31	18,7 %
okolje	9	8	4,8 %
droge	7	4	2,4 %
splet	2	2	1,2 %

Vir: Lastni prikaz avtorjev na podlagi analize programov strank.

Kot drugi grozd tematik, s katerimi politične stranke v svojih programih naslavljajo mlade, se kažejo tematike družine, dela z mladimi ter organiziranosti in aktivnosti mladih. Pri tem gre predvsem za soočanje z dejstvom, da sta prehod mladih v samostojno družinsko življenje ter tudi ohranitev obstoječih družinskih vezi s starši in starimi starši otežena.¹ V tej skupini se pojavljajo skupine kod, ki zajemajo pomen in način dela z mladimi, kar pogosto predstavlja zadnji mehanizem obvarovanja mladih pred izzivi, s katerimi se soočajo, predvsem ko ostali sistemi in družina začnejo odpovedovati. Prav tako je prepoznan pomen družbene in politične aktivacije mladih, ki se kaže prek mladinskega organiziranja in je institucionaliziran način zastopanja interesov mladih, kar je še posebej pomembno v kontekstu oblikovanja in izvajanja javnih politik, ki mlade neposredno zadevajo. Ta grozd tematik je zastopan v približno dveh petinah vseh programov, kar kaže na zavedanje pomena struktur participacije mladih, struktur pomoči mladim ter tudi izzivov družinskega življenja mladih.

Da imajo mladi kot skupina specifične potrebe, ki jih je treba nasloviti in ki niso povsem primerljive s potrebami drugih starostnih skupin, se kaže predvsem v tretjem grozdu tematik, ki se pojavljajo v približno petini vseh

1 Za več o izzivih vzdrževanja zdravih odnosov s starši ter izzivi prehoda samostojno družinsko življenje mladih v Sloveniji glej Mladina 2020 (Lavrič in Deželan, 2021).

strankarskih programov. Programi razkrivajo, da se politične stranke zavedajo izzivov mladih, ki izhajajo iz izključenosti in deprivacije, predvsem pa iz zdravstvenih izzivov mladih. Ti se v zadnjem obdobju kažejo predvsem v izzivih z duševnim zdravjem mladih, kar ugotavlja tudi študija Mladina 2020 (glej, Lavrič in Deželan, 2021). Da se na mlade ne gleda kot na vir problema in se jih izpostavlja kot krivce za marsikateri družbeni problem, se kaže v relativno nizki stopnji omenjanja in predvsem pojavnosti kod, ki so povezane z nasilništvom ter zlorabo drog. Manj kot desetina strankarskih programov namreč omenja probleme nasilja mladih ter kriminalitete, ki so povezani tudi z zlorabo različnih substanc. Da gre praviloma za fenomene, ki imajo izvor drugje, ter da je potrebno probleme reševati pri njihovem izvoru, se kaže tudi v pristopanju političnih strank, kar kaže na njihovo zavedanje pomena močne socialne države in ostalih podpornih sistemov.

Lahko bi dejali, da programi odražajo konvencionalno pristopanje javnih politik do mladih in mladine, pri čemer je so izpostavljene teme vzgoja in izobraževanje, zaposlovanje ter upravljanje s talenti. Poleg vlaganja v potenciale in njihove tranzicije v svet dela se kot naslednje izpostavljene tematike kažejo tiste, ki zajemajo aspekt participacije mladih ter mladinskega organiziranja, ki je v zadnjih dvajsetih letih zlati standard oblikovanja in izvajanja tako vertikalnih kot vse bolj tudi horizontalnih mladinskih politik. Šele za tem pa se pojavljajo tematike, ki primarno izvirajo iz velikih izzivov mladih; to so tako izzivi oblikovanja lastne družine, specifičnih potreb mladih v času mnogoterih tranzicij, izključenosti in deprivacije ter tudi z vsem tem povezanimi zdravstvenimi težavami mladih. Veseli dejstvo, da je kriminalizacije mladih – kot pogost odziv politikov na probleme mladih – relativno malo, prav tako pa je malo tudi izpostavljanja zlorabe drog. Presenetljivo malo – in nekoliko v neskladju s pričakovanji – je tematik, ki mlade povezujejo z varstvom okolja ter vplivov spleta in spletnih platform. Ti dve tematiki se kažeta kot neizkoriščen potencial tako z vidika pridobivanja podpore s strani mladih kot z vidika naslavljanja relevantnih vprašanj, ki imajo velik vpliv na življenje mladih.

Dinamika tematik, ki so povezane z mladimi in mladino, po mandatih

Pogled na dinamiko pojavljanja tematik, ki so povezane z mladimi in mladino, razkrije kar nekaj zakonitosti. Ugotovimo lahko, da se mladi danes precej prej

znajdejo v programih političnih strank, prav tako pa so tudi precej pogosteje omenjeni (glej Sliko 5.1 in Prilogo 5.1). Tu izstopata zadnja dva mandata od leta 2018 (2018–2022; 2022–), ko so politične stranke za zadnji dve državnoborski volilni tekmi mlade resnično začele nagovarjati tudi v strankarskih programih. Pri tem velja poudariti, da se je pri tem koraku okrepila bolj ali manj večina izpostavljenih tematik in ni šlo za »odkrivanje« novih tematik, s katerimi bi si stranke želele izboriti komparativno prednost pri mladih.

Kljub temu da gre pri zajetih programih političnih strank za sistematično krepitev razširjenosti tematik, ki so povezane z mladimi in mladino, pa je še vedno presenetljiva intenzivnost omenjanja mladih v zadnjih dveh mandatih, in to predvsem na teme vzgoje in izobraževanja, talentov in ustvarjalnosti ter zaposlitev (glej Prilogo 5.1). Ta porast frekventnosti omenjanja teh tematik je naravnost neverjeten, pri čemer pa je treba tudi izpostaviti, da se je tematika zaposlovanja v letu 2022 skrčila, saj zaposlitve mladih kot take niso več tolikšni javnopolitični problem, saj se sedaj bolj kažejo v oblikah prekarnosti in neujemanja z izobrazbenim profilom. Dejansko vzgoja in izobraževanje ostajata najpogostejše izpostavljeni tematiki, ki se dodatno izpostavljata z vprašanjem upravljanja s talenti in ustvarjalnosti. Po sami intenzivnosti in pojavnosti se krepí tudi tematika mladih in družine, saj so ravno mlade družine v programih pogosto odgovor na naslavljanje izzivov negativne rodnosti ter vsesplošnih demografskih izzivov. Velja poudariti, da je v programih političnih strank vse več tudi tematike izključenosti in deprivacije, ki je bila leta 2022 močno okrepljena tudi zaradi epidemije covida-19; več se tudi obravnava kakovostno preživljanje prostega časa in vprašanje zdravja. To se navezuje predvsem na zelo izpostavljen problem duševnega zdravja mladih, ki se po nacionalni raziskavi Mladina 2020 kaže kot eden izmed treh največjih problemov mladih v Sloveniji (glej Lavrič in Deželan, 2021).

Programi političnih strank tako večinoma sledijo temeljnim javnopolitičnim procesom na področju mladine in aktualnim izzivom mladih, saj je omenjene tematike mogoče zaznati v vseh krovnih strateških dokumentih evropskih integracij (npr. Strategije EU za mlade, Strategija mladinskega sektorja 2030 Sveta Evrope) ter tudi v nacionalnih dokumentih (npr. Resolucija o Nacionalnem programu za mladino 2013–2022). Gre torej za prevladujočo reaktivnost, pri čemer se stranke predvsem odzivajo na potrebe iz okolice, in sicer predvsem za to, ker ne želijo dopustiti morebitne komparativne prednosti drugim strankam, ki se prav tako odločajo za ta korak (glej Prilogo 5.2 za pregled nad številom programov, v katerih se tema pojavi). Govorimo lahko o t. i. pristopu »pomembno je biti na krovu«, ki

ga poznamo že iz strankarskega načina prehoda na nove tehnologije (glej Deželan et al., 2014), s katerim stranke ne dopuščajo, da bi tekmeci pridobili prednost, hkrati pa sporočajo volivcem, da »so zraven«.

Slika 5.1: Diagram pojavljanja tematik glede na mandatno obdobje (tema prisotna v programih)

Vir: Lastni prikaz avtorjev na podlagi analize programov strank.

Čeprav posebnih razlik med političnimi strankami ni bilo razbrati in so med seboj skozi mandate tekmovala na podobnih tematikah oziroma so te tematike sistematično omenjale, pa je vendarle mogoče razbrati tematske poudarke, ki so se med mandati razlikovali – glede na čas in kontekst, v katerem so politične stranke konkurirale za glasove. Tako lahko zaznamo, da je bila v začetku devetdesetih precej močno poudarjena cepitev urbano/ruralno oziroma vas/mesto, ki sicer ni popolnoma izpadla iz aktualnih programov, je pa gotovo manj v ospredju (glej Sliko 5.2). Na prehodu v novo tisočletje in v prvem desetletju novega tisočletja so se tematike gibale od mladinskega organiziranja in mladinskega dela pa vse do izključenosti in deprivacij, ki jih mladinsko delo nenazadnje tudi naslavlja. Lahko bi dejali,

Slika 5.2: Dvodimenzionalna umestitev mandatov v tematski prostor volilnih kampanj

Vir: Lastni prikaz avtorjev na podlagi analize programov strank.

da se zazna vpliv vzpostavljanja mladinskega sektorja, mladinske infrastrukture ter celostnega formalnega okvira, ki je na koncu rezultiral v zakonih o mladinskih svetih, uresničevanju javnega interesa v mladinskem sektorju ter v nacionalnem programu za mladino. To obdobje nekoliko močnejše zazrtosti v sektor je bilo ostro prekinjeno s problemi, ki so izhajali iz globalne finančne in gospodarske krize in so se osredinili na izzive zaposlovanja, kakovostne izobrazbe, ter tudi širših problemov, ki so jih omenjene krize pustile, predvsem tudi v kontekstu prekinjenih prehodov mladih v samostojno življenje. To obdobje se kaže od leta 2011 pa vse do 2022, ko sta vidna ponoven rez in povečan poudarek na zdravju mladih, predvsem v kontekstu problemov, ki so postali še posebej izpostavljeni zaradi epidemije covid-19.

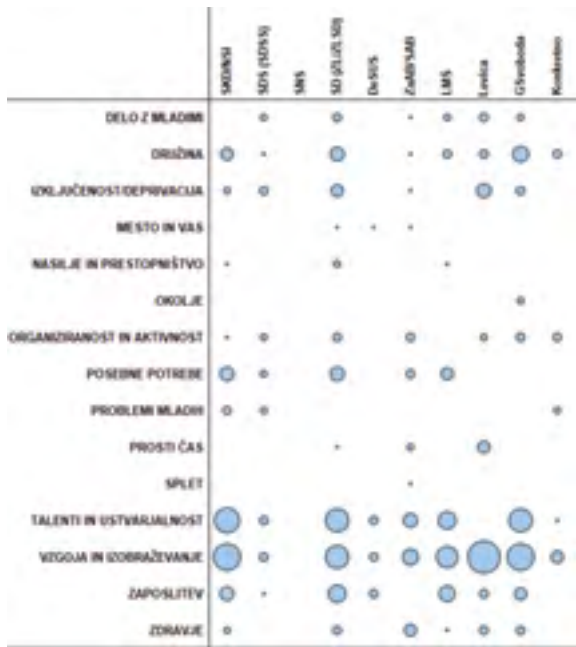
Strankarsko izpostavljanje tematik, ki so povezane z mladimi in mladino na državnozborskih volitvah 2022

Volitve v Državni zbor, ki so se odvale 24. aprila 2022, so bile zadnja priložnost, ko bi lahko razbrali značilnosti strankarskega tekmovanja na posameznih tematikah. Državnozborske volitve so tudi najboljša priložnost za opazovanje sprememb v tematikah tekmovanja, saj stranke pripravijo novi program oziroma prenovljene programske dokumente, iz katerih je mogoče tudi najjasneje razbrati morebitne razlike v tematskih prioritetah.

Pregled tematskega prostora, ki naslavlja mlade, kaže podobno sliko kot v preteklih pregledih, saj razen v intenzivnosti naslavljanja velikih razlik v izpostavljenih tematikah med strankami ni. Tako skorajda vse najintenzivneje omenjajo področje vzgoje in izobraževanja, sledita pa mu področji talentov in ustvarjalnosti ter zaposlovanja (glej Sliko 5.3). Področje zdravja – predvsem gre tu za poudarjanje pomena duševnega zdravja mladih – je bilo zaradi izkušnje epidemije bolj poudarjeno, predvsem ko gre za levosredinske stranke in Novo Slovenijo. Relativno močno je zastopano tudi vprašanje družine, predvsem mladih družin, ki jih je – poleg Nove Slovenije in Socialnih demokratov – močno nagovarjalo tudi Gibanje Svoboda. Podobno je Gibanje Svoboda izpostavljalo vprašanje okolja, ki je za mlade v teh trenutkih zelo visoko na prioritetni listi, prav tako pa je Stranka Alenke Bratušek iskala svojo nišo v povezavi s spletom. Lahko bi dejali, da so se stranke lotile čim bolj širokega nagovarjanja mladih, pri čemer so vsebinske razlike med strankami redke, predvsem gre za razlike v intenzivnosti poudarjanja posamezne tematike. Razen zgoraj omenjenih obrisov selektivnega poudarka tako večjih razlik v nagovarjanju mladih med strankami ni opaziti, pri čemer moramo opozoriti, da sta Slovenska nacionalna stranka in Demokratična stranka upokojencev mlade praviloma izpuščale iz volilnih programov ter jih tudi ne prepoznavata – ko gre za družbeno skupino – za strateško pomemben vir glasov stranke.

Tudi dvodimenzionalni tematski prostor kaže na tematsko bližino vzgoje in izobraževanja ter talentov in ustvarjalnosti, pri čemer lahko prepoznamo, da je tudi področje zaposlovanja tematsko blizu (glej Sliko 5.4). Tematika mladih družin se pogosto povezuje s prej omenjenimi, zato se tudi nahaja v istih programih, ki to izpostavljajo, pogosto v neposredni bližini teh delov. Logično je, da se v podobnih programih ter blizu teh delov izpostavlja zdravje mladih, neposredno blizu specifičnih potreb mladih ter mladih družin, saj so te tematike med seboj povezane. Nekoliko bolj presenetljivo je dejstvo, da se delo z mladimi, izključenost in deprivacija ter nasilje nad mladimi in nasilništvo mladih pojavlja v povsem drugih programih in daleč od poprej omenjenih problemov. Lahko bi dejali, da je mogoče zaslediti nekakšno ločnico med mladimi potenciali, ki si okoli tega nalagajo tudi dodatna bremena in imajo svoje specifične potrebe, ter mladimi kot posamezniki, ki pristanejo na obrobju in je zanje potrebno poskrbeti.

Slika 5.3: Diagram intenzivnosti pojavljanja tematik v programih političnih strank na volitvah v Državni zbor 2022

Vir: Lastni prikaz avtorjev na podlagi analize programov strank.

Slika 5.4: Dvodimenzionalni zemljevid oddaljenosti tem, ki so povezane z mladimi, v programih političnih strank za volitve v Državni zbor 2022

Vir: Lastni prikaz avtorjev na podlagi analize programov strank.

Sklepne ugotovitve

Rezultati, ki smo jih pridobili s pomočjo analize programov političnih strank, kažejo na precejšnjo nedodelanost pristopanja mladim in mladini kot potencialnemu volilnemu bazenu. Ugotovljeno je bilo, da bolj kot polje strankarskega boja politične stranke mlade predstavljajo kot dekoracijo, ki je ne gre izpustiti iz predvolilne folklore, čeprav jasne ideje o tem, kaj bi z njimi počele, tudi ni mogoče zaznati. Mladi se torej praviloma morajo pojaviti v programih političnih strank, pri čemer se navadno omenja teme, ki so tradicionalno vezane na obdobje odraščanja, in sicer vzgojo in izobraževanje ter upravljanje s talenti. V tem pogledu tudi ni prevelike pozornosti glede vertikalne mladinske politike, ki v večji meri zajame celotni mladinski sektor in mladinsko organiziranje.

V skladu s tem tudi ni opaznejših novosti na področju tematik, kar bi pričakovali po teoriji izpostavljenosti, saj je malo tem, s katerimi politične stranke želijo ustvariti komparativno prednost oziroma lastništvo nad posamezno tematiko. Čeprav se glede na svojo relevantnost gotovo ponujata vsaj podnebna pravičnost oziroma skrb za okolje ter dostopna in primerna stanovanja za mlade; glede tega so mladi zelo senzibilni, saj jim omenjene tematike povzročajo precej skrbi (glej Lavrič in Deželan, 2021), pa si je le malo političnih strank upalo dregniti v to polje. Tudi v teh primerih je šlo bolj za »pokrivanje« terena (npr. okolje) oziroma izpostavitve tematike, ki cilja na zelo široke množice (npr. stanovanja), a s tem ne nagovarja mladih kot posebne senzibilne kategorije, ko gre za ta vprašanja. V tem pogledu je dekoracija mladih precej podobna tisti, ki jo poznamo z volilnih plakatov in jo predstavljajo slogani, ko se mladi vedno pojavijo, toda v kombinaciji z ostalimi skupinami in brez jasno definiranih izhodišč, ki bi jih neposredno in izključno naslavljala in s tem razločevala od ostalih skupin. Tudi ni zaznati izpostavljanja tematik glede mladih, ki bi jih predstavljale posamezne politične stranke (lastništvo tematik), prav tako pa tudi ne stališč glede pogosto izpostavljenih tematik, ki bi bila nasprotna stališčem drugih strank (konkuriranje na tematiki).

Ugotovimo torej lahko, da si stranke ne konkurirajo na posameznih temah glede mladih, prav tako pa niso dovolj drzne, da bi poskušale »okupirati« določene teme povsem zase, kljub temu da se kaže njihov potencial tudi v kontekstu implementacijskih zmožnosti posameznih strank na teh področjih. Razlogov za to je v resnici lahko več: od preproste nerodnosti ter pomanjkanju kapacitete političnih strank pri naslavljanju mladih ter v nepripisovanju prevelikega pomena strankarskih programom, do precej

bolj distopične ugotovitve, da mladi preprosto niso dovolj velik in stabilen bazen potencialnih volivcev, da bi se politične stranke z njimi sploh ukvarjale, še posebej upoštevajoč vse njihove omejitve na področju resursov. Zadnji in zelo verjeten pa je tudi ta, da s konkuriranjem na tematikah mladih ne želijo razjeziti numerično (npr. upokojenci) ali finančno (npr. delodajalci, lastniki nepremičnin) bolj pomembnih interesov, zato teh tematik preprosto ne omenjajo.

Glede na aktualne študije bi bilo pričakovati, da bodo stranke v večji meri izpostavljale vprašanja, ki so povezana s spletno varnostjo in primerno rabo spletnih orodij, prav tako pa predvsem reševanje stanovanjske problematike mladih ter podnebne pravičnosti. Vendarle pa moramo omeniti, da strankarski boj na mladini – oziroma odsotnost tega – do določene mere odraža specifične potrebe mladih iz posameznega časovnega obdobja. To se izrazito kaže predvsem od leta 2011 dalje, ko je strankarsko odzivanje na zunanje krize vidnejše. Najprej z odzivanjem na krizo zaposlovanja mladih, ki je bila posledica globalne gospodarske in finančne krize, dandanes pa predvsem na problematiko duševnega zdravja mladih, ki je posledica niza procesov z negativnim vplivom na prehode mladih v odraslost, dodatno pa še okrepljena z nedavno epidemijo covida-19.

Literatura

- Bélanger, Éric in Bonnie M. Meguid (2008): Issue salience, issue ownership, and issue-based vote choice. *Electoral Studies* 27: 477–491.
- Bengtson, Vern L. (1993): Is the »contract across generations« changing? Effects of population ageing on obligations and expectations across age groups'. V: Vern L Bengtson (ur.) in W. Andrew Achenbaum (ur.), *The Changing Contract across Generations*, 3–23. New York: Aldine de Gruyter.
- Budge, Ian (2001): Validating Party Policy Placements. *British Journal of Political Science* 31 (1): 210–223.
- Budge, Ian (2015): Issue Emphases, Saliency Theory and Issue Ownership: A Historical and Conceptual Analysis. *West European Politics* 38 (4): 761–777.
- Budge, Ian in Dennis J. Farlie (1983): *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-Three Democracies*. London, Boston, Sydney: George Allen & Unwin.
- Caul, Miki L. in Mark M. Gray (2000): From Platform Declarations to Policy Outcomes: Changing Party Profiles and Partisan Influence Over Policy. V: Russel J. Dalton (ur.) in Martin P. Wattenberg (ur.), *Parties without Partisans: Political Change in Industrial Democracies*, 208–237. Oxford: Oxford University Press.
- Deželan, Tomaž (2017): Intergenerational Dialogue for Democracy. Dostopno prek <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/intergenerational-dialogue-for-democracy.pdf>, 7. 5. 2018.
- Deželan, Tomaž in Miha Matjašič (2020): Mladina kot polje volilnega boja med vzgojo in izobraževanjem ter mladinskim delom. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto*, 89–110. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Deželan, Tomaž, Igor Vobič in Alem Maksuti (2014): Twitter campaigning in the 2011 national election in Slovenia: strategy and application of the Twitter social media outlet in party election campaigns. V: Bogdan Patrut (ur.) in Monica Patrut (ur.), *Social media in politics: case studies on the political power of social media*, 141–163. Cham: Springer.
- Dolezal, Martin, Laurenz Ennsner-Jedenastik, Wolfgang C. Müller in Anna Katharina Winkler (2014): How parties compete for votes: A test of saliency theory. *European Journal of Political Research* 53: 57–76.
- Farrell, David M. in Paul Webb (2000): Political Parties as Campaign Organizations. V: Russell J. Dalton (ur.) in Martin P. Wattenberg (ur.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, 102–128. Oxford: Oxford University Press.

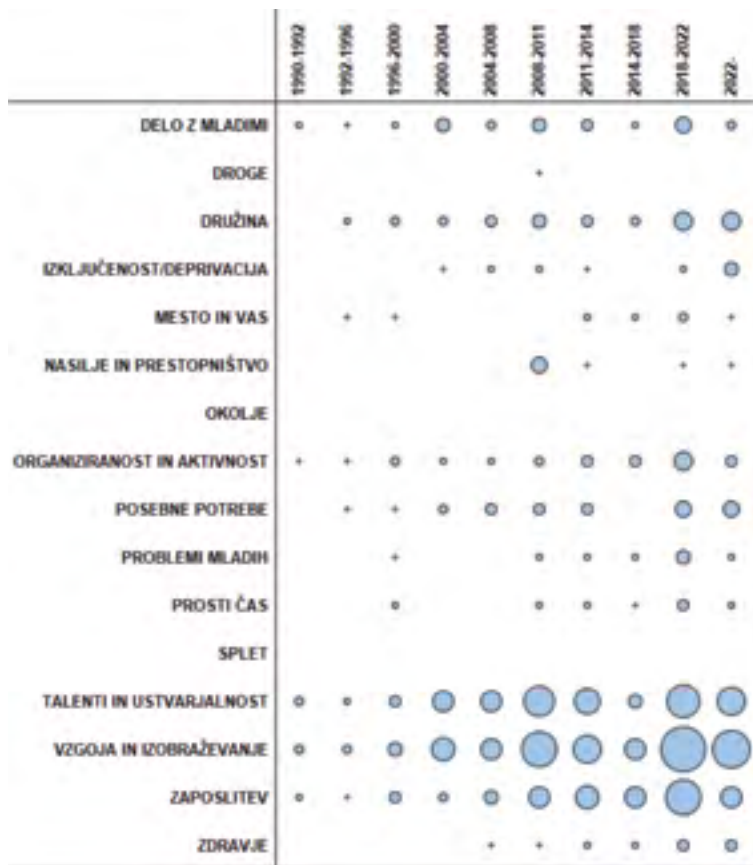
- Goati, Vladimir (2008): *Političke partije i partijski sistemi*. Podgorica: Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore.
- Harmel, Robert in Kenneth Janda (1994): An Integrated Theory of Party Goals and Party Change. *Journal of Theoretical Politics* 6 (3): 259–287.
- Hart, Roger A. (1992): *Children's participation: from tokenism to citizenship*. Florence: UNICEF, International child development centre.
- Klingemann, Hans-Dieter, Richard I. Hofferbert, Ian Budge, Hans Keman, Torbjörn Bergman, François Pétry in Kaare Strom (1994): *Parties, policies, and democracy*. Boulder: Westview Press.
- Kohli, Martin (2010): Age Groups and Generations: Lines of Conflict and Potentials for Integration. V: Jörg Tremmel (ur.), *A young generation under pressure: the financial situation and the »rush hour« of the cohorts 1970–1985 in a generational comparison*, 169–185. Berlin: Springer.
- Kranjc, Stane (1990): Programi političnih strank (zvez) in (kon)federalizem. V: Stane Kranjc (ur.) in Berni Strmčnik (ur.), *(Kon)federalizem; večinsko odločanje in konsenz*, 105–118. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Krašovec, Alenka in Tomaž Deželan (2015): The enduring low levels of Europeanization of Slovenian political parties: evidence from election manifestos. *Politologický časopis* 22 (2): 127–146.
- Latham, Earl (1964): Party platform. V: Julius Gould (ur.) in William L. Kolb (ur.), *A Dictionary of the social sciences*, 484. London: Tavistock publications.
- Lavrič, Miran (ur.) in Tomaž Deželan (ur.) (2021): *Mladina 2020: položaj mladih v Sloveniji*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba; Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- Macedo, Stephen, Yvette Alex-Assensoh, Jeffrey M. Berry, Michael Brintnall, David E. Campbell, Luis Ricardo Fraga, Archon Fung, William A. Galston, Christopher F. Karpowitz, Margaret Levi, Meira Levinson, Keena Lipsitz, Richard G. Niemi, Robert D. Putnam, Wendy M. Rahn, Rob Reich, Robert R. Rodgers, Todd Swanson in Katherine Cramer Walsh (2005): *Democracy at risk: How political choices undermine citizen participation and what we can do about it*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Mair, Peter, Wolfgang C. Müller in Fritz Plasser (2004): *Political parties and electoral change: party responses to electoral markets*. London: Sage.
- Martin, Aaron (2012): *Young people and politics: comparing Anglo-American democracies*. Abingdon, New York: Routledge.
- Norris, Pippa (2000): *A virtuous circle: political communications in postindustrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ogris, Albin (1926): *Politične stranke*. Ljubljana: samozaložba.
- Petrocik, John R. (1996): Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study. *American Journal of Political Science* 40 (3): 825–850.

- Podmenik, Darka (1993): Programska identiteta slovenskih parlamentarnih strank in volilne odločitve 1990/1992. V: Adam Frane (ur.), *Volitve po slovensko: ocene, razprave, napovedi*, 53–72. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Popping, Roel (2000): *Computer-assisted Text Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Saldaña, Johnny (2009): *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Scarrow, Susan E., Paul Webb in David M. Farrell (2002): From Social Integration to Electoral Contestation. The Changing Distribution of Power within Political Parties. V: Russel J. Dalton (ur.) in Martin P. Wattenberg (ur.), *Parties without Partisans: Political Change in Industrial Democracies*, 129–153. Oxford: Oxford University Press.
- von Beyme, Klaus (2002): *Transformacija političkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Wilson, Frank L. (1994): *The Sources of Party Change: The Social Democratic Parties of Britain, France, Germany and Spain*. V: Kay Lawson (ur.), *How Political Parties Work: Perspectives from Within*, 263–283. London: Praeger.

Viri

- Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2022): Prebivalstvo po velikih in petletnih starostnih skupinah in spolu, statistične regije, Slovenija, letno. Dostopno prek <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05C2002S.px/table/tableViewLayout2/>, 15. 9. 2022.
- Organizacija združenih narodov (OZN) (2018): *World Youth Report: Youth and the 2030 agenda for sustainable development*. Dostopno prek <https://www.un.org/development/desa/youth/wp-content/uploads/sites/21/2018/12/WorldYouthReport-2030Agenda.pdf>, 6. 3. 2018.

Priloga 5.1: Diagram pojavljanja tematik glede na mandatno obdobje (pogostost prisotnosti v programih)

Vir: Lastni prikaz avtorjev na podlagi analize programov strank.

Priloga 5.2: Razširjenost tem, povezanih z mladino, v programih političnih strank med letoma 1990 in 2022 (v številu programov, kjer se posamezna tema pojavi)

	1990 –1992	1992 –1996	1996– 2000	2000– 2004	2004– 2008	2008– 2011	2011– 2014	2014– 2018	2018– 2022	2022–
delo z mladimi	2	2	4	4	4	8	10	7	17	9
droge	0	0	1	1	0	1	0	0	1	0
družina	2	3	4	8	7	11	10	7	11	12
izključenost/ deprivacija	0	0	1	3	4	6	3	2	6	9
mesto in vas	1	3	3	0	1	1	6	2	10	4
nasilje in prestopništvo	1	0	1	0	1	2	3	0	2	3
okolje	0	0	0	1	1	2	0	2	1	1
organiziranost in aktivnost	2	3	5	4	4	6	7	8	16	9
posebne potrebe	0	1	2	4	5	5	5	0	7	7
problemi mladih	1	0	2	1	1	3	6	5	12	5
prosti čas	1	0	4	0	1	3	2	2	11	3
splet	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
talenti in ustvarjalnost	4	3	5	8	7	12	15	10	20	12
vzgoja in izobraževanje	5	5	7	10	7	14	15	13	28	19
zaposlitev	2	1	7	7	5	11	8	11	24	12
zdravje	0	0	1	1	3	2	4	5	7	10

Vir: Lastni prikaz avtorjev na podlagi analize programov strank.

6. Politični repertoarji in »prvi volivci« med mladimi

Tanja Oblak Črnič, Barbara N. Brečko

Uvod

V razpravi raziskujemo politične stile mladostnikov skozi prizmo komunikacijskih in informativnih praks, ki so mladim dandanes vsakdanje. Številne informacijske platforme, kot so Instagram, TikTok ali YouTube, in interaktivni komunikacijski kanali, kot sta Discord ali Snapchat, niso le socializacijski prostori druženja, temveč tudi viri informiranja in kolektivnega (so) delovanja. Prek njih prihajajo v stik s politično relevantnimi temami, spodbujajo pa jih tudi k potencialni politični angažiranosti. Mladostniki se tako medijsko formirajo prek mobilnih digitalnih naprav, lastne vzorce informiranja, angažiranja in prakticiranja politike pa vzpostavljajo skozi omrežne digitalne platforme. V komunikacijsko hipnem in omrež(e)nem medijskem okolju pa delujejo tudi kot »prvi volivci«.

V tem kontekstu so še pred desetletjem razprave opozarjale na manj spodbudne relacije med digitalnimi mediji in družbenim ter političnim angažmajem mladostnikov (Prior, 2007; Schlozman et al., 2010). Toda Rekker (2022) poudarja, da so se tovrstne raziskave pretirano fokusirale na vlogo mladih pri t. i. »generacijski nadomestitvi« volilnega telesa (van der Brug in Franklin, 2018) ali na spremenjene okoliščine pri formiranju političnih preferenc (npr. Dinas, 2014), premalo pa so proučevale dejanske specifične političnih praks, ki jih mladi ustvarjajo. Mladi naj bi – podobno kot na področju glasbe (Smith, 1994/2008), mode (Behling, 1985) ali medijev – tudi v politiki narekovali trende, sploh na področju volilnih preobratov, meni Rekker (2022) in to navkljub temu, da trajne navezanosti na izbrano politično stranko sploh še ne občutijo (Dinas, 2014).

Ograjenost mladih z digitalnimi okolji namreč v mnogočem spreminja načine, »kako početi stvari« (Ohme, 2019): iskanje informacij, preverjanje družbenih dogajanj na osebnih profilih, povezovanje in reagiranje na objave drugih, samo-predstavljanje in sledenje spletnim novicam so specifične

skupnostne prakse, ki z zanašanjem na digitalno, omreženo medijsko logiko algoritmичne distribucije objav determinirajo tudi druge družbene prakse. Dostop do političnih vsebin se tako pretaka znotraj personaliziranih omrežij, ki kreirajo mehanizme vidnosti in podpore: ogenjčki, všečki, ključniki, sistemi deljenja in označevanja so komunikacijski odzivi na videno in nakazujejo angažirano prisotnost znotraj izbranih skupin prijateljev oz. vrstnikov. Tem se prilagajajo ne le politične elite in politični akterji, temveč tudi t. i. »nastajajoči« (Mihailidis, 2014) ali »mirujoči« državljani (Ekman in Amnå, 2012).

Temu pritrjuje tudi porast konceptualnih premislekov o načinih, kako drugače se v času »mediatizacije mladosti« manifestira politična identiteta mladostnikov (Moeller et al., 2018; Ohme, 2019; Boulianne in Theocharis, 2020; Weiss, 2020). Svoje politične orientacije raje izražajo v nepolitičnih okoljih – primarno med vrstniki in prijatelji –, njihove vzorce odzivanja pa determinirajo tehnološke komunikacijske infrastrukture in vgrajeni algoritemski režimi. Pospешen vzpon digitalnih platform in algoritmizacija pa pritrjujeta tezam o ključnih transformacijah v novomedijskih okoljih. Te niso trajne, pač pa fleksibilne strukture med seboj povezanih akterjev (van Dijck, 2013), ki oblikujejo vse bolj navzkrižna (Oblak Črnič et al., 2022) oz. polimedijska okolja (Luthar et al., 2022). Odgovori na vprašanja, kako digitalni mediji določajo angažmaje mladostnikov v obdobju, ko družbena, politična stališča in vedenja šele formirajo, pa so morda ključni tudi za razumevanje tega, kako bodo lastne participatorne navade formirali v prihodnje (Boulianne in Theocharis, 2020: 112).

S pomočjo kvantitativne raziskave v okviru temeljnega znanstvenega projekta Medijski repertoarji mladih¹ med populacijo, ki se šele vzpostavlja kot politični subjekt, preverjamo, kdo so prvi volivci in kako se družbeno aktivirajo v obdobju »zgodnje politične socializacije«. Gre namreč za obdobje, ko mladi že imajo dostop do vrste civilnodružbenih iniciativ in prostorov političnega delovanja, obenem pa lahko kot državljani z volilno pravico izkoriščajo tudi konvencionalne prakse političnega (so)odločanja. Analizirani vzorec zajema 1060 dijakov srednjih šol iz različnih slovenskih regij, kar omogoča eksplanatoren vpogled v državljanske prakse mladih in iskanje potencialnih distinkcij v načinih informiranja, angažiranja in političnega delovanja znotraj relativno homogene generacije. Raziskovalna pozornost

1 Temeljni raziskovalni projekt Medijski repertoarji mladih J5-2564 se je izvajal v obdobju od 2020 do 2024 v okviru raziskovalnega programa programske skupine Politiološke raziskave P5-0136 in ga je sofinanciral ARIS.

je torej usmerjena v identifikacijo internih distinkcij med dijaki: v analizi medijskih rab smo namreč že zaznali določene generacijske specifične politične participacije glede na spol, starost in status njihove izobrazbe (glej Oblak Črnič, 2022), preverjamo pa tudi, kako je volilna udeležba dijakov povezana z družinsko politično angažiranostjo, kakšno vlogo imajo pri tem digitalni mediji in kakšne povezanosti se nakazujejo med njihovim političnim angažmajem in načini informiranja o političnih temah.

Državljski stili mladih v dobi družbenih platform

Sodobno premišljanje o državljanskih stilih mladostnikov implicira poznavanje imperativov digitalnih tehnologij in medijskih platform, na kar opozarja vse več študij (Bauerlein, 2008; Martin, 2014; Jenkins et al., 2016). Družbena doživljanja mladostnikov so namreč sestavni del digitalnih okolij (Boyd, 2014; Buckingham et al., 2014; Livingstone, 2014; Jenkins et al., 2016), njihovi stili političnega delovanja pa so vse bolj formirani skozi logiko omreženega medijskega ekosistema. Mobilne naprave posedujejo že zgodaj, na njih preživijo velik del svojega časa in z njimi počnejo raznolike stvari. Za mlade je vloga družbenih medijev kot posrednikov ključna, saj so konstitutivna okolja za doživljanje medosebnih odnosov, nastopajo pa tudi kot vrata v civilno družbo (Clark in Marchi, 2017). Po Martinu (2014) imajo politične rabe mobilnih medijev ključne implikacije tudi za teorije mobilnega komuniciranja: bodisi kot novi informacijski kanali, ki predvsem stimulirajo participacijo v politiki, bodisi kot nove arene za politično participacijo in širjenje interaktivnih političnih vsebin. Nenazadnje številne medijske organizacije, politični kandidati, politične stranke in nevladne organizacije vzorce delovanj prilagajajo zahtevam digitalnih okolij. Digitalni mediji imajo pri tem le posreden učinek na oblike politične participacije, saj nastopajo kot ojačevalci ali moderatorji določenih državljanskih stilov, čeprav empirična evidenca teh razmerij ne potrjuje v celoti (Ohme, 2019).

Študije vendarle potrjujejo popularnost družbenih platform za dostopanje do informacij in sodelovanje v političnih zadevah, tudi med mladimi (Moeller et al., 2018; Ohme, 2019; Weiss, 2020). Nedavna študija na vzorcu avstrijske populacije (Prandner in Glatz, 2021) je tako pokazala, da so ravno mladostniki tisti, ki za lastno informiranje uporabljajo izključno spletna okolja (Prandner in Glatz, 2021: 61). Mladi se danes o političnih temah srečujejo praviloma prek algoritmične logike Instagrama, TikToka, YouTubea in podobnih digitalnih omrežij, novice o javno-političnih dogodkih

pa večinoma spremljajo nenačrtovano. Danska študija (Peters et al., 2022) je denimo identificirala pet novičarskih repertoarjev med mladimi odraslimi, ki se zanašajo na več digitalnih platform sočasno, a na specifičen način: eni so denimo spletni tradicionalisti, drugi poglobljeni avdiofili, tretji le iskalci digitalnih novic, četrti medosebno omreženi in peti spet iskalci, a ne novičarskih informacij. To po eni strani spodkopava pomen tradicionalnih novičarskih akterjev, po drugi strani pa kaže, da so poleg Facebooka pomemben vir informacij tudi drugi družbeni mediji, kot so YouTube, Instagram in Twitter/X. Izpostavljenost družbenim medijem je v tesni korelaciji s porabo novic: ta naj bi se na klasičnih in spletnih medijih zniževala (Park in Kaye, 2020), negativne učinke pa naj bi imela celo na digitalno politično participacijo (Heiss in Matthes, 2019).

Konsekvence, ki jih digitalne platforme prinašajo za razumevanje državljanstva, pa še zdaleč niso enoznačne. Zgodnje razprave so vztrajale pri primerjavi med t. i. dolžnostnim in samo-aktualizirajočim stilom državljanstva in med tradicionalno, offline rabo medijev in digitalno rabo. Medtem ko naj bi dolžnostni državljanski stil ostajal bolj naklonjen klasičnim medijskim kanalom, je aktualizirajoči državljan bolj povezan z rabo digitalnih medijev. Toda Ohme (2019: 5) opozarja, da so digitalna okolja preveč raznolika, saj presegajo tovrstne binarne delitve, zato predlaga razlikovanje med dolžnostnim, opcijskim, individualnim in kolektivnim državljanstvom: če dolžnostni državljan občuti zavezo in dolžnost, da ostaja politično informiran in politične organizacije sprejema kot ključne, udeležbo na volitvah pa kot najpomembnejšo politično aktivnost, je opcijski državljanski stil zaznamovan z večjo individualizacijo in visoko izbiro raznolikih medijskih okolij, ki spodbujajo bolj personalizirano in k posamezniku prilagojeno »digitalno medijsko dieto« (Thorson in Wells, 2015).

Empirične raziskave o političnih aktivnostih mladih državljanov kažejo na nasprotujoče si ugotovitve: nekatere ugotavljajo, da digitalni mediji spodbujajo dolžnostno naravnane norme vedenja mladih državljanov (kot Ekström, 2015), druge pa poročajo o nižji stopnji politične participacije, kjer se informirajo prvenstveno prek digitalnih medijev in so bližje opcijskemu stilu državljanstva (Thorson, 2011). Nadalje študije napovedujejo večjo politično angažiranost mladih zunaj klasičnih medijskih platform (Boulianne, 2015; 2020; Skoric et al., 2016), pri čemer raba Facebooka ni povezana s tradicionalno politično participacijo (Theocharis in Lowe, 2016). Cohen in drugi (2012) so v kvantitativni raziskavi mlade od 15 do 25 let spraševali o njihovem političnem angažmaju: kako pogosto posredujejo smešne video posnetke o političnem kandidatu, kampanji ali politični zadevi (20 % mladih to počne),

kako pogosto posredujejo ali objavijo politični komentar nekoga drugega (17 % jih to počne) ali komentirajo novico ali blog o političnem kandidatu, kampanji ali politični temi (16 % jih to počne). Z naslonitvijo na digitalno inkluzivno definicijo političnega delovanja so ugotovili, da je približno 41 % mladih že sodelovalo pri vsaj eni aktivnosti in da velika večina sodeluje na volitvah (90 %) ali v institucionalni politiki. Študija je tudi pokazala, da 45 % mladih vsaj enkrat na teden prejme novice od družinskega člana ali prijatelja prek družbenih medijev, kot sta Facebook ali Twitter.

Boulianne in Theocharis (2020) v obširni metaanalizi več kot 100 raziskav opozorita na omejitve tistih študij, ki se nanašajo na generične merske instrumente digitalnih rab, ker zanemarjajo njihovo raznolikost. Po njunem mnenju lahko tudi *nepolitične rabe* spodbujajo »offline« politično vključenost, sploh ko digitalni mediji delujejo kot most med »online« aktivnostmi in »offline« participacijo, online aktivnosti pa povečujejo izpostavljenost političnim informacijam in spodbujajo k delovanju (Boulianne, 2015). Spletno iskanje informacij in politična delovanja prakticirajo namreč politično bolj angažirani posamezniki, kar prej potrjuje tezo o krepitvi razkoraka kot zmanjševanju obstoječih neenakosti. »Kar manjka, je širša slika – sistematičen pregled vključenosti in ne vključenosti – tako na spletu kot tudi zunaj njega in s tem prepoznavanje celostnega diapazona digitalnih medijskih rab« (Boulianne in Theocharis, 2020: 113).

K odmiku od binarnega razumevanja politične participacije nenazadnje poziva tudi več nacionalnih študij s področja mladine (Mencin in Perger, 2022; Živoder, 2022), politologije (Pušnik in Banjac, 2022; Vodovnik, 2022) in sociologije (Tepež, 2022; Vezovnik et al., 2022). Bolj inkluzivno razumevanje političnega udejstvovanja omogoča namreč identifikacijo inovacij na področju političnega vedenja in javne participacije med mladimi. Gre za vzorce komuniciranja, participacije in odzivanja na politične teme, ki jih mladostniki razvijajo »na novo«: kot trendseterji namreč inicirajo nove prakse in vedenja, jih raziskujejo in prelijejo v novosti, ki jih potencialno ponotranjijo tudi starejši (glej Rekker, 2022).

Politični repertoarji in volilni angažma dijakov: empirična raziskava

Pričujoča analiza je usmerjena v preverjanje, kakšne so politične prakse mladih in kakšno vlogo pri tem imajo digitalni mediji. Skladno s sorodnimi študijami predpostavljamo, da politični repertoarji mladih nihajo od konvencionalnih do bolj alternativnih oblik političnega delovanja, sprašujemo pa se, na kakšen način svoja politična zanimanja izražajo, kje se o političnih temah informirajo in kako se njihove politične prakse sploh razlikujejo. Splošneje gledano se torej sprašujemo, na kakšne načine digitalne politične prakse sploh vstopajo v volilno bazo dijakov in kakšne distinkcije med njimi se nakazujejo glede na raznolike vzorce političnega angažmaja, ki jih digitalna okolja spodbujajo.

Na drugi strani se sprašujemo, kdo sploh so mladi kot »prvi volivci«. Analiza je na tej ravni usmerjena v identifikacijo podskupine mladostnikov, ki so se odločili za konvencionalno politično participacijo, pri čemer nas zanimajo njihove socio-ekonomske značilnosti in medijske navade, da bi bolje spoznali politične repertoarje prvih volivcev. Predpostavljamo, da se med prve volivce uvršča le manjši del dijaške populacije, ki je tudi sicer politično angažiran, vprašanje pa ostaja, kakšno vlogo imajo pri tem digitalna okolja – ali delujejo kot zaviralni ali spodbujevalni dejavnik pri prvi udeležbi na volitvah? Na ravni podatkov nas zanima tudi, kdo so prvi volivci glede na spol, tip šolanja, izobrazbo staršev in družinske volilne navade ter kje prvi volivci sploh dostopajo do novic?

Metodologija

Omenjena vprašanja preverjamo na večjem vzorcu dijakov iz različnih slovenskih srednjih šol. Empirični del študije smo namreč izvedli na podatkih kvantitativne raziskave v okviru temeljnega raziskovalnega projekta »*Medijski repertoarji mladih*».² Med aprilom in junijem 2022 je med slovenskimi srednješolci potekala anketna raziskava o apropiacijah digitalnih tehnologij in medijskih navadah v vsakdanjem življenju mladostnikov, katere fokus je bil na identifikaciji medijskih repertoarjev med mladimi. Vprašalnik je zato vključeval več sklopov vprašanj, za namen tukajšnjega prispevka pa se ome-

2 Več o projektu je dostopno na: <https://medijimladih.si/>.

ujemo le na tiste dele, ki omogočajo identifikacijo podatkov o političnem angažmaju mladih: med njimi denimo lahko razberemo, kako pogosto dijaki sploh uporabljajo družbene medije za politične namene in kako se različne oblike političnih aktivnosti manifestirajo skozi digitalne platforme. Nadalje smo v anketi preverjali, ali so se dijaki sploh udeležili volitev v državni zbor aprila 2022 in kdo med njimi so t. i. prvi volivci. Ker se je v manjši meri anketa osredotočila tudi na medijske informativne navade in preferenčne informacijske vire o politično aktualnih temah, lahko vsaj v grobem preverjamo tudi morebitno povezanost med političnimi preferencami in medijskimi navadami mladih. V anketni poizvedbi smo namreč skušali zajeti različne vzorce družbenopolitičnih aktivnosti, v katerih mladi prisostvujejo prek družbenih medijev, pozorni pa smo bili predvsem na njihovo pogostost znotraj vzorca dijakov.

Vzorčni okvir je zajemal 57 šol in šolskih centrov v različnih slovenskih regijah, ki izvajajo srednješolske izobraževalne programe, šole pa so bile vzorčene glede na velikost in izobraževalni program.³ Na vabilo k sodelovanju se je odzvalo 17 srednjih šol, kar predstavlja 30-odstotno stopnjo odzivnosti. Šole so tako izbrale po en razred na letnik in izvedle anketo med poukom, kot jim je to časovno najbolj ustrezalo. Anketiranje je bilo izvedeno prek spleta pod nadzorom izbranega koordinatorja oz. učitelja, ki je poskrbel za rekrutacijo učencev, izvedbo anketiranja in pridobivanje soglasij staršev med mladoletno populacijo.

Opis vzorca in analiza podatkov

Obsežni spletni vprašalnik je bila narejen v sistemu lka, vsaka šola pa je prejela edinstveno povezavo na anketo, ki je v povprečju trajala nekaj manj kot 20 minut.⁴ Ker je bila anketa precej dolga, nobeno od vprašanj ni bilo obvezno; če respondenti na vprašanje niso želeli odgovoriti, so ga izpustili. Na spletni vprašalnik je odgovarjalo 1060 dijakov, v celoti pa jih je na anketo odgovorilo 909. Glede na tip šole smo v vzorec zajeli 33 dijakov poklicno-tehničnih šol

3 Pri tem je treba omeniti, da smo raziskavo izvajali v spomladi 2022, med delnim zaprtjem šol zaradi epidemije s covid-19 in proti koncu šolskega leta, ko so dijaki in učitelji bolj obremenjeni z zaključevanjem ocen, dijaki zaključnih letnikov pa še dodatno z maturo.

4 Več o zasnovi, vzorčenju, poteku in izvedbi celotne raziskave glej poročilo (Oblak Črnič et al., 2023).

(3 % vseh), 52 dijakov srednjih poklicnih šol (5 % vseh), sledi 349 dijakov gimnazij (33 % vseh) in 619 dijakov srednjih strokovnih šol (59 % vseh).

Tematsko so nas zanimala družbenopolitične prakse mladih na treh ločenih ravneh. Najprej analiziramo *različne oblike družbene angažiranosti* prek digitalnih platform, predvsem v smislu njihove intenzivnosti, kjer ločujemo a) civilnodružbeno, b) politično in c) mnenjsko opredeljevanje.⁵ V odnosu do omenjenih praks preverjamo, koliko so posamezne vrste družbenopolitičnega angažmaja med dijaki sploh navzoče in v kolikšni meri so povezane s spolom in programom šolanja. Zato se v analizi podatkov najprej osredotočamo na analizo povezanosti med digitalno politično aktivnostjo in socio-demografskimi lastnostmi vzorca. Te vrste povezanosti preverjamo s testom Hi-kvadrat in statistično povezanostjo med spremenljivkami. V drugem koraku analiziramo *prevladujoče kanale informiranja*,⁶ kjer podobno kot zgoraj preverjamo, kako so posamezne izbire povezane s socio-demografijo, kar analiziramo s testom Hi-kvadrat in statistično značilnostjo med spremenljivkami. V zadnjem koraku identificiramo še morebitne volilne profile med dijaško populacijo: tu najprej preverimo, kdo sploh so prvi volivci,⁷ nato pa z razvrščanjem v skupine identificiramo njihove posebnosti glede na predhodno analizirane spremenljivke.

Podatkov onstran samega vzorca ne moremo posploševati, čeprav je delež respondentov relativno velik. Lahko pa nakažemo specifične politične angažiranosti dijakov tako v smislu njihove interne heterogenosti kot tudi širše.

Družbenopolitične prakse, informacijske izbire in kategorizacija prvih volivcev

Razpravo lahko odpremo z ugotovitvijo, da so mladostniki v zadnji triadi osnovnih šol in med dijaki srednjih šol zagotovo *redni uporabniki družbenih omrežij*. Kot kaže raziskava, je v starosti med 12 in 16 let le 4 % osnov-

5 Vprašanje v anketi se je glasilo: *Ali na družbenih omrežjih počneš morda tudi naslednje: (a) sledim objavam kakšne nevladne organizacije, društva, gibanja, civilne družbe; (b) sledim objavam kakšnega politika, politične stranke ali politične institucije; (c) izražam podporo ali nasprotovanje kakšni politični ideji, stranki, gibanju.*

6 Postavljeno vprašanje v anketi je bilo: *Kako pogosto spremljaš novice o pomembnih dogodkih doma in po svetu preko ...*

7 Dijaki so odgovorili na vprašanje: *Ali si se tudi sam/a udeležil/a volitev v državni zbor?*

nošolcev, ki družbenih medijev ali mobilnih aplikacij sploh ne uporablja; med dijaki, starimi od 14 pa do 22 let, pa je takih le še 2 %.⁸ Vprašanje pa ostaja, kakšno vlogo imajo digitalne platforme pri njihovem političnem informiranju, kako dijaki v digitalnem okolju politično delujejo in kakšne so potencialne socio-demografske specifičnosti politično in družbeno bolj angažirane dijaške skupnosti.

Diferencirani politični angažmaji in kanali novic v digitalnem okolju

Družbene platforme v splošnem niso prostori za precej angažirano politično delovanje mladih, saj praviloma večina dijakov v tukajšnji raziskavi ne sledi niti objavam civilnodružbenih organizacij niti političnih akterjev (Tabela 6.1). Izkaže se, da le dobra tretjina manifestira svoje civilnodružbene aktivnosti s sledenjem objavam nevladnih organizacij, društev ipd., medtem ko objavam političnih strank ali kakšnega politika sledi le dobra petina. Še redkeje se prek družbenih platform dijaki mnenjsko opredeljujejo: skoraj tri četrtine jih namreč nikoli ne izraža podpore ali nasprotovanja kakšni politični ideji, stranki, gibanju, le slaba petina pa jih to počne mesečno ali pogostejše.

Obstajajo pa na ravni omenjenih družbeno-političnih aktivnosti nekatere specifičnosti znotraj dijaške skupnosti glede na spol⁹ in tip srednješolskega programa. Pri vseh omenjenih aktivnostih so fantje izražali pogostejšo vključenost v primerjavi z dekleti (Tabela 6.2), a najbolj angažirani se zdijo respondenti, ki so se opredelili kot drugo (nebinarni). Dijakinje se sicer najbolj od vseh izogibajo mnenjske vključenosti, medtem ko so razlike po spolu v odnosu do civilnodružbene vključenosti zanemarljive. Statistično značilne razlike med spoloma je tako zaznali pri politični aktivnosti v obliki sledenja *objavam kakšnega politika*, kar letno počne 10 % več dijakov ($X^2 = 11,500$; sig = 0,02). Podobno velja pri mnenjski vključenosti, kjer je med dijaki dobra tretjina aktivna vsaj nekajkrat na leto, med dijakinjami pa je takšna le dobra petina (22 %). Razlika med spoloma je statistično značilna ($X^2 = 17,472$; sig = 0,00). Glede na *izobraževalni*

8 Podrobnejši rezultati o okoliščinah, razlogih in praksah uporabe digitalnih platform so dostopni v dveh nedavnih poročilih kvantitativne raziskave (Oblak Črnič et al., 2023a in Oblak Črnič et al., 2023b).

9 Odgovore respondentov, ki so se opredelili kot nebinarni, sicer predstavljamo, vendar jih obravnavamo s previdnostjo, saj je vzorec veliko manjši od teh, ki so se opredelili na binarni lestevici in ne moremo z zanesljivostjo sklepati na dijaško populacijo nebinarno opredeljenih.

program ugotavljamo, da so dijaki programov nižje zahtevnosti – predvsem srednjega poklicnega in poklicno tehničnega izobraževanja - digitalno bolj aktivni kot dijaki srednjega strokovnega in gimnazijskega izobraževanja, vendar je tudi tu treba opozoriti, da je vzorec prvih dveh izobraževalnih programov precej manjši od drugih dveh (glej Tabelo 6.3). Vse izobraževalne skupine so pričakovano najbolj aktivne v civilno-druženih digitalnih okoljih, najmanj v izražanju podpore ali nasprotovanju kakšni politični ideji, stranki, gibanju. V vseh aktivnostih so glede na tip izobraževanja najbolj aktivni dijaki srednjega poklicnega izobraževanja in najmanj dijaki srednjega strokovnega izobraževanja.

Tabela 6.1: Druženopolitična vključenost dijakov v digitalnih okoljih

Druženopolitična vključenost	Indikator	Odgovori	n	%
Civilnodružbena	Sledim objavam kakšne nevladne organizacije, društva, gibanja, civilne družbe	Nikoli	446	50,7 %
		Letno	129	14,7 %
		Mesečno ali pogosteje	304	34,6 %
Politična	Sledim objavam kakšnega politika, politične stranke ali politične institucije	Nikoli	537	61,4 %
		Letno	134	15,3 %
		Mesečno ali pogosteje	203	23,2 %
Mnenjska	Izražam podporo ali nasprotovanje kakšni politični ideji, stranki, gibanju	Nikoli	640	73,1 %
		Letno	82	9,4 %
		Mesečno ali pogosteje	153	17,5 %

Vir: Avtorski prikaz.

Tabela 6.2: Druženopolitična vključenost glede na spol

		Dijaki		Dijakinje		Nebinarni	
		n	%	n	%	n	%
Civilnodružbena	Nikoli	190	48,5 %	244	53,6 %	12	38,7 %
	Letno	55	14,0 %	67	14,7 %	6	19,4 %
	Mesečno ali pogosteje	147	37,5 %	144	31,6 %	13	41,9 %
Politična	Nikoli	220	56,7 %	300	65,9 %	17	56,7 %
	Letno	62	16,0 %	69	15,2 %	3	10,0 %
	Mesečno ali pogosteje	106	27,3 %	86	18,9 %	10	33,3 %
Mnenjska	Nikoli	267	68,8 %	355	78,0 %	17	54,8 %
	Letno	36	9,3 %	41	9,0 %	5	16,1 %
	Mesečno ali pogosteje	85	21,9 %	59	13,0 %	9	29,0 %

Vir: Avtorski prikaz.

Tabela 6.3: Družbenopolitična vključenost glede na srednješolski program

		Srednji poklicni in poklicno-tehnični (3 + 2)		Srednji strokovni (4-letni)		Gimnazijski (4-letni)	
		N	%	n	%	N	%
Civilnodružbena	Nikoli	28	42,20 %	289	54,90 %	128	44,90 %
	Letno	8	12,10 %	78	14,80 %	43	15,10 %
	Mesečno ali pogosteje	30	45,50 %	159	30,20 %	114	40,00 %
Politična	Nikoli	38	53,00 %	343	65,50 %	158	56,00 %
	Letno	8	12,10 %	76	14,50 %	50	17,70 %
	Mesečno ali pogosteje	23	34,80 %	105	20,00 %	74	26,20 %
Mnenjska	Nikoli	38	57,60 %	399	76,10 %	202	70,90 %
	Letno	4	6,30 %	42	8,00 %	36	12,60 %
	Mesečno ali pogosteje	22	34,40 %	83	15,80 %	47	16,50 %

Vir: Avtorski prikaz.

Kar se vzorcev informiranosti tiče, dijaki novice najpogosteje spremljajo prek družbenih medijev in vrstnikov, najredkeje pa prek učiteljev in mentorjev (glej Tabela 6.4). *Vrstniki in družbena omrežja so najpomembnejši viri aktualnih novic med mladimi.* Podobno vlogo posrednika do aktualnih dogodkov imajo tudi družine – predvsem starši in sorojenci. Bistveno redkeje pa se dijaki informirajo prek televizije, iz časopisov in z radia: tedensko ali pogosteje tam vendarle spremlja novice več kot tretjina vprašanih (37 %).

Tabela 6.4: Prevladujoči kanali novic in informiranja

Spremljanje novic prek:	Nikoli		Letno		Mesečno		Tedensko		Dnevno	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
televizije, radia, časopisov (tudi online)	189	21,50 %	136	15,50%	231	26,30%	214	24,30%	110	12,50%
družbenih omrežij, aplikacij	96	10,90 %	61	6,90%	155	17,70%	269	30,60%	297	33,80%
vrstnikov, prijateljev, sošolcev	92	10,60 %	54	6,20%	153	17,50%	297	34,10%	276	31,70%
staršev, sorojencev	115	13,10 %	64	7,30%	168	19,20%	298	34,10%	230	26,30%
učiteljev, mentorjev, trenerjev	253	28,90 %	129	14,70%	212	24,20%	192	21,90%	89	10,20%

Vir: Avtorski prikaz.

Analiza glede na *spol* pokaže, da dijakinje v bistveno večji meri spremljajo novice prek vrstnikov in prijateljev: medtem ko to počne skoraj

tri četrtnine (73 %) dijakinj, je takih dijakov bistveno manj (59 %), razlika med skupinama pa je statistično značilna ($X^2 = 31,605$; sig = 0,00). Prav tako dijakinje v precej večji meri spremljajo novice prek družinskih članov: to počne 65 % dijakinj in slaba polovica (56 %) dijakov ($X^2 = 22,407$; sig = 0,00). Tudi glede na *izobraževalni program* je opaziti nekaj razlik v načinih informiranja.¹⁰ V splošnem gimnazijci spremljajo novice pogostejše prek vseh navedenih medijev kot ostali, razlike v spremljanju novic med *gimnazijci in srednjim strokovnim programom* pa so statistično značilne pri klasičnih medijskih kanalih ($X^2 = 11,395$; sig = 0,02), kar počnejo gimnazijci v večji meri kot dijaki preostalih srednjih šol. Tudi *spremljanje novic prek družbenih omrežij* je v domeni gimnazijcev: med njimi je skoraj tri četrtnine takih, ki to počnejo vsaj nekajkrat na teden (73 %), medtem ko je med dijaki srednjih strokovnih programov takih 62 % ($X^2 = 15,232$; sig = 0,00). Prav tako gimnazijci v večji meri *spremljajo novice prek vrstnikov*: vsaj tedensko novice spremlja na ta način 76 % gimnazijcev; med dijaki srednjih strokovnih programov pa dobrih 13 % manj – natančneje, 63 % ($X^2 = 16,508$; sig = 0,02). Sklenemo torej lahko, da gimnazijska okolja zasedajo na splošno bolj raznoliko informirani dijaki, primerjaje z drugimi srednješolskimi programi.

Zato smo preverili, ali obstaja morebitna povezanost tudi med doseženo izobrazbo staršev in načini informiranja dijakov in ugotovili, da tovrstnih razlik ni, *je pa nekaj razlik glede na politično aktivnost staršev*. Dijaki, katerih starši so se denimo udeležili zadnjih volitev v državni zbor, bolj aktivno spremljajo novice prek klasičnih medijev – televizije, radia, časopisov ($X^2 = 26,586$; sig = 0,00), a tudi prek družbenih omrežij ($X^2 = 25,839$; sig = 0,00), vrstnikov ($X^2 = 28,518$; sig = 0,00) ter družinskih članov ($X^2 = 18,325$; sig = 0,02). Tu se torej že nakazujeta pomen in vloga družinskega okolja pri spodbujanju stika z aktualnimi političnimi dogodki, ki dijake očitno dosežejo v večji meri v družinah, kjer so politično angažirani tudi starši, vsaj v obliki udeležbe na volitvah. Zato nas je v naslednjem koraku zanimalo, kdo so med dijaki potencialni prvi volivci.

10 A ker je število dijakov, ki obiskujejo srednji poklicni in poklicno tehnični program nizko, smo primerjali le gimnazijce in dijake srednjih strokovnih izobraževalnih programov, podatki za srednji poklicni program in poklicno tehnični program pa so izključno informativne narave.

Kdo sploh so »prvi« volivci?

Da bi odgovorili na zastavljeno vprašanje smo vzorec zožili in v analizi upoštevali le tiste dijake, ki so *dopolnili 18 ali več let* in imeli možnost udeležbe aprilskih volitev v državni zbor. V pridobljenem podvzorcu je tako ostalo 231 vprašanih: od teh je 101 dijak, 117 dijakinj in 13 takih, ki so se opredelili kot drugo (nebinarni). Izkaže se, da se jih je kar *tri četrtine udeležilo državnozbornih volitev*,¹¹ pri tem po spolu ni bistvenih razlik (Tabela 6.5).

Tabela 6.5: Prvi volivci glede na spol

		Dijak		Dijakinja		Nebinarni	
		n	%	n	%	n	%
Ali si se tudi sam/a udeležil/a volitev v državni zbor?	da	77	76,2 %	88	75,2 %	7	53,8 %
	ne	24	23,8 %	29	24,8 %	6	46,2 %

Vir: Avtorski prikaz.

Razlike pa so *glede na izobraževalni program*: volitev se je namreč udeležilo več gimnazijcev (89 %) kot dijakov srednjega strokovnega izobraževalnega programa (70 %) in poklicno tehničnega programa (70 %) ($X^2 = 6,923$; sig = 0,01). Prav tako so se volitev v večji meri udeležili *dijaki, katerih starši so se tudi udeležili volitev* (glej Tabelo 6.6): takih je kar 86 % dijakov, medtem ko je med dijakji, katerih starši se volitev niso udeležili, takih le 38 %. ($X^2 = 152,153$; sig = 0,00).

Tabela 6.6: Prvi volivci glede na volilno udeležbo staršev

		Ali so se tvoji starši udeležili volitev v državni zbor letos aprila?					
		Da		Ne		Ne vem	
		n	%	n	%	n	%
Ali si se tudi sam/a udeležil/a volitev v državni zbor?	da	153	86,0 %	12	37,5 %	7	35,0 %
	ne	25	14,0 %	20	62,5 %	13	65,0 %

Vir: Avtorski prikaz.

Glede na politične aktivnosti dijakov na družbenih omrežjih pa se po pričakovanjih kaže, da so pravi volivci tam bolj aktivni (glej Tabelo 6.7): 41 % prvih volivcev sledi objavam kakšne nevladne organizacije, društva,

11 Podatki za celoten vzorec so sicer precej drugačni, saj je udeležencev na volitvah 26 %, 74 % vprašanih pa se volitev ni udeležilo.

gibanja, civilne družbe, medtem ko je v skupini nevolivcev takih le 29 % ($X^2 = 6,573$; sig = 0,04). Prav tako prvi volivci v večji meri spremljajo politične objave (30 % vs. 19 %), podobno pa velja za izražanje (ne)podpore kakšni politični ideji, stranki, gibanju (24 % vs 13 %). Vendar razlike med skupinama na nobeni od teh ravni niso statistično značilne.

Tabela 6.7: Prvi volivci glede na družbenopolitično vključenost

		Ali si se tudi sam/a udeležil/a volitev v državni zbor?			
		Da		Ne	
		n	%	N	%
Civilnodružbena	Nikoli	67	39,4 %	34	58,6 %
	Letno	34	20,0 %	7	12,1 %
	Mesečno ali pogosteje	69	40,6 %	17	29,3 %
Politična	Nikoli	83	48,8 %	39	67,2 %
	Letno	35	20,6 %	8	13,8 %
	Mesečno ali pogosteje	52	30,6 %	11	19,0 %
Mnenjska	Nikoli	113	66,5 %	44	75,9 %
	Letno	16	9,4 %	6	10,3 %
	Mesečno ali pogosteje	41	24,1 %	8	13,8 %

Vir: Avtorski prikaz.

Če povzamemo: *nastajajoče volilno telo je po spolu manj diferencirano*, kot so ga nakazovale družbenopolitične prakse na vzorcu vseh dijakov, prav tako prvih volivcev ne ločuje vrsta političnega udejstvovanja, čeprav se nakazuje, da so politično bolj angažirani od dijakov, ki na volitvah niso participirali. *Distinkcije* med skupinama pa bolj nakazujeta *tip srednješolskega programa in družinska politična socializacija*. Volilne prakse staršev delujejo spodbujevalno: vsaj v zgodnjih korakih srečevanja s konvencionalnim ritualom se pokaže, da je starševska participacija na volitvah lahko vzorec političnega delovanja, ki ga ponovijo tudi prvi volivci. Podatki pa globljih sklepanj o razlogih za tako povezanost tega ne dovoljujejo. Digitalni mediji na drugi strani nimajo tako enoznačne zveze, zato bi težko trdili, da je politično delovanje v spletnih okoljih spodbujevalno niti zaviralno za prvo udeležbo na volitvah.

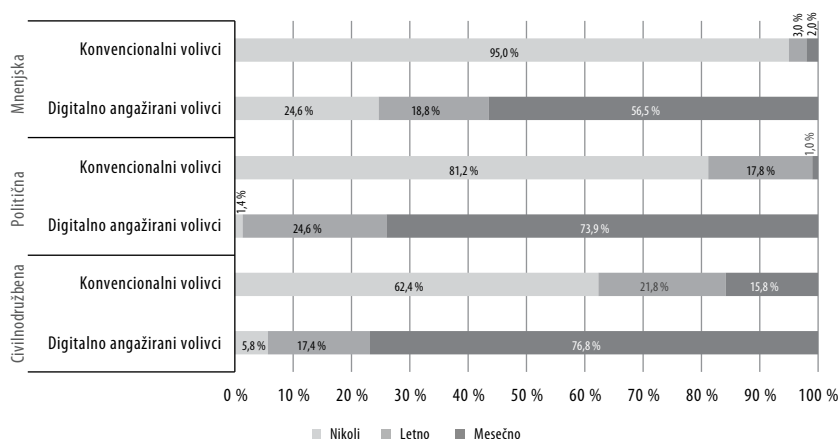
Družbenopolitična vključenost in informiranost prvih volilcev

V zadnjem koraku smo se usmerili še v analizo prepletanja omenjenih spremenljivk in skušali na ta način podrobneje identificirati morebitne specifičnosti prvih volivcev. Pod drobnogled smo zato vzeli še manjši podvzorec dijakov, torej zgolj tiste, ki so se na državnozborskih volitvah aprila 2022 *dejansko udeležili volitev*.

Za razvrščanje volivcev smo uporabili spremenljivke, ki so že na celotnem vzorcu dijakov nakazovale določene distinkcije: predvsem tip srednješolskega izobraževanja, intenzivnost in obliko političnega delovanja ter udeležbo staršev na volitvah. Izvedli smo hierarhično metodo razvrščanja, kjer smo identificirali dve podskupini volivcev.¹² Identificirali smo dve kategoriji »prvih volivcev«: manjšo skupino *»digitalno angažiranih volivcev«* (41 %) in večjo skupino *»konvencionalnih volivcev«* (59 %). Spolna zastopanost obeh skupin je interno zelo podobna – v obeh je namreč več kot polovica dijakinj, večjo razliko med skupinama pa kažejo njihove prevladujoče družbenopolitične aktivnosti (Slika 6.1). Digitalno angažirani volivci se namreč v veliko večji meri politično udeležujejo na družbenih omrežjih: dobre tri četrtine (77 %) jih mesečno deluje skozi civilno-družbene prakse ter podoben delež tudi politično (74 %), nekaj več kot polovica (57 %) pa se jih v digitalnih platformah mnenjsko opredeljuje. Skupina konvencionalnih prvih volivcev je temu državljanskemu stilu diametralno nasprotna, saj tu prevladujejo dijaki, ki digitalnih okolij v politične namene sploh ne prakticirajo: dve tretjini (62 %) jih ne deluje civilnodružbeno, še več, kar 81 % pa ne politično in skorajda nihče v tej skupini se mnenjsko ne opredeljuje (95 %).

12 Pri tem smo uporabili hierarhično razvrščanje v skupine (konkretnije Wardovo metodo in kvadrat Evklidske razdalje), v nadaljevanju pa smo za razvrščanje po izbranih spremenljivkah uporabili metodo voditeljev (metoda K-means).

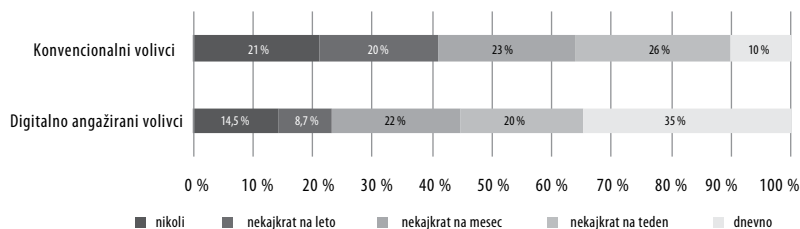
Slika 6.1: Prvi volivci glede na družbenopolitično vključenost

Vir: Avtorski prikaz.

Glede na tip srednješolskega izobraževanja je med digitalno angažiranimi prvimi volivci največ dijakov *srednjega strokovnega programa in gimnazijcev*, a slika je med konvencionalnimi volivci praktično identična; razlike glede na vrsto srednješolskega programa namreč niso statistično značilne. Bolj pa preseneča, da se skupini prvih volivcev bistveno ne razlikujeta glede preferenčnih vzorcev medijskega informiranja. Statistično značilno razliko smo zaznali zgolj pri spremljanju *klasičnih medijev* (televizija, radio, časopis), kjer se digitalno angažirani volivci v primerjavi s konvencionalnimi informirajo bistveno pogosteje ($X^2 = 17,389$; $\text{sig} = 0,00$): dobra tretjina teh (35 %) to počne celo dnevno (glej Slika 6.2).

Slika 6.2: Prvi volivci in spremljanje novic prek klasičnih medijev (tv, radia in tiska)

Vir: Avtorski prikaz.

Imajo pa na diferenciacijo obeh skupin prvih volivcev zanimiv učinek družinske volilne prakse: med konvencionalneži je namreč rahlo *večji delež dijakov, katerih starši so se udeležili volitev* (93 %), medtem ko je v skupini digitalno angažiranih prvih volivcev takih staršev malce manj 84 % ($X^2 = 6,396$; sig = 0,04). Zdi se, da *digitalno angažirane prve volivce bolj definirajo lastni medijski repertoarji in politične prakse, medtem ko konvencionalne prve volivce bolj determinira obstoječa družinska politična kultura.*

Diskusija in sklep

Pričujoča študija na vzorcu slovenskih dijakov nudi več zanimivih izhodišč za razpravo o tem, kakšni so dijaki kot politični subjekti, kakšno vlogo imajo pri tem digitalni mediji in predvsem, kdo med njimi sploh so potencialni prvi volivci. Odgovori niso enoznačni in prej kažejo na pomen intersekcijske obravnave tovrstnih dilem, saj prihaja ponekod do jasnejših odnosov med obravnavanimi fenomeni, ki se pa v posameznih niansah razblinijo. Zdi se, da se kot distinktivna parametra mladostnikov na ravni digitalnega političnega angažmaja kažeta predvsem spol in izobraževalni program, medtem ko za druge – denimo izobrazba staršev, način bivanja, ekonomski kapital - tovrstne povezanosti težje potrdimo. Ker pa gre za pretežno opisne podatke, ki statistično značilne povezave zgolj nakazujejo, velja tudi vlogo spola in izobraževalnega programa na tem mestu interpretirati z zadržkom.

Bolj trdno sklepanje se kaže na drugi ravni, in sicer, da je za razumevanje dijakov kot političnih državljanov nujno prepoznati njihove vzorce informiranja in delovanja v sodobnih medijskih okoljih: načini in intenziteta njihove informiranosti so namreč notranje diferencirani, prav tako kot tudi vzorci in intenzivnost političnega delovanja. Dekleta denimo konzumpcijo novic prakticirajo kot socialno in družbeno prakso, na spletu pa politično niso tako angažirane, kot poročajo fantje. Kar pa ne pomeni, da deklet med prvimi volivkami ni. Glede na izobraževalna okolja se gimnazijci zdijo najbolj pluralno informirana skupina dijakov. Kot pomemben spodbujevalni dejavnik informiranosti dijakov nastopajo njihovi starši – aktivnejši kot so starši na volitvah, večja bo verjetnost, da bodo tudi prvi volivci spremljali aktualne novice. Vendarle tega ne počnejo vsi dijaki na istih kanalih. Razmerja med digitalno politično prisotnostjo, informiranjem in političnem ozadjem družin so namreč bolj kompleksna in še zdaleč ne enoznačna.

Logičen korak v analizi je bil zato premislek, kdo sploh so prvi volivci med dijaki in kako se na to odločitev vežejo njihove prakse informiranja in javno-političnega delovanja v digitalnih okoljih. Ugotovili smo, da se je med vsemi respondenti, ki so aprila 2022 dosegali pogoje volivca, kar 75 % volitev tudi udeležilo. Tako visokega rezultata nismo pričakovali. A obenem študija pokaže, da dijaško volilno telo ni tako izrazito diferencirano niti po spolu niti po vzorcih političnega udejstvovanja. Dejavnika, ki bolj razlikujeta prve volivce od nevolivcev, pa sta *program izobraževanja in družinska politična socializacija*. Digitalni mediji torej ne nastopajo niti kot zaviralni niti kot spodbujevalni dejavnik volilnega angažmaja prvih volivcev, saj v ospredje stopijo druge bolj pomembne okoliščine: predvsem obstoječe družinske politične kulture, kjer volilno abstinenčni starši ne povečujejo dijaškega upora k še več volitvam, temveč prej velja obratno. Šole na drugi strani odstirajo politične profile prvih državljanov le delno, kar nakazuje, da se tudi na ravni srednješolskih izbir kažejo nekatere »politične« distinkcije med dijaki, a te bi veljalo bolj poglobljeno proučiti. Lahko pa sklenemo, da je podoba »prvih« volivcev heterogena tako glede na izobraževalni program dijakov, vzorce njihove politične aktivnosti, starševsko udeležbo na volitvah kot tudi glede na prevladujoče vzorce in kanale informiranja. Če pa prve volivce pogledamo še podrobneje, identificiramo na eni strani večjo skupino t. i. konvencionalnežev, ki so v spletnih okoljih manj družbenopolitično aktivni in katerih starši so se sicer udeležili volitev, a se o aktualnih novicah prek klasičnih medijev ne informirajo. Prav tako se prek digitalnih omrežij politično ne udejavljajo. Na drugi strani so digitalno angažirani prvi volivci, ki poleg spletnih nadpovprečno konzumirajo ravno klasične novičarske medije. Če torej digitalna okolja ne razlikujejo toliko volivcev od nevolivcev, pa ločnico ustvarjajo znotraj samih prvih volivcev, kar velja podrobneje nasloviti tudi v prihodnjem raziskovanju.

Digitalni mediji imajo namreč po Boulianne in Theocharis (2020) pomembno vlogo v družbenem življenju mladostnikov, vendar je ta odvisna od načinov, kako digitalne medije uporabljajo in za kakšne namene.¹³ Morda pa je tukajšnja razprava primerljiva z nizozemsko raziskavo »prvih volivcev« v času evropskih parlamentarnih volitev (Moeller et al., 2018), ki je podobno

13 Izhodišča tukajšnje študije so tako le delno primerljiva z dansko raziskavo (Ohme, 2019), ki je na vzorcu 1322 polnoletnih respondentov analizirala povezanost med informativnimi rabami družbenih medijev, spletnim dostopom do novic in kreativnimi oblikami izražanja na spletu s politično participacijo, saj se je naša razprava omejila le na podskupino mladostnikov, ki svoje državljanske orientacije šele oblikujejo. Direktna primerjava ugotovitev obeh študij zato niti ni na mestu.

kot naša potrdila, da izpostavljenost novicam deluje spodbujevalno na volilno udeležbo mladih, vendar zgolj v primeru spremljanja digitalnih novic, ne pa tudi branja ali gledanja novic v tradicionalnih medijih (Moeller et al., 2018: 457). Večji učinek digitalnih novic avtorji študije pojasnjujejo z večjim občutkom učinkovitosti spletnih medijev znotraj te starostne skupine (Holt et al., 2013), ki pa je posledica večje motivacije in nadzora, ki ga imajo mladi pri potrošnji digitalnih medijev: ker mladostniki dostop do digitalnih novic izbirajo sami na njim lastnih napravah, je takšen »samo-seleksijski proces« ključen tudi pri začetnem formiranju njihovih političnih identitet.

Ker so torej digitalni mediji že zatresli razumevanja participacije v javnem in političnem življenju, kar se pomenljivo potrjuje tudi znotraj različnih režimov delovanja prvih volivcev med mladimi, je v prihodnje potrebno nameniti še več pozornosti konkretnim kontekstom medijskih in digitalnih rab in pomenom, ki jih nosijo znotraj formiranja njihovih političnih identitet. Predvsem bi bilo smiselno več navora usmeriti v iskanje odgovorov na vprašanja, kako mladi medije sploh uporabljajo v politične namene in kako skozi njih signalizirajo svoja politična stališča, kdaj in v odnosu do katerih političnih tem. Tudi v tej luči manjka bolj poglobljenih študij: kaj je tako unikatnega v digitalnih medijih kot prostorih za izmenjavo političnih informacij, mnenj in pripadajočih aktivnosti (Martin, 2014), da med nekaterimi deli mladih pritegnejo tudi njihovo politično angažiranost in za katere skupine mladih to velja. S tem bi pridobili bolj celovit vpogled v politične repertoarje mladostnikov, predvsem na ravni njihovih političnih praks, medijskih izbir, ki so z njimi povezane, in dejanske volilne preference. Omenjeno pa velja kontekstualizirati tako znotraj družinskih kot tudi edukacijskih okolij, ki imajo, kot smo tu vsaj delno nakazali, pri formiranju političnih identitet mladostnikov vendarle specifično vlogo.

Van Deen (2001) je sicer že pred dvema desetletjema sintetiziral ključne premike v raziskovanju repertoarjev politične participacije (glej tudi v Weiss, 2020: 3): če je obdobje od 1940 do 1950 zaznamoval fokus na volilne prakse in volilne kampanje in so bila zgodnja 60. leta še čas konvencionalnih oblik politične participacije, se je v sredini 70. let razširila pozornost na nekonvencionalne aktivnosti, kot so protesti, nova družbena gibanja ipd. Kasneje, v 90. letih, se je repertoar politične participacije »okrepil« z raziskovanjem civilno-družbenih aktivnosti, kot so denimo prostovoljstvo in ostale oblike družbene angažiranosti. Dandanes naj bi se raziskovanje političnih repertoarjev bistveno bolj usmerjalo na neinstitucionalne strukture in individualizirane forme delovanja, še posebej pa na funkcije in vlogo digitalnih prostorov. Tudi v tem kontekstu prinašajo rezultati tukajšnje študije določene nove uvide o politični

participaciji mladih. V konceptualnem smislu je tukajšnja študija tako pritrdila tistim razpravam (Martin, 2014; Boulianne, 2020; Pušnik in Banjac, 2022), ki opozarjajo na prepotrebno razširitev razumevanja politične participacije in ki raziskovanje političnih repertoarjev usmerjajo na presečišča družbenih domen v navezavi na navzkrižne medijske prakse (glej Oblak Črnič et al., 2022). Študije so denimo že pokazale povezavo med repertoarjem novic in politično participacijo (Geers in Vliegenthart, 2021), in kot trdijo Peters in drugi (2022: 8), so vprašanja o mladih, novicah in njihovih afektivnih nagnjenjih do njihovega uživanja povezana z vprašanji življenjskega prehoda, družbene stratifikacije, kulturne usmerjenosti in državljanstva. Tukajšnje ugotovitve pa nadalje nakazujejo potrebo po razvijanju okoliščin za večjo družbeno vključenost mladih in ustvarjanje spodbud za politično delovanje tudi znotraj digitalnih repertoarjev. Ali kot pravita Boulianne in Theocharis (2020: 123):

Mlade velja spodbuditi k branju spletnih novic in h komentiranju dogodkov, in ko najdejo temo, ki jih zanima, jih velja povezati z relevantnimi družbenimi skupinami in z njimi sodelovati pri številnih aktivnostih, od prostovoljstva, podpisovanja peticij, kontaktiranja uradnih oseb, glasovanja ipd. (Boulianne in Theocharis, 2020: 123).

Zaradi vsenavzočnosti digitalnih tehnologij in velike izbire digitalnih platform je namreč sodobna medijska potrošnja mladostnikov preseljena iz klasičnih kanalov distribucije novic v korporativna medijska omrežja. Informacije in dogodki o političnih tematikah mlade prej kot prek tradicionalnih medijev dosežejo prek številnih digitalnih omrežij, pogosto povsem naključno in nepričakovano (Jontes et. al., 2023). Gre namreč za okolja, ki jih že v času odraščanja intenzivneje naseljujejo prek lastnih visoko personaliziranih pametnih naprav, skozi katere formirajo svojo občutljivost tudi za širše družbene in politične teme. Takšne medijske spremembe in načini dostopa do političnih tem pa gotovo vnašajo tudi nove izzive za proučevanje mladih kot nastajajočih se državljanov.

Literatura

- Bauerlein, Mark (2008): *The Dumbest Generation: How the Digital Age Stupefies Young Americans and Jeopardizes Our Future*. New York: Penguin.
- Behling, Dorothy (1985): Fashion change and demographic: a model. *Clothing and Textiles Research Journal* 4 (1): 18–24.
- Boulianne, Shelley (2015): Social media use and participation: a meta-analysis of current research. *Information, Communication & Society* 18(5): 524–538.
- Boulianne, Shelley (2020): Twenty years of digital media effects on civic and political participation. *Communication Research* 47(7): 947–966.
- Boulianne, Shelley in Yannis Theocharis (2020): Young people, digital media and engagement: A meta-analysis of research. *Social Science Computer Review* 38 (2): 111–127.
- Boyd, Danah (2014): *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Buckingham, David (2014): Selling Youth: The Paradoxical Empowerment of the Young Consumer. V: David Buckingham (ur.), Sara Bragg (ur.) in Mary Jane Kehily (ur.), *Youth Cultures in the Age of Global Media*, 202–224. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Clark, Schofield Lynn in Regina Marchi (2017): *Young People and the Future of News*. Cambridge University Press.
- Cohen, J. Cathy, Joseph Kahne, Benjamin Bowyer, Ellen Middaugh in Jon Rogowski (2012): *Participatory Politics: New Media and Youth Political Action*. Oakland: Youth and Participatory Politics Research Network.
- Dinas, Elias (2014): Does Choice Bring Loyalty? Electoral Participation and the Development of Party Identification. *American Journal of Political Science* 58 (2): 449–465.
- Ekman, Joakim in Erik Amnå (2012): Political Participation and Civic Engagement: Towards a New Typology. *Human Affairs* 22 (3): 283–300.
- Ekström, Mats (2015): Young people's everyday political talk: a social achievement of democratic engagement. *Journal of Youth Studies* 19 (1): 1–19.
- Geers, Sabine in Rens Vliegenthart (2021): Being inside or outside the virtuous circle: How news media repertoires relate to political participation repertoires. *International Journal of Communication* 15: 3719–3739.
- Heiss, Raffael in Jörg Matthes (2019): Does incidental exposure on social media equalize or reinforce participatory gaps? Evidence from a panel study. *New Media & Society* 21 (11–12): 2463–2482.

- Holt, Kristoffer, Adam Shehata, Jesper Strömbäck in Elisabet Ljungberg (2013): Age and the effects of news media attention and social media use on political interest and participation: Do social media function as leveller? *European Journal of Communication* 28 (1): 19–34.
- Jenkins, Henry, Mizuko Ito in Danah Boyd (2016): *Participatory Culture in a Networked Era: A Conversation on Youth, Learning, Commerce, and Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Jontes, Dejan, Tanja Oblak Črnič in Breda Luthar (2023): Conceptualising liveness and visibility in the news repertoires of adolescents in a polymedia environment. *Media and Communication* 11 (4): 1–11.
- Livingstone, Sonia (2014): The mediatization of childhood and education: Reflections of The Class. V: Leif Kramp (ur.), Nico Carpentier (ur.), Andreas Hepp (ur.), Ilija Tomanić Trivundža (ur.), Hannu Nieminen (ur.), Risto Kunelius (ur.), Tobias Olsson (ur.), Ebba Sundin (ur.) in Richard Kilborn (ur.), *Media Practice and Everyday Agency in Europe*, 55–68. Bremen: Edition Lumière.
- Luthar, Breda, Maruša Pušnik in Dejan Jontes (2022): Branje v polimedijskem okolju in (nove) oblike generacijske subjektivizacije. *Družboslovne razprave* 37 (100): 85–108.
- Martin, Jason A. (2014): Mobile media and political participation: defining and developing an emerging field. *Mobile media & Communication* 2 (2): 173–195.
- Mencin, Metka in Nina Perger (2022): Lgbtq+ gibanja mladih in vznikanje političnosti. V: Tomaž Pušnik (ur.) in Marinko Banjac (ur.), *Politična participacija mladih onkraj volitev*, 185–205. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mihailidis, Paul (2014): *Media Literacy and the Emerging Citizen*. New York: Peter Lang.
- Moeller, Judith, Rinaldo Kuhne in Claes de Vreese (2018): Mobilizing youth in the 21st century: How digital media use fosters civic duty, information efficacy, and political participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 62 (3): 445–460.
- Oblak Črnič, Tanja (2022): Politični repertoarji mladih: Nekonvencionalnost v participaciji in medijski vključenosti. V: Tomaž Pušnik (ur.) in Marinko Banjac (ur.), *Politična participacija mladih onkraj volitev*, 89–117. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Oblak Črnič, Tanja, Katja Koren Ošljak in Nika Šušterič (2022): Medijski repertoarji v času navzkrižnih medijskih praks: študija med osnovnošolci in dijaki. *Družboslovne razprave* 37 (100): 23–54.
- Oblak Črnič, Tanja, Barbara Brečko, Katja Koren Ošljak in Jure Plaskan (2023a): *Medijska kultura in digitalni vsakdan mladih. Del 1, Prisotnost, rabe in regulacija digitalnih tehnologij v družinah in šolah: poročilo raziskave v okviru ARRS projekta Medijski repertoarji mladih (J5-2564)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

- Oblak Črnič, Tanja, Dejan Jontes, Nika Šušterič, Katja Koren Ošljak in Jure Plaskan (2023b): Medijska kultura in digitalni vsakdan mladih. Del 2, Mediji, branje in prosti čas v času družbenih platform: poročilo raziskave v okviru ARRS projekta Medijski repertoarji mladih (J5-2564). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Ohme, Jakob (2019): Updating citizenship? The effects of digital media use on citizenship understanding and political participation. *Information, Communication & Society* 22 (13): 1903–1928.
- Park, Chang Sup in Barbara K. Kaye (2020): What's this? Incidental exposure to news on social media, news-finds-me perception, news efficacy, and news consumption. *Mass Communication & Society* 23 (2): 157–180.
- Peters, Chris, Kim Christian Schröder, Josephine Lehaff in Julie Vulpus (2022): News as They Know It: Young Adults' Information Repertoires in the Digital Media Landscape. *Digital Journalism* 10 (1): 62–86.
- Prandner, Dimitri in Christoph Glatz (2021): News repertoires and information behavior in Austria – What is the role of social inequality? *Österreich Z Soziol* 46: 45–67.
- Prior, Markus (2007): Post-Broadcast Democracy: How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pušnik, Tomaž in Marinko Banjac (2022): Razsežnosti raziskovanja politične participacije mladih onkraj volitev. V: Tomaž Pušnik (ur.) in Marinko Banjac (ur.): *Politična participacija mladih onkraj volitev*, 1–20. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rekker, Roderik (2022): Young Trendsetters: How Young voters Fuel Electoral Volatility. *Electoral Studies* 75: 102425.
- Schlozman, Kay Lehman, Sidney Verba in Henry E. Brady (2010): Weapon on the Strong? Participatory Inequality and the Internet. *Perspective on Politics* 8 (2): 487–509.
- Skoric, Marko M., Qinfeng Zhu, Debbie Goh in Natalie Pang (2016): Social Media and Citizen Engagement: A meta-analytic review. *New Media & Society* 18 (9): 1817–1839.
- Smith, Tom W. (1994/2008): Generational Differences in Musical Preferences. *Popular Music and Society* 18 (2): 43–59.
- Tepež, Karla (2022): Od kulturnega upora do gradnje skupnosti: protestna umetnost kot prostor prefiguracij političnih aspiracij mladih. V: Tomaž Pušnik (ur.) in Marinko Banjac (ur.), *Politična participacija mladih onkraj volitev*, 206–225. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Theocharis, Yannis in Will Lowe (2016): Does Facebook Increase Political Participation? Evidence from a Field Experiment. *Information, Communication & Society* 19 (10): 1465–1486.

- Thorson, Kjerstin (2011): Sampling from the Civic Buffet: Youth, New Media and Do-It Yourself Citizenship. V: Michael Thomas (ur.), *Deconstructing Digital Natives*, 3–22. New York, London: Routledge.
- Thorson, Kjerstin in Chris Wells (2015): Curated Flows: A Framework for Mapping Media Exposure in the Digital Age. *Communication Theory* 26 (3): 309–328.
- van Deeth, Jan W. (2001): Studying Political Participation. Paper presented at the Joint Session of Workshops of European Consortium for Political Research. Grenoble: ECPR.
- van der Brug, Wouter in Mark N. Franklin (2017): Generational Replacement: Engine of Electoral Change. V: Justin Fisher (ur.), Edward Fieldhouse (ur.), Mark N. Franklin (ur.), Rachel Gibson (ur.), Marta Cantijoch (ur.) in Christopher Wlezien (ur.), *The Routledge Handbook of Elections, Voting Behavior and Public Opinion*, 429–442. London: Routledge.
- van Dijck, Jose (2013): *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford: Oxford University Press.
- Vezovnik, Andreja, Dora Matejak in Tanja Kamin (2022): Etična potrošnja hrane kot oblika politične participacije. V: Tomaž Pušnik (ur.) in Marinko Banjac (ur.), *Politična participacija mladih onkraj volitev*, 165–184. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vodovnik, Žiga (2022): Demokracija in mladi: onkraj miopije vidnega. V: Tomaž Pušnik (ur.) in Marinko Banjac (ur.), *Politična participacija mladih onkraj volitev*, 21–38. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Weiss, Julia (2020): What is Youth Political Participation? Literature Review on Youth Political Participation and Political Attitudes. *Frontiers in political science* 2 (1).
- Živoder, Andreja (2022): Politična participacija mladih skozi pristop življenjskega poteka. V: Tomaž Pušnik (ur.) in Marinko Banjac (ur.), *Politična participacija mladih onkraj volitev*, 249–276. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

7. Slovenske politične stranke in okoljski diskurzi: hegemonija »zelenega« kapitalizma

Marko Hočevar

Uvod

Že desetletja nazaj je bilo jasno, da bo zaradi naraščajočih povprečnih temperatur, taljenja ledu in naraščajočih izpustov toplogrednih plinov podnebni zlom postal realnost. Razvilo se je veliko različnih razprav in pristopov pri preučevanju in razumevanju teh fenomenov. Če izvezamo podnebne skeptike, je vse bolj splošno in javno sprejeto dejstvo, da drvimo naproti zelo verjetni katastrofi. V tem kontekstu se najpogosteje predlagajo tehnološke rešitve, ki naj bi vodile k manjšemu onesnaževanju in manjšim emisijam toplogrednih plinov, ne da bi spremenili osnovne elemente in dejavnike, ki so strukturna gonila podnebne krize – produktivizem, zasledovanje dobičkov in strukturna potreba po rasti znotraj kapitalističnega produkcijskega načina (Foster, 2002; 2020; Dryzek, 2018; D'Alisa et al., 2019; Kallis et al., 2019; 2020).

Cepprav so rešitve za okoljske probleme največkrat predstavljene kot izključno »znanstvene« in »tehnične«, vse temeljijo na določenih družbenih, ekonomskih in političnih predpostavkah (D'Alisa et al., 2019; Eckersly, 2019). V tem kontekstu je Ulrich Beck poudaril, da so v razpravah o pomembnih okoljskih vprašanjih vedno prisotne interpretacije, politične, ekonomske in družbene vrednote, interesi in potrebe (Beck, 2001: 29). Pri oblikovanju javnih politik se uporabljajo različni jeziki in koncepti, hkrati pa se skupnim problemom na globalni in nacionalni ravni pripisuje različen pomen, kar ustvarja tudi različne naracije o tem, kaj je treba storiti, da se prepreči okoljska katastrofa. V tem smislu obstajajo različni okoljski diskurzi, ki se spopadajo, si nasprotujejo ali pa se med seboj podpirajo (Dryzek, 2018).

Namen prispevka je analizirati in pojasniti okoljske diskurze, ki so bili vključeni v programe slovenskih političnih strank na državnozborskih volitvah v Sloveniji spomladi 2022. V Sloveniji so zelene stranke navzoče že od leta 1991 (za pregled razvoja zelenih strank v Sloveniji in njihove politične

vloge glej: Fink Hafner in Knep, 2015; Fink Hafner et al., 2015; Fink Hafner et al., 2017). Ker pa je vprašanje okoljske krize postalo eno izmed ključnih nacionalnih in svetovnih vprašanj, so se tudi »nezelene« politične stranke v Sloveniji začele vse bolj posvečati okolju, predvsem na način povezovanja pomembnih infrastrukturnih, energetskih in tehničnih sprememb z reševanjem okoljske krize. Ta trend je opazen predvsem v zadnjih letih, potem ko je Evropska unija (EU) začela dajati večji poudarek okoljski problematiki, kar je kulminiralo v sprejetju Evropskega zelenega dogovora (EZD). V tem kontekstu se je v zadnjih nekaj letih problematika okoljske krize postopoma integrirala v vse segmente politike in strankarskih programov. Vendar pa različne politične stranke zagovarjajo tudi različne okoljske politike, ki so neposredno povezane z njihovimi drugimi temeljnimi političnimi koncepti, ukrepi in ideološkimi stališči, kar vodi do številnih različnih, prepletajočih se in nasprotujočih si okoljskih diskurzov, ki jih najdemo v programih slovenskih političnih strank.

Prispevek analizira programe različnih političnih strank, ki so nastopile na državnozborskih volitvah spomladi 2022. Kriterij za izbor političnih strank in njihovih programov je bil, ali je stranka na volitvah pridobila več kot 4 % (volilni prag) ali ne. Ta kriterij izpolnjuje pet strank: Gibanje Svoboda, Slovenska demokratska stranka, Nova Slovenija, Socialni demokrati in Levica. Prek analize predvolilnih programov teh petih strank bomo iskali odgovora na dve raziskovalni vprašanji: 1) Kateri okoljski diskurzi so prisotni v slovenski strankarski areni ter kateri so hegemonski okoljski diskurzi? 2) Kako so ti okoljski diskurzi povezani z obstoječimi hegemonskimi okoljskimi diskurzi na ravni EU?

Da bi predstavili in analizirali obstoječe okoljske diskurze v njihovi kompleksnosti in protislovnosti, po uvodu nadaljujemo s kratko razlago epistemoloških in metodoloških temeljev analize: najprej skiciramo temeljne okoljske diskurze, kot jih predstavi John S. Dryzek (2018) ter na kratko razložimo kritično diskurzivno analizo, kot jo je utemeljeval Norman Fairclough in ki bo metodološka osnova za analizo okoljskih diskurzov. V tretjem delu predstavimo kratko zgodovino razvoja okoljskih diskurzov v dokumentih EU. Temu delu sledi kritična diskurzivna analiza strankarskih programov za leto 2022 izbranih političnih strank. V petem delu se osredinimo na primerjavo in razlago hegemonskih diskurzov v slovenski strankarski areni v odnosu do hegemonskih okoljskih diskurzov na ravni EU. Sklepni del ponuja kratko analizo okoljskega dela koalicijske pogodbe nove vlade ter refleksijo implikacij in protislovij reprodukcije kapitalističnega *statusa quo* v kontekstu predlaganih pretežno tehnoloških in tržno determinističnih rešitev.

Svet okoljskih diskurzov in kritična diskurzivna analiza

Temeljno epistemološko izhodišče raziskave predstavlja tipologizacija okoljskih diskurzov, kot jih predstavi John S. Dryzek v svoji knjigi *Politika zemlje: okoljski diskurzi* (2018).¹ Dryzek predstavi devet različnih okoljskih diskurzov. Gre predvsem za grobo skico, ki jo Dryzek ponudi in ki je vodilo za lažjo orientacijo in/ali raziskovanje okoljskih diskurzov po dveh merilih: 1) ali diskurzi temeljijo za reformističnih politikah ali radikalnem odmiku od obstoječega stanja; 2) ali gre za bolj domiselne ali plehke oz. prozaične razlage in predloge, kako se soočiti z okoljsko krizo. V tem kontekstu Dryzek razlikuje med štirimi širšimi sklopi okoljskih diskurzov: 1) *diskurz razreševanja problemov* razume politično-ekonomski *status quo* kot edini možen: vse, kar se lahko naredi, so manjše prilagoditve in pragmatičnost pri reševanju problemov; 2) *diskurz omejitve in preživetja* temelji na tem, da neomejena rast in izkoriščanje naravnih virov vodita v katastrofo, saj nam Zemlja nalaga omejitve; 3) *trajnostnost* kot diskurz zaznamujejo domiselni pristopi, kako se na reformističen način soočiti s podnebnimi spremembami; 4) *zeleni radikalizem* je krovni diskurz globokih družbenih sprememb, ki na domiselne načine poskušajo spremeniti *status quo* (Dryzek, 2018: 25–27). Znotraj teh štirih širših diskurzov Dryzek sistematično razdela devet okoljskih diskurzov, ki jih prikazujemo v Tabeli 7.1.

Tabela 7.1: Shematski prikaz okoljskih diskurzov

	Reformizem	Radikalizem
Prozaičnost	1. Razreševanje problemov	2. Omejitve in preživetje
	1.1 Administrativni racionalizem	2.1 Preživetjenizem
	1.2 Demokratični pragmatizem	2.2 Neomejena rast (prometjstvo)
	1.3 Ekonomski racionalizem	
Imaginativnost	3. Trajnostnost	4. Zeleni radikalizem
	3.1 Trajnostni razvoj	4.1 Zelena zavest
	3.2 Ekološka modernizacija	4.2 Zelena politika

Vir: Dryzek (2018).

1 Za uporabo Dryzekove tipologizacije v empiričnih analizah okoljskih diskurzov glej: Doulton in Brown (2009); Takahashi in Meisner (2012); Gustafsson (2013); Cotton (2015); van Eck in Feindt (2022).

V okviru diskurza razreševanja problemov Dryzek identificira tri različne okoljske diskurze: *administrativni racionalizem*, *demokratski pragmatizem* in *ekonomski racionalizem*. Diskurz *administrativnega racionalizma* Dryzek opredeli kot diskurz razreševanja problemov, ki temelji na poudarjeni vlogi strokovnjakov in tehnokratov, pri čemer izhaja iz »naravnosti« obstoječega liberalnega kapitalizma. Temeljna premisa tega diskurza je, da vse probleme, ki obstajajo, najbolje lahko rešijo eksperti v sodelovanju znotraj državnih upravnih struktur. *Demokratski pragmatizem* temelji na zagovoru bolj demokratskega reševanja okoljskih problemov, pri čemer je poglavitni razlog za demokratizacijo reševanja okoljskih problemov predvsem potreba državnih administracij, »da bi si z vključitvijo širše javnosti zagotovili legitimnost« (Dryzek, 2018: 122). Vednost naj ne bi bila centralizirana v rokah ekspertov, temveč je treba v javnopolitične procese vključiti tudi druge akterje (NVO-je, državljane, različne javnosti). *Ekonomski racionalizem* Dryzek opredeli kot diskurz, ki je zavezan »inteligentnemu razvoju tržnih mehanizmov za doseganje javnih ciljev« (Dryzek, 2018: 147). V ospredju so predlogi bodisi o privatizaciji naravnih virov bodisi o vpeljevanju konkurence in tržnih mehanizmov – ne pa tudi nujno privatizacije – na področje okoljskih politik².

Znotraj širšega diskurza *omejitev in preživetja* Dryzek izpostavi dva protislovna okoljska diskurza: *preživetjenizem* in *prometejstvo*. *Preživetjenizem* temelji na predpostavki, da ima vsak ekosistem neko maksimalno nosilno zmogljivost. Če je ta nosilna zmogljivost presežena, potem pride do degradacije ekosistema, zato populacija bodisi propade bodisi se znajde v veliki krizi, vse dokler se prek naravnih mehanizmov znova ne vzpostavi ravnovesje. V tem smislu so bile nosilne zmogljivosti Zemlje močno presežene. Zato naj bi bilo treba prepustiti elitam, vladam, tehnokratom, da najdejo nove rešitve in oblike samoomejevanja (Dryzek, 2018: 54). Drugi diskurz v tem okviru je diskurz *neomejene rasti*, ki temelji na *prometejstvu*, ki po Dryzeku pomeni »neomejeno zaupanje v sposobnost ljudi in njihovih tehnologij, da razrešijo vse probleme – vključno z okoljskimi« (Dryzek, 2018: 66). Ta diskurz je nastal kot odziv na preživetjenizem. Diskurz neomejene rasti temelji na prepuščanju reševanja okoljskih problemov tehnološkim rešitvam. Ključni akterji so predvsem ekonomski, saj naj bi trg poskrbel za vse najboljše tehnološke rešitve.

Dryzek znotraj diskurza *trajnosti* identificira dva okoljska diskurza: *trajnostni razvoj* in *ekološko modernizacijo*. Trajnostni razvoj je postal eden izmed

2 Takšni zagovori reševanja problemov so zelo blizu *prometejskim* rešitvam. O prometejstvu bo več govora v nadaljevanju.

globalno prevladujočih okoljskih diskurzov že v 90. letih 20. stoletja. Trajni razvoj izhaja iz predpostavke, da je gospodarska rast nujna, toda takšna, ki ne ogroža rasti in razvoja prihodnjih generacij, hkrati pa mora biti okoljsko čim manj škodljiva in pravična. V tem okviru je ključno, da trajnostni razvoj temelji na reprodukciji kapitalizma, le da išče novo pot v zagotavljanju potreb sedanjih in prihodnjih generacij. *Ekološka modernizacija* je specifičen projekt in diskurz, ki predlaga reformo kapitalističnega gospodarstva. V ospredju so predvsem tehnološke rešitve, ki jih trg ne more sam prinesiti. Zato morata biti v ospredju vladno reguliranje in sodelovanje z industrijo. Ekološka modernizacija izhaja iz vprašanja, »kako naj kapitalistično družbo pripeljemo v okoljsko razsvetljeno dobo« (Dryzek, 2018: 202) zato, da se »bosta ekonomski razvoj in okoljska zaščita lahko nadaljevala z roko v roki ter se vzajemno krepi« (Dryzek, 2018: 204). Ekološka modernizacija se največkrat prikazuje kot nov način za zaslužek denarja (Dryzek, 2018: 201).

Širši diskurz *zelenega radikalizma* Dryzek razdeli na dva diskurza: *zelena zavest* in *zelena politika*. *Zelena zavest* je širok diskurz, v katerega Dryzek všteva globoko ekologijo, ekofeminizem, bioregionalizem, ekološko državljanstvo, zelene življenjske sloge, ekoteologijo itd.: »Bistvena pripovedna linija zelene spremembe zavesti je, da industrijska družba povzroča izkrivljen koncept oseb in njihovega mesta v svetu. Za ozdravljenje te situacije so potrebne nove vrste človeške občutljivosti, manj destruktivne do narave« (Dryzek, 2018: 230). Kot temeljno orodje za spremembo in preprečitev okoljskega zloma v tem diskurzu nastopa predvsem sprememba zavesti in idej. Diskurz *zelene politike* je širši od diskurza zelene spremembe zavesti in vključuje poudarek na potrebi po političnem delovanju in strukturnih spremembah. Gre za premik k spoznanju, »da imajo družbene, politične in ekonomske strukture pomemben vpliv, ki ga ni mogoče reducirati na občutljivost v njih živečih individuumov« (Dryzek, 2018: 254).

Predstavljenih devet okoljskih diskurzov bo »teoretski zemljevid« pri analizi programov strank. Z metodološkega vidika bomo za diskurzivno³ analizo znotraj strankarskih programov uporabili kritično diskurzivno analizo (KDA), kot jo je razvil Norman Fairclough, in sicer dialektično-odnosni

3 Diskurz tu razumemo kot »semiotične načine konstruiranja vidikov sveta (fizičnih, družbenih ali duševnih), ki jih je na splošno mogoče identificirati z različnimi položaji ali perspektivami različnih skupin družbenih akterjev« (Fairclough, 2010: 232). Bistveno je, da imajo diskurzi vedno tudi materialne posledice in da je okvir mišljenja vedno tesno povezan z interesi, idejami in tudi praksami, ki izhajajo iz tega okvira.

pristop. Fairclough poudarja, da KDA ni le analiza besedila, ampak je transdisciplinarna analiza med diskurzom in drugimi segmenti družbenih in političnih procesov (družbenimi strukturami, praksami in dogodki). Pomembno je, da se ne osredinimo samo na semiotične elemente, ampak tudi na zunajsemiotične: »KDA gleda na besedila kot na trenutek v materialni produkciji in reprodukciji družbenega življenja in analizira družbeno 'delo', opravljeno v besedilih, kot pomemben fokus materialistične družbene kritike« (Fairclough in Graham, 2010: 304). Poleg tega bomo uporabili tudi specifično metodo, ki sta jo razvila Reisigl in Wodak (2015: 29) – identificirali bomo tudi najpogostejše teme in ključne besede (tematike), ki obravnavajo okoljske probleme in s katerimi stranke v programih naslavljajo okoljske probleme in predlagajo rešitve.

V tem smislu bomo sledili Faircloughovemu poudarku, da KDA dejansko niha »med fokusom na strukture (zlasti vmesno raven strukturiranja družbenih praks) in fokusom na strategije družbenih akterjev«, pri čemer analizira družbene in politične interese in strukture ter kako agenti z uporabo specifičnih diskurzov uresničujejo svoje strategije (Fairclough, 2010: 233–234). Kot ugotavlja Fairclough, je pri analizi konceptov treba biti vedno zelo previden, saj imajo enake besede in koncepti lahko precej različne pomen v različnih diskurzivnih in zunajdiskurzivnih kontekstih (Fairclough, 2010: 7).

Podrobnemu branju programov strank bosta tako sledila iskanje ključnih besed in konceptov v okviru okoljskih delov programov strank ter tudi identifikacija ključnih akterjev na področju okoljskih politik. Izhajajoč iz tega bomo te ključne besede in koncepte med seboj primerjali ter jim – izhajajoč iz Dryzekove tipologije okoljskih diskurzov in v kontekstu širše politično-ekonomske in ideološke usmerjenosti konkretne stranke – tudi pripisali (nad)pomene. Na ta način bomo mapirali okvire okoljskih diskurzov znotraj katerih se gibljejo analizirani strankarski programi ter predstavili diskurzivne temelje konkretnih okoljskih ukrepov in politik, ki jih predlagajo stranke.

Evropska unija in okoljski diskurzi

Vloga Evropske unije (EU) na področju usmerjanja in določanja javnih politik in ideološko-idejnih okvirov držav članic je dobro raziskana.⁴ V tem kontekstu je pomembno, da je za lažje razumevanje umeščanja okoljskih

4 Za več o procesih evropeizacije glej: Featherstone in Radaelli (2003).

diskurzov analiziranih slovenskih političnih strank potrebna tudi analiza okoljskih diskurzov na ravni EU, saj je evropeizacija okoljskih diskurzov, in posledično okoljskih politik, vse bolj pomemben predmet preučevanja. EU s svojimi usmeritvami, finančnimi spodbudami in shemami (ne)posredno določa idejno-politični okvir naslavljanja okoljske krize ter tudi usmerja konkretne javne politike držav članic.⁵ V ta namen bomo v nadaljevanju analizirali temeljne dokumente EU v zadnjih dveh desetletjih in orisali obstoječe okoljske diskurze na ravni EU.

V Lizbonski strategiji iz leta 2000 je bila okoljska problematika še skoraj povsem prezrta. »Trajnostna rast« je sicer omenjena kot eden izmed osnovnih ciljev EU: »postati najbolj konkurenčno in dinamično, na znanju temelječe gospodarstvo na svetu, sposobno trajnostne gospodarske rasti z več in boljšimi delovnimi mesti ter večjo socialno kohezijo« (Evropski svet, 2000). Poleg tega najdemo v dokumentu še en sklic na trajnostni razvoj: »Evropski svet posebej poziva k družbeni odgovornosti podjetij v zvezi z najboljšimi praksami vseživljenjskega učenja, organizacije dela, enakih možnosti, socialne vključenosti in trajnostnega razvoja« (Evropski svet, 2000). Razen teh dveh omemb je bilo vprašanje okoljskega zloma ali okoljskih problemov povsem odsotno.

Toda že leta 2001 je EU sprejela Evropsko strategijo za trajnostni razvoj. V tem kontekstu je trajnostni razvoj na ravni EU predstavljen kot »strategija za sprostitvev priložnosti za dolgoročne investicije« (Evropska komisija, 2001: 2). Poleg tega so zapisali, da se mora EU začeti zavzemati za »ločevanje degradacije okolja in porabe virov od gospodarskega in družbenega razvoja«, kar pa bo zahtevalo »močno preusmeritev javnih in zasebnih investicij v nove, okolju prijazne tehnologije« (Evropska komisija, 2001: 2). V tem dokumentu je tudi jasna tržna zavezanost EU na področju okoljske politike, saj so zapisali, da bodo »v svojih političnih in zakonodajnih predlogih dala prednost tržnim pristopom, ki zagotavljajo cenovne spodbude« (Evropska komisija, 2001: 7).

V prenovljeni Lizbonski strategiji iz leta 2005 je trajnostni razvoj predstavljen kot pomemben element razvoja EU, saj se sklicuje tudi na besedilo neuspešne Ustave EU in na Evropsko strategijo za trajnostni razvoj. V prenovljeni Lizbonski strategiji sta tako že v ospredju tudi učinkovita raba virov in razvoj zelenih tehnologij: »Komisija bo okrepila svoje spodbujanje

5 Za več o procesih evropeizacije na področju okoljskih politik glej: Jordan (2005); Ladi (2005); Braun (2016); Todor in Helepciuc (2021).

okoljskih tehnologij. Prav tako bo sprejela potrebne ukrepe za spodbujanje razvoja pristopov in tehnologij, ki EU omogočajo strukturne spremembe, potrebne za dolgoročno trajnostnost, na primer na področjih trajnostne rabe virov, podnebnih sprememb in energetske učinkovitosti« (Evropska komisija, 2005: 23).

Strategija Evropa 2020, ki je bila sprejeta leta 2010, je imela podnaslov Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast. V tej strategiji so eksplicitno povezali zeleni prehod s konkurenčnim gospodarstvom, saj so zapisali, da ta dokument temelji na »spodbujanju[u] bolj konkurenčnega in zelenega gospodarstva, ki gospodarneje izkorišča vire« (Evropska komisija, 2010: 5). Poudarek na tehnološki podstati zelenega trajnostnega gospodarstva je postavljen kot središče trajnostne rasti. V Strategiji 2020 je zapisano, da trajnostna rast »pomeni izgradnjo trajnostnega in konkurenčnega gospodarstva, ki gospodarno izkorišča vire, se opira na vodilni položaj Evrope pri razvoju novih procesov in tehnologij, vključno z zelenimi tehnologijami, spodbuja postavitev pametnih omrežij s pomočjo informacijskih in komunikacijskih tehnologij, uporablja vseevropska omrežja ter krepi konkurenčne prednosti naših podjetij, zlasti v proizvodnji in med malimi in srednjimi podjetji, ter ozavešča potrošnike o koristih gospodarnega izkoriščanja virov« (Evropska komisija, 2010: 15). K temu so še dodali pomembno vlogo EU in držav članic na področju spodbujanja investicij v zelene tehnologije (Evropska komisija, 2010: 21).

Leta 2015 je Evropska komisija (EK) sprejela prvi akcijski načrt za krožno gospodarstvo, v katerem so zapisali, da je koncept krožnega gospodarstva »ključni prispevek EU k prizadevanjem za razvoj trajnostnega, nizkoogljičnega in konkurenčnega gospodarstva, učinkovitega z viri. Takšen prehod pomeni priložnost za preobrazbo našega gospodarstva ter ustvarjanje novih in trajnostnih konkurenčnih prednosti za Evropo« (Evropska komisija, 2015: 2). EU se je zavezala, da bo zagotovila regulatorni okvir, da bi krožno gospodarstvo poglobilo delovanje enotnega trga in zaradi možnih investicij. Hkrati so tudi poudarjali, da je krožno gospodarstvo velika priložnost za zasebni sektor za vlaganja predvsem na področju tehnologij, ki uporabljajo sekundarne surovine (Evropska komisija, 2015: 2–11). V duhu ekološke modernizacije in sodelovanja politike in industrije se je EU se je zavezala, da bo močno finančno podprla raziskave in razvoj za krožno gospodarstvo prek različnih shem in programov (Obzorja, LIFE) ter tudi skozi kohezijsko politiko (Evropska komisija, 2015: 19).

Marca 2020 je EK sprejela Novi akcijski načrt za krožno gospodarstvo. Osnova tega dokumenta je trajnostna naravnost. Poleg tega v tem

akcijskem načrtu najdemo postavljanje potrošnikov v ospredje ter tudi tehnološke rešitve kot temelj za »čistejšo in konkurenčnejšo Evropo«. Za pospešitev krožnosti v gospodarstvu so zagotavljali, da bo EU še naprej ponujala finančne instrumente, ki bodo temelj za zasebne investicije na tem področju (Evropska komisija, 2020: 17). V maniri ekološke modernizacije so zapisali, da bo sodelovanje podjetjem v procesu širitve krožnega gospodarstva »prineslo nove priložnosti v Uniji in zunaj nje. Ta napreden, a nepovraten prehod na trajnostni gospodarski sistem je nepogrešljiv del nove industrijske strategije EU« (Evropska komisija, 2020: 2). Povezovanje zelenega prehoda s konkurenčnostjo je tako torej ostal v ospredju tudi v obeh akcijskih načrtih za krožno gospodarstvo, pri čemer je bil največji poudarek na tehnološkem razvoju. Zavezanost k diskurzu ekološke modernizacije je tako postal še bolj izrazit.

Poleg vseh teh pomembnih dokumentov je EU leta 2019 sprejela tudi krovno strategijo EU – Evropski zeleni dogovor (EZD), ki povsem izhaja iz naslavljanja okoljske krize in v kateri je zeleni prehod povezan z vsemi različnimi segmenti gospodarske strategije. EZD temelji predvsem na ideji tehnološkega razvoja, veri v sodelovanje administrativnih struktur in industrije ter v tržne in kvazitržne regulacijske mehanizme. Krožno gospodarstvo je temeljni koncept zelenega dogovora in zelenega prehoda. Zeleni prehod je razumljen tudi kot nova »poslovna« priložnost: »Prehod je priložnost za razširitev trajnostnih gospodarskih dejavnosti, naravnanih na ustvarjanje delovnih mest. Na svetovnih trgih obstaja velik potencial za tehnologije z nizkimi emisijami, trajnostne izdelke in storitve. Podobno tudi krožno gospodarstvo ponuja velike možnosti za nove dejavnosti in delovna mesta« (Evropska komisija, 2019: 7). Poleg tega najdemo v EZD, sicer bolj kot podpora temeljnim tržnim in tehnološkim rešitvam, še poudarek na sodelovanju z deležniki, kapitalom, civilno družbo ter potrebe po spremembi življenjskega sloga in zavesti⁶ (glej: Evropska komisija, 2019).

6 V EZD je jasno, da gre za zelenjenje kapitalizma, pri čemer je tudi narava razumljena kot blago, kot »kapital«: »Evropski zeleni dogovor je odgovor na te izzive. Je nova strategija za rast, katere cilj je preobraziti EU v pravično in uspešno družbo s sodobnim, konkurenčnim in z viri gospodarnim gospodarstvom, ki v letu 2050 ne bo ustvarjalo nobenih neto emisij toplogrednih plinov in v katerem bo rast ločena od rabe virov. Njen cilj je tudi zavarovati, ohraniti in poživiti naravni kapital EU ter zaščititi zdravje in dobrobit državljanov in državljanek pred nevarnostmi, ki izhajajo iz okolja, in njegovimi učinki« (Evropska komisija, 2019: 2).

V EZD je Evropska komisija uporabila »jezik biznisa, institucionalne diplomacije, gospodarstva in tehnologije, da komunicira prihodnost trajnosti javnosti« (Eckert in Kovalevska, 2021: 3). V samem jedru je EZD zavezan tehnološkim in strokovnim »rešitvam« ter zelenjenju kapitalizma. V tem kontekstu je ta projekt »še ena različica modela zelene rasti, saj podpira in krepi življenjski slog srednjega razreda in tradicionalno vizijo industrijske družbe, vključno z njeno obsežno tehnologizacijo, mehanizacijo in avtomatizacijo« (Ossewaarde in Ossewaarde-Lowtoo, 2020: 11). Preskok, ki je bil narejen v EZD, se kaže na večjem poudarku na sodelovanju »deležnikov« in državljanov – ki se kaže v ideji o Evropskem klimatskem paktu⁷ (Schunz, 2022).

Strategija soočanja EU s podnebno krizo je v zadnjih dveh desetletjih prešla dolgo pot od popolnega zanemarjanja vprašanja okolja do koncentracije celotne gospodarske strategije EU okoli vprašanja zelenega prehoda in soočenja s podnebnim zlomom. V tem obdobju je tudi stalnica: zeleni prehod je na ravni EU vedno temeljil na protehnoškem, protržnem in protehnokratskem pristopu⁸ (glej: Genovese in Pansera, 2021; Samper et al., 2021; Schunz, 2022). Diskurzi trajnostnega razvoja in ekološke modernizacije so v samem središču srečevanja s podnebnimi spremembami na ravni EU.

Državnozbornske volitve in okoljski diskurzi v programih slovenskih političnih strank

K identifikaciji in razlagi okoljskih diskurzov v političnih programih strank bomo pristopili prek iskanja odgovorov na dve med seboj povezani vprašanji: 1) Katere so ključne ideje in predlogi, ki prevladujejo v strankarskih programih? 2) Kdo naj bi bili ključni akterji v teh procesih? Poglavja, namenjena okoljskim vprašanjem v programih strank, so različno dolga in jim je tudi dan zelo različen pomen (so pa navzoča v vseh analiziranih programih).

7 Demokratični deficit ali pa le privid demokratične vključenosti državljanov v oblikovanje zelenih politik je jasno razbrati iz EZD, pri čemer so državljani pogosto postavljeni po pomenu za investitorji, podjetji (Evropska komisija, 2019: 6).

8 Machin (2019) je pokazala na primeru Okoljskih akcijskih programov, ki jih od leta 1973 sprejema Evropska komisija, kako je ekološka modernizacija postala hegemonski okoljski diskurz na ravni EU. Ta analiza je pomembna, saj ravno tako izhaja iz Dryzekove teorije okoljskih diskurzov.

Cilj spodnje analize je predstaviti diskurzivne in idejne okvire, znotraj katerih se gibljejo različne stranke, ko naslavljajo okoljsko krizo, ter jih umestiti v širše diskurzivne mreže na ravni EU.⁹

Gibanje Svoboda

Stranka Gibanje Svoboda (GS), nesporna in velika zmagovalka državnoborskih volitev, je okoljsko problematiko postavila v ospredje. Že v uvodnem stavku programa so izpostavili, da so ključni problemi sodobnega časa »podnebne in demografske spremembe, migracije, spremenljivost trga dela« (Gibanje Svoboda, 2022: 2). Na ta način je stranka postavila nevarnost podnebnega zloma v isti rang z drugimi ključnimi problemi. Zato ne preseneča, da so posebej poudarili, da si vsi zaslužimo državo, »ki ji je mar za okolje, ki skrb za okolje poleg skrbi za človeka postavlja v center svojega delovanja« (Gibanje Svoboda, 2022: 7).

V njihovem programu je zelo opazno prepletanje tehnoloških, gospodarskih in ekoloških idej. Zeleni preboj je pomemben, ker naj bi omogočil »močno vpeto gospodarstvo v mednarodne tokove«, kar pa naj bi imelo za posledico »povečevanje dodane vrednosti slovenskega gospodarstva in s tem tudi več delovnih mest, ki ustvarjajo višjo dodano vrednost« (Gibanje Svoboda, 2022: 8). Hkrati so okoljske ukrepe tudi eksplicitno povezali z oblikovanjem okolja, ki bo omogočilo, da bo poslovanje podjetij »bolj pravično in privlačno, kar je tudi temelj zelenega preboja in trajnostnega razvoja gospodarstva« (Gibanje Svoboda, 2022: 8).

Diskurz ekološke modernizacije je najbolj prisoten v delu, ki se nanaša na pomen tehnološkega razvoja. V GS so posebej poudarili omogočanje in spodbujanje investicij v nove, zelene tehnologije, saj so ravno na področju tehnologije videli ključno priložnost v boju proti podnebnim spremembam: »Sprejeli bomo nov zakon o prednostnem umeščanju OVE v prostor, prenovili energetske in okoljske zakonodaje s ciljem olajšati izvajanje investicij ter spodbujali projekte na tistih tehnologijah, ki so bile v preteklosti zanemarjene«¹⁰. (Gibanje Svoboda, 2022: 19). Poudarili so, da je njihov program utemeljen na »[z]elenem preboju, ki ga bo omogočilo močno

9 Pomembno je poudariti, da v pričujoči analizi ne gre niti za primerjavo konkretnih javnopolitičnih ukrepov niti za študijo izvedljivosti le-teh.

10 V Gibanju Svoboda tudi omenjajo pravičnost v okviru zelenega prehoda, vendar je poudarek na pravičnosti veliko manjši kot pri Levici ali SD (glej: Gibanje Svoboda, 2022: 7).

vpeto gospodarstvo v mednarodne tokove. To bo omogočalo povečevanje dodane vrednosti slovenskega gospodarstva in s tem tudi več delovnih mest, ki ustvarjajo višjo dodano vrednost¹¹ (Gibanje Svoboda, 2022: 8).

Ekološka modernizacija se prepleta z administrativnim racionalizmom v delu, ki se nanaša na pomen tehnološkega razvoja v procesu zelenega prehoda. Na ravni delovanja države so predvideli vpeljavo zelenih obveznic, prek katerih bi financirali zeleni prehod. Poleg tega pa bi prilagodili tudi davke in prek davčnih olajšav spodbujali investicije v zeleni prehod (Gibanje Svoboda, 2022: 13). V ospredje so tudi postavili pomen prilagajanja zakonov »za večjo privlačnost vlaganj v razvoj digitalnih in zelenih zagonskih podjetij« (Gibanje Svoboda, 2022: 20). V skladu s smernicami EU so tudi obljubili oblikovanje posebnega Akcijskega načrta krožnega gospodarstva. V tem okviru so zapisali, da bo njihova prioriteta »spodbujanje inovativnih krožnih modelov proizvodnje z visoko dodano vrednostjo ter delitvene ekonomije« (Gibanje Svoboda, 2022: 19).

Poleg tega so izpostavili pomen sodelovanja s strokovnjaki in civilno družbo: »Sprejeli bomo zakon o vključevanju zainteresirane javnosti v oblikovanje in sprejemanje predpisov. Ob tem bomo ustrezno spremenili tudi področno zakonodajo, ki ureja delovanje političnih strank, vlade, državne uprave in Državnega zbora« (Gibanje Svoboda, 2022: 10). Zagovarjali so izvedbo referendumu glede izgradnje drugega bloka JEK (Gibanje Svoboda, 2022: 19). Na ta način so v program vpeljali tudi element demokratičnega pragmatizma.

Vse ključne rešitve v programu GS so predvsem osmišljene kot državne in tehnološke rešitve. V GS sledijo temeljnim okvirom, ki ga postavlja EU, saj v programu najdemo ravno prepletanje zelenega prehoda s povečevanjem konkurenčnosti gospodarstva, celotni imaginarij pa je skoncentriran na tehnološki razvoj, državno pomoč in podjetniške priložnosti. V tem kontekstu se diskurza ekološke modernizacije in trajnostnega razvoja prepletata z diskurzi administrativnega racionalizma, demokratičnega pragmatizma in deloma prometejstva.

11 V tem kontekstu se GS tudi približa prometejstvu in verjetju v tehnološko reševanje okoljske krize.

Slovenska demokratska stranka

V Slovenski demokratski stranki (SDS) so za izhodišče okoljske problematike in podnebnih sprememb vzeli čisto kalkulacijo stroškov in koristi ter zapisali, da je ceneje preprečiti okoljsko škodo, kot pa reševati posledice: »Odnos do okolja utemeljujemo na načelih previdnosti in preventive. Okoljsko škodo je ceneje in učinkoviteje preprečevati, kot zdraviti njene posledice« (SDS, 2022: odst. 89). Poudarili so, da so podnebne spremembe »ena od največjih in najbolj kompleksnih groženj človeštvu in okolju« (SDS, 2022: odst. 96) ter da mora Slovenija imeti »ambiciozne načrte za zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov, kar bo spodbudilo in tudi prisililo prehod v nizkoogljično družbo« (SDS, 2022: odst. 96).

Temelj za reševanje okoljske krize vidijo predvsem v razvoju novih tehnologij in sodelovanju z zasebnim sektorjem: »Izboljšanje odnosa do okolja dosegamo z ustreznimi vrednotami in ravnanjem, z do okolja prijaznim gospodarstvom in tehnologijami ter z ustreznim upravljanjem rabe prostora in ravnanja z odpadki« (SDS, 2022: odst. 16). Prepletenost zelenega prehoda in novih tržnih priložnosti je v programu SDS eksplicitno poudarjeno: »Za doseganje konkurenčnosti slovenskega gospodarstva je potrebno vzpostaviti takšno gospodarsko okolje, ki bo omogočalo maksimalno izrabo znanja za inovacije proizvodov in storitev. Po drugi strani pa mora biti vse to usklajeno s trajnostnim razvojem, ohranjanjem okolja ter sledenjem najperspektivnejšim gospodarskim panogam in tehnologijam za načrtno krepitev tehnologij obnovljivih virov energije. Potrebno je podpirati tudi razvoj in uporabo energetske varčnih tehnologij« (SDS, 2022: odst. 66). V tem kontekstu okoljski program SDS-a temelji na prepletanju ekološke modernizacije, trajnostnega razvoja, prometejstva in ekonomskega racionalizma.

Rešitev okoljske krize vidijo tudi v spremembah vrednot¹² in zavesti ljudi: »Pozitiven odnos do okolja, ki pomeni, da si prizadevamo za zmanjševanje negativnih vplivov na živo in neživo naravo ter zmanjševanje sedanjih pritiskov na okolje. Izboljšanje odnosa do okolja dosegamo z ustreznimi vrednotami in ravnanjem, z do okolja prijaznim gospodarstvom in tehnologijami ter z ustreznim upravljanjem rabe prostora in ravnanja z odpadki« (SDS, 2022: odst. 16). K temu so dodali, da se v SDS zavzemajo za politike in ukrepe,

12 Zelo so tudi zanimive vrednote, na katerih naj bi temeljil program SDS: »Slovenski demokrati zato postavljamo v središče svojega programa naslednje vrednote: svobodo, človekovo dostojanstvo, pravičnost, solidarnost in domoljubnost ter pozitiven odnos do okolja« (SDS, 2022: odst. 10).

»s katerimi se bomo podnebnim spremembam prilagodili, prevzeli svoj del bremen iz mednarodnih dogovorov, izkoristili gospodarske priložnosti ter nenazadnje spreminjali vrednote in obnašanje ljudi« (SDS, 2022: odst. 96).

Program SDS je najbolj skop izmed vseh analiziranih programov glede okolja in okoljske krize, toda hkrati lahko razberemo temeljne idejne okvire, znotraj katerih predlagajo rešitve. Razvoj zelenih tehnologij in spodbujanje podjetništva so v ospredju.¹³

Nova Slovenija

Program stranke Nova Slovenija (NSi) je na področju ekologije in okoljevarstva zavezan tržnim in tehnološkim rešitvam. Že sam naslov poglavja, znotraj katerega obravnavajo probleme onesnaževanja, zelenega prehoda in varovanja okolja, je zelo zgovoren: »Zeleno socialno-tržno gospodarstvo«, znotraj katerega predlagajo rešitve za »odgovorni zeleni prehod« in za »solidarno in pravično družbo«. Če vemo, da je koncept socialno-tržno gospodarstvo nemški ordoliberalni koncept – tj. koncept nemških neoliberalcev, ki so zaprsegali na svetost konkurence in močne vladavine prava (za več o tem glej: Bonefeld, 2017; Mastnak, 2019a; Mastnak, 2019b) – potem lahko precej jasno razumemo okvir diskurzivne umeščenosti, ki ga ponuja program NSi.

Na začetku programa so zapisali, da je varstvo okolja in podnebja »zgodovinska naloga za sedanjost in prihodnost. Podnebne spremembe povzročajo ekološke, socialne in gospodarske posledice. Vsi smo odgovorni za dolgoročne učinke svojih dejanj in stališč, ki vplivajo na naše okolje in prihodnje rodove« (Nova Slovenija, 2022: 12). Kot ključni cilj je v programu stranke izpostavljeno varovanje okolja za prihodnje generacije. To pa lahko omogoči predvsem tehnološki razvoj. V programu eksplicitno piše, da NSi podpira »okolju prijazno proizvodnjo in zeleni razvoj z uporabo sodobnih tehnologij« (Nova Slovenija, 2022: 12).

V NSi so zagovarjali spremembo davčne zakonodaje zaradi olajšav za vlaganje v zelene tehnologije. Opisovali so, kako so v zadnjem mandatu naredili določene spremembe v davčni zakonodaji, ki naj bi prinesla olajšave »za vlaganja v zeleni in digitalni prehod za podjetja. To olajšavo je nujno uveljaviti tudi pri dohodninski obdavčitvi samostojnih podjetnikov«

13 Posebnost programa SDS je, da povezuje podnebno krizo z odkrito militarizacijo: »Pri tem lahko v prihodnosti v primeru relativne trajnosti, stopnji negativnih posledic ter obsežnosti v širši regiji tovrstne grožnje nacionalne varnosti hitro preidejo v druge oblike groženj, vključno z vojaško grožnjo« (SDS, 2022: odst. 97).

(Nova Slovenija, 2022: 11). Zagovarjali so, da bi reforma davčne politika odprla prostor in spodbudila podjetja »k vlaganju v raziskave in inovacije za zeleni prehod« (Nova Slovenija, 2022: 14). NSi je ravno tako kot enega izmed temeljev v svojem programu postavila spodbujanje krožnega gospodarstva. Zapisali so, da se zavzemajo za zmanjšanje količine odpadkov ter za vnovično uporabo le-teh in neškodljivo odlaganje. Cilj pa je zagotoviti pogoje za »učinkovito in delujoče krožno gospodarstvo« (Nova Slovenija, 2022: 12). V tem kontekstu so poudarjali pomen »industrijske simbioze« ter novih tehnologij in digitalizacije (Nova Slovenija, 2022: 14).

Prepletanje prometejstva in ekološke modernizacije se najbolj jasno kaže pri poudarjanju pomena JEK oz. izgradnje novega bloka jedrske elektrarne v Krškem¹⁴. Investicijo v JEK 2 vidijo kot priložnost za zaslužek, saj naj bi bili nove tehnologije in zelenjenje kapitalizma predvsem namenjeni gospodarski rasti in razvoju. Po drugi strani tudi predlagajo specifično obliko financiranja, v kateri bi država morala odigrati ključno vlogo. Ideja, ki jo predlagajo, je, da se prihranki »Slovencev« uporabijo za izgradnjo JEK 2 – na ta način bi dobili množico malih vlagateljev, ki bi tako lahko »oplemeniti[li] svoje prihranke« (Nova Slovenija, 2022: 13).

Po drugi strani pa program NSi, tako kot programi večine strank, predvideva tudi izvedbo referendumov in širše ljudsko-demokratsko odločanje o tej pomembni temi. Čeprav so se zavzemali za referendum o JEK 2, pa v NSi precej skeptično gledajo na sodelovanje nevladnih okoljskih organizacij v načrtovanju in implementaciji ukrepov na področju varovanja okolja in narave. V programu so izpostavili, da se projekti in investicije v obnovljive vire energije »ne morejo realizirati zaradi zamudnih upravnih in nerazumnih okoljevarstvenih zahtev. Vloga nevladnih organizacij je pri varovanju okolja pomembna, vendar je potrebno preseči zakonsko ureditev, ki tem organizacijam omogoča zaviranje projektov brez tehtnih argumentov« (Nova Slovenija, 2022: 13). Ob tem pa so poudarjali tudi pomen spremembe razmišljanja in zavesti (Nova Slovenija, 2022: 12).

V programu NSi so tako predvsem tehnološke inovacije in spodbujanje le-teh z davčnimi spodbudami in olajšavami. Nekateri elementi demokratičnega pragmatizma so bolj kot ne omejeni zgolj na vprašanje izgradnje JEK 2, pri čemer pa je sprememba zavesti predvsem mišljena kot sprememba zavesti k širitvi tržnih in tehnoloških inovacij v okviru reševanja okoljske krize.

14 Za podrobno analizo prisotnosti in pomena jedrske energije v predvolilnih programih slovenskih političnih strank leta 2022 glej: Bauman, 2025.

Socialni demokrati

Socialni demokrati (SD) so v obsežnem programu podrobno predstavili svoje rešitve za okoljsko krizo. Zapisali so, da je njihov cilj znižati emisije toplogrednih plinov, tako da Slovenija postane do leta 2050 podnebno nevtralna država. Poleg tega pa so – v maniri diskurza administrativnega racionalizma – tudi eksplicitno poudarili potrebo, da se vse različne javne politike poveže in vključi v boj zoper podnebne spremembe (Socialni demokrati, 2022: 192).

V SD so opozarjali na pomen »pravičnega zelenega prehoda«, pri čemer tega koncepta niso omejili zgolj na okoljsko problematiko, temveč so ga povezali tudi s širšimi družbenimi spremembami; uokvirili so ga v potrošniški imaginarij in vključili v krožno gospodarstvo: »Bistvo pravičnega prehoda v širšem pomenu temelji na spreminjanju potrošniških vedenjskih vzorcev, da kot družba spodbujamo uporabo virov in proizvodov, ki manj obremenjujejo okolje in zdravje. To lahko naredimo z ustrezno zakonodajo, pa tudi z davčno politiko in zagotavljanjem pravice potrošnika do obveščenosti« (Socialni demokrati, 2022: 49).

S precej potrošniško opredeljenim zelenim prehodom so povezali tudi krožno gospodarstvo: »Že sedaj poznamo različne posebne ureditve, ki spodbujajo krožno gospodarstvo in prehod v zeleno razogljičeno družbo. Primeri ureditve se razlikujejo, temeljijo pa na obveščenosti potrošnikov o resničnih posledicah njihovih ravnanj in resničnih lastnostih izdelkov« (Socialni demokrati, 2022: 49). Podporo krožnemu gospodarstvu so utemeljevali predvsem v perspektivi razvoja novih, bolj zelenih tehnologij in izdelkov ter novih tržnih priložnostih za podjetja: »Te priložnosti je treba izkoristiti, ker bodo sicer slovenska podjetja in infrastrukturni projekti financirali le tuje rešitve in produkte za zmanjševanje obremenjevanja okolja« (Socialni demokrati, 2022: 154).

V SD vidijo v zelenem prehodu »veliko razvojno priložnost za državo« (Socialni demokrati, 2022: 193). Zapisali so, da je potrebno oblikovanje »učinkovitih spodbud za prenovo industrije in prestrukturiranje gospodarstva v smeri zelene, krožne in digitalne ekonomije – analiza in prenovitev sistema spodbud, ki je za današnji čas in stanje okolja neustrezen in subvencionira tudi okolju škodljive prakse« (Socialni demokrati, 2022: 142). Vloga države naj bi bila, da »podjetjem olajša zeleni prehod z nizkimi stroški financiranja«. Zato so predlagali novi »posojilni sklad v obsegu 150 milijonov evrov za posojila z nizkimi obrestnimi merami« s ciljem spodbujanja investicij v »obnovljive vire energije, učinkovito rabo energije in ukrepe za zeleno poslovanje z nižjimi okoljskimi bremenimi« (Socialni demokrati, 2022: 49).

Vključitev okoljskih tematik v formalno in neformalno izobraževanje so videli kot temelj spremembe zavesti v smeri doseganja »trajnostnega upravljanja z okoljem in naravnimi viri« (Socialni demokrati, 2022: 204). Sodelovanje s civilno družbo, javnostjo in eksperti je posebej poudarjeno v programu v okviru vzpostavitve Sveta za naravo, ki naj bi bil posvetovalno telo, ki bi naj imel pristojnost nadzora nad »učinkovitim izvajanjem ukrepov, predpisov in politik«. Še več, v kontekstu demokratičnega pragmatizma so v SD poudarjali pomen strokovne javnosti in možnosti sodelovanja različnih akterjev.¹⁵ Zavzemali so se za to, da bodo strokovnjaki dobili vlogo in mesto v »izvajalskih, strokovnih ali nadzornih organih javnih zavodov varstva narave, vključno z državnimi upravljavci zavarovanih območij. Opolnomočili bomo naravovarstveni nevladni sektor in z njim aktivno sodelovali«¹⁶ (Socialni demokrati, 2022: 200–201). Zato je posebej poudarjen pomen vključevanja javnosti v procesu priprave zakonodajnih predlogov ter tudi moč in vloga stroke pri pripravi javnih politik (Socialni demokrati, 2022: 206).

V programu SD se jasno kaže, da sta trajnostni razvoj in ekološka modernizacija strankina temeljna okoljska diskurza, pri čemer pa poudarjajo pomen spreminjanja mišljenja in zavesti, sodelovanje z drugimi akterji (diskurz demokratičnega pragmatizma) ter delovanje strokovnjakov v javni upravi (administrativni racionalizem).

Levica

Levica kot stranka, ki se deklarira kot rdeče-zelena, ponuja zelo veliko različnih rešitev, s katerimi naj bi preprečili podnebni zlom. Levica vzroke in razloge za podnebno krizo vidi v samem kapitalističnem produkcijskem načinu. Zapisali so, da je podnebna kriza v bistvu »kriza sistema, kriza kapitalizma /.../ Ogromno količino materialnih odpadkov, ki jih ta gospodarski model proizvaja, in breme okoljske sanacije netrajnostnega in izkoriščevalskega ravnanja neodgovorno prenaša na prihodnje generacije. Kapitalistična rast za vsako ceno predstavlja eksistenčno grožnjo tako človeštvu kot drugim živalskim in rastlinskim vrstam in ekosistemom« (Levica, 2022:

15 Jedrska energija je pripoznana kot pomembna v zelenem prehodu in razogljčenju ter tudi preverbe podpore za projekt JEK 2 na referendumu (Socialni demokrati, 2022: 97).

16 V tem kontekstu so izpostavljali pomen »opolnomočenja strokovnih sodelavcev« v javni upravi (Socialni demokrati, 2022: 206).

122). Takšna zavezanost diskurzu zelene politike Levico loči od preostalih analiziranih strank.

Podobno kot v programu SD so tudi v Levici izpostavljali pomen pravičnega zelenega prehoda, ki mora upoštevati tako okoljske kot socialne dimenzije. Posebej so povezovali zeleni prehod s pravičnostjo in zapisali, da mora priti do »pravične podnebne tranzicije«, zato tudi govorijo o načelih »okoljske pravičnosti, ekološke demokracije, načelu previdnosti in načelu 'onesnaževalec naj plača' ter pravičnosti do prihodnjih generacij« (Levica, 2022: 128). Poudarili so oblikovanje nacionalne razvojne strategije, katere del bo tudi pravični zeleni prehod. Javne investicije bi namreč morale biti usmerjene »v pravični zeleni prehod, socialno infrastrukturo in spodbujanje tehnološkega razvoja« (Levica, 2022: 17). Vendar so si ta pravični prehod predstavljali bistveno drugače kot ostale stranke, predvsem precej manj tehnicistično.

V okviru diskurza administrativnega racionalizma so v Levici predlagali precej drugačne ukrepe kot preostale stranke. Izpostavili so, da morajo biti okoljske tematike vključene v vse državne politike: »Dolgoletno zaposlavljanje varstva okolja in varstva narave je mogoče prekiniti le tako, da obe področji skupaj z integralnim podnebnim ukrepanjem postaneta temeljna cilja vseh državnih in lokalnih politik« (Levica, 2022: 128). Hkrati so se zavzemali za spremembo davčne zakonodaje, in sicer tako, da bi »ukinili davčne olajšave za uporabnike fosilnih goriv«, za vnovično uvedbo davka na luksuzna vozila, saj so to vozila, ki najbolj škodujejo okolju, ter tudi za uvedbo davka na letalska goriva (Levica, 2022: 120). Zavzemali so se za oblikovanje sklada, iz katerega bi se financirale zelene investicije na ravni EU in ki bi ga financirala Evropska centralna banka (Levica, 2022: 164).

V programu so – poleg nekaterih sistemskih sprememb – poudarjali tudi spremembe na ravni zavesti oz. mišljenja. Zavzeli so se za večji »obseg izobraževanja o vzrokih in posledicah podnebnih sprememb na vseh ravneh izobraževanja ter financiranja vseh znanstvenih področij s ciljem iskanja optimalnega in pravičnega prehoda v brezogljično družbo« (Levica, 2022: 124). Diskurz demokratičnega pragmatizma je izjemno močno poudarjen, saj veliko poudarjajo sodelovanje s stroko in nevladnimi organizacijami, javnostjo in državljani. V Levici so se zavzeli za večjo vlogo nevladnih organizacij in civilne družbe v fazi sprejemanja in implementacije ukrepov na področju okolja. Zapisali so, da so okoljske nevladne organizacije in civilna družba »ključni varuhi skupnega, narave in okolja« ter da jih mora zato vsaka vlada in politika »poslušati, spoštovati in omogočati njihovo delovanje« (Levica, 2022: 128).

Levica je okoljski del programa tako oblikovali predvsem okoli dveh diskurzov: zelene politike in trajnostnega razvoja. K tema dvema diskurzoma so dodali še pomen sodelovanja z drugimi akterji (demokratski pragmatizem), diskurz zelene zavesti in administrativnega racionalizma.

Okoljski diskurzi slovenskih političnih strank v kontekstu evropeizacije: podobnosti in razlike

Podrobna analiza temeljnih konceptov in ključnih besed v programih petih izbranih političnih strank nam razkriva, da v političnih programih lahko identificiramo dejansko vse diskurze, kot jih teoretsko osmisli Dryzek, razen preživetljenizma. Poudarki tehnološkega razvoja, potreba po spreminjanju delovanja države na različne načine, predvsem pa v smeri spodbujanja novih zelenih tehnoloških inovacij in vključevanja novih načinov sodelovanja drugih akterjev, različni načini spreminjanja zavesti in oblike izobraževanja, poudarjanje trajnostnega razvoja in etične rasti, tehnološki razvoj kot temelj večje konkurenčnosti gospodarstva itd., kažejo na to, da v programih izbranih političnih strank obstajata heterogenost in bogastvo okoljskih diskurzov (v Tabeli 7.2 prikazujemo ključne tematike v programih strank in ključnih akterjev v okoljskih diskurzih izbranih strank).

Toda obstoj množice različnih diskurzov še ne pomeni, da so vsi enako prisotni ali enako pomembni. V programih stranke gradijo okoljske diskurze okoli različnih ključnih besed in konceptov. V tem kontekstu je uporabno vpeljati razlikovanje med temeljnimi okoljskimi diskurzi in podpornimi okoljskimi diskurzi. Podrobnejši pregled programov petih izbranih strank nam razkriva, da prevladujeta predvsem dva diskurza: trajnostni razvoj in ekološka modernizacija. Na ta dva temeljna diskurza se potem vežejo še preostali okoljski diskurzi, med katerimi prevladujeta demokratični pragmatizem in administrativni racionalizem. V Tabeli 7.3 povzemamo različne okoljske diskurze, ki se pojavljajo v programih izbranih političnih strank, pri čemer razlikujemo med temeljnimi in podpornimi diskurzi znotraj strankarskih programov.

Tabela 7.2: Pregled ključnih tematik in akterjev v zelenem prehodu v strankarskih programih

Stranka	Ključne tematike	Akterji
Gibanje Svoboda	Trajnostni razvoj, zeleni energetski prehod, zeleni preboj, OVE, zmanjšanje vloge plina, jedrska energija - referendum, krožno gospodarstvo, tehnologija, zmanjšanje ogljičnega odtisa	Vlada, civilna družba, eksperti, državljani
Slovenska demokratska stranka	Vrednote, do okolja prijazne tehnologije, raba prostora, ravnanje z odpadki, trajnostni razvoj, konkurenčnost, OVE, energetsko varčne tehnologije, biotska raznovrstnost, kakovost okolja, preventiva, grožnja podnebnih sprememb, gospodarske priložnosti, jedrska energija, trajnost prometa, naravne nesreče, sonaravni razvoj, nizkoogljična družba	Vlada, podjetja, eksperti
Nova Slovenija	Tehnologija, referendum, zeleni prehod, varovanje podnebja, JEK II, OVE, nove oblike financiranja, krožno gospodarstvo, energetska suverenost, inovacije, zmanjšanje TGP, čista pitna voda, ravnanje z odpadki, elektrifikacija prometa, hidroelektrarne	Vlada, podjetja
SD	Podnebna nevtralnost, podnebni zakon, resolucija, vladna služba za podnebne spremembe, izobraževanje, zeleni energetski prehod, trajnost, vzdržnost, OVE, hidroelektrarne, energetska učinkovitost, pametna omrežja, referendum o NEK 2, energetska sanacija, zelena mobilnost, učinkovito upravljanje, javni in dostopni JPP, trajnostno upravljanje, zaščita narave, odgovorno ravnanje z vodo, okoljska pismenost, krožno gospodarstvo, varna hrana, trajnostno kmetijstvo	Vlada, država, civilna družba, državljani
Levica	Globalno segrevanje, zmanjšanje emisij TPG, OVE, sklad za razpgljičevanje, podnebna pravičnost, energetska tranzicija, ohranjanje narave, izkoriščanje okolja, zdravo življenjsko okolje, demokratizacija postopkov, zaščita zelenih površin, JPP, podpora kmetijstvu, preskrba s hrano, dobrobit živali	Vlada, civilna družba, eksperti, državljani

Vir: Avtor na podlagi programov političnih strank.

Tabela 7.3: Okoljski diskurzi v strankarskih programih na državnozborskih volitvah 2022

	Temeljni okoljski diskurzi	Podporni okoljski diskurzi
GS	Trajnostni razvoj Ekološka modernizacija	Administrativni racionalizem Demokratski pragmatizem Prometejstvo
SDS	Ekološka modernizacija Trajnostni razvoj Prometejstvo	Ekonomski racionalizem Administrativni racionalizem Zelena zavest Prometejstvo
Nsi	Ekološka modernizacija Trajnostni razvoj Prometejstvo	Demokratski pragmatizem
SD	Ekološka modernizacija Trajnostni razvoj	Zelena zavest Demokratski pragmatizem Administrativni racionalizem
Levica	Zelena politika Trajnostni razvoj	Zelena zavest Demokratski pragmatizem Administrativni racionalizem

Vir: Avtor na podlagi programov političnih strank.

Zavezanost trajnostnemu razvoju in ekološki modernizaciji med političnimi strankami ne preseneča. Gre za diskurza, ki v ospredje postavljata reprodukcijo kapitalizma, le da v pogojih »zelenjenja« kapitalizma, ki ga dopolnjujejo tehnično znanje in tehnološki razvoj. Gre za iskanje pragmatičnih in izvedljivih ukrepov. V tem kontekstu »zeleni prehod« dojemajo kot nujen, toda hkrati predstavlja tudi dobro poslovno priložnost, brez radikalnih sprememb v samem produkcijskem načinu. To je razvidno iz mnogoterih poudarkov glede tega, da zeleni prihod prinaša tudi nove priložnosti za izboljšanje konkurenčnosti slovenskega gospodarstva.

Posebnost, ki jo lahko opazimo, je tudi ta, da tri stranke prisegajo na koncept krožnega gospodarstva. Krožno gospodarstvo nastopa kot osrednji ali vsaj pomemben koncept v programih Gibanja Svoboda, NSi in SD. V programu SDS ne govorijo eksplicitno o krožnem gospodarstvu, vendar se njihove rešitve ravno tako osredinijo predvsem na tržno-tehnološko reševanje okoljske krize. V programu stranke Levica krožno gospodarstvo ni omenjeno. Vendar pa na splošno prevladujejo diskurzi, ki v ospredje postavljajo omejitve, ki nam jih nalaga okolje, in pa spodbujanje tehnoloških inovacij. Na omejitve, ki obstajajo in zaradi katerih se moramo truditi, da jih ne presežemo, se najboljše in najlažje odzivamo z razvojem tehnologij, ki bodo bolj »zelen« in s katerimi bomo odpravili uporabo fosilnih goriv.

Poleg sodelovanja države in zasebnega sektorja pri tehnoloških rešitvah in pri zeleni rasti kot podporne diskurze najdemo predvsem različne oblike administrativnega racionalizma in demokratičnega pragmatizma. To se kaže skozi poudarjanje pomena delovanja državnih uradnikov, stroke ter sodelovanja z zeleno »civilno družbo« zaradi pridobivanja soglasja za konkretne ukrepe in za legitimiranje javnih politik, ki pa se osredotočajo predvsem na tehnološke inovacije. Najbolj jasen odpor večjemu sodelovanju civilne družbe najdemo v programu NSi, medtem ko v programu SDS civilna družba na področju okolja sploh ni omenjena. K temu lahko dodamo tudi pogost poudarek, da je za doseg ciljev potrebna sprememba zavesti, kar naj bi se doseglo predvsem skozi izobraževanje.

Dve stranki, ki nekoliko izstopata iz teh temeljnih determinant, sta SD in Levica. Obe stranki bolj jasno izpostavljata omejitve in probleme v obstoječem produkcijskem načinu, ki pa se jih lotevata precej kontradiktorno. V SD promovirajo »zeleno zavest«, kar je precej v skladu z zatonom socialdemokracije v Evropi in svetu, ko so vsa protislovja kapitalizma postala reducirana na spremembo zavesti, brez naslavljanja strukturnih protislovij in strukturnih določitev okoljske krize znotraj kapitalističnega produkcijskega načina. V programu Levice izvore okoljskih problemov iščejo v samem kapitalističnem produkcijskem načinu in tudi utemeljujejo nemožnost »zelenega« kapitalizma. Vendar Levica ne ponudi jasne nekapitalistične zelene alternativne vizije družbe, razen ustaljenih ukrepov tehnološkega samoodrekanja in dodatne obdavčitve (fosilnega) kapitala.

Tehnološki razvoj in zelena rast, ki ju podpirajo tehnokracija, sodelovanje s civilno družbo ter zelena zavest, tvorijo diskurzivne okvire okoljskih programov izbranih strank. Edina parlamentarna stranka, ki odstopa od tega, je Levica. V tem kontekstu je razvidno, da so hegemonski diskurzi v programih izbranih strank zelo usklajeni s hegemonskimi okoljskimi diskurzi na ravni EU. Jasno se kaže, da EU določa tempo in smer zelenega prehoda skozi različne subvencije, posojila in nepovratna sredstva za konkretne javne politike, hkrati pa tudi določa idejni okvir, znotraj katerega se iščejo konkretne rešitve. V tem okviru je treba razumeti tudi zavezanost k zelenjenju kapitalizma med strankami, ki imajo v slovenski strankarski areni najpomembnejšo vlogo, ter tudi preslikavo hegemonskih okoljskih diskurzov z ravni EU.

Sklep

Analiza okojskih diskurzov in političnega imaginarija političnih programov za državnozborske volitve leta 2022 petih slovenskih političnih strank je pokazala širino in heterogenost okoljskih diskurzov v strankarski areni, hkrati pa tudi precejšnjo podobnost in prekrivanje med temeljnimi okoljskimi diskurzi. V tej luči smo tudi pokazali, da sta prevladujoča dva diskurza: trajnostni razvoj in ekološka modernizacija, ki ju najpogosteje podpirajo diskurz prometejstva, demokratični pragmatizem, administrativni racionalizem.

Tudi koalicijska pogodba nove vlade, ki so jo oblikovali GS, SD in Levica, ostaja močno zavezana tehnološkim rešitvam. V poglavju, ki se ukvarja z okoljsko krizo in ki nosi naslov *Zeleni preboj*, so najbolj poudarjeni nove tehnologije (obnovljivi viri energije), podjetništvo, digitalizacija, nova infrastruktura ipd. Poleg tega v poglavju *Nizkoogljično in digitalizirano gospodarstvo* najdemo nekaj dodatnih poudarkov, ki najbolj jasno poudarjajo vpeljavo ekološke modernizacije skozi model krožnega gospodarstva in »inovativnih krožnih modelov proizvodnje z visoko dodano vrednostjo« (Vlada Republike Slovenije, 2022: 63). Že dejstvo, da so se okoljski ukrepi znašli v poglavju o digitaliziranem gospodarstvu, kaže temeljno usmeritev nove vlade: tehnološko usmerjene rešitve – s sodelovanjem države zaradi financiranja in legitimiranja odločitev – in v dialogu s civilno družbo. Krovnega diskurza zelenega radikalizma in zelene politike v koalicijski pogodbi ni zaslediti.

Okoljski diskurzi parlamentarnih političnih strank v Sloveniji so zelo določeni z diskurzivnim okvirom, ki prevladuje na ravni EU. Pomen vpliva EU in evropeizacije ter konvergence v politikah in idejnem okviru na področju okolja je razviden v hegemoniji enakih okoljskih diskurzov na ravni EU in med slovenskimi parlamentarnimi strankami. Gre za hegemonijo trajnostnega razvoja in ekološke modernizacije, ki stremi k zelenjenju kapitalizma, ki pa je produkcijski način, ki je zavezan čezmernemu izkoriščanju narave zaradi profitne usmerjenosti. V tem kontekstu bi se lahko kmalu izkazalo, da so tehnološko-podjetniške rešitve za zelenjenje kapitalizma vendarle premalo za preprečitev podnebne zloče v strukturnih razmerah konkurenčnih tržnih pritiskov reprodukcije kapitalistične akumulacije (glej: Foster, 2002; Burkett, 2006; Brand, 2016; Goldstein, 2018; Brand in Wissen, 2022) in da gre v teh okvirih predvsem za »okoljizem bogatih« (Dauvergne, 2016), ki ne prinaša nujnih sprememb. Kdaj, kako in če bodo slovenske stranke našle moč za diskurzivne inovacije na področju okolja, kar bi pomenilo tudi inovacije na področju okoljskih politik, ki bi šle tudi onkraj reprodukcije bolj zelenega kapitalizma, ki ga promovira EU, ostaja odprto vprašanje.

Literatura

- Bauman, Sara (2025): Jedrska energija v predvolilnih programih slovenskih političnih strank na državnozborskih volitvah 2022. V: Meta Novak (ur.), Volitve v državni zbor 2022, 191–210. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Beck, Ulrich (2001): Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno. Ljubljana: Krtina.
- Bonefeld, Werner (2017): *The Strong State and the Free Economy*. London, New York: Rowman & Littlefield International.
- Brand, Ulrich (2016): Green Economy, Green Capitalism and the Imperial Mode of Living: Limits to a Prominent Strategy, Contours of a Possible New Capitalist Formation. *Journal of Nanjing Forestry University (Humanities and Social Sciences Edition)* 61 (1): 81–91.
- Brand, Ulrich in Marcus Wissen (2022): *Imperialni način življenja*. Vsakdanje življenje in ekološka kriza kapitalizma. Ljubljana: Inštitut za ekologijo; Inštitut Časopis za kritiko znanosti.
- Braun, Mats (2016): *Europeanization of Environmental Policy in the New Europe: Beyond Conditionality*. London: Routledge.
- Burkett, Paul (2006): *Marxism and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy*. Boston: Brill.
- Cotton, Matthew (2015): Stakeholder perspectives on shale gas fracking: a Q-method study of environmental discourses. *Environment and planning A-Economy and Space* 47 (9): 1944–1962.
- D'Alisa, Giacomo (ur.), Federico Demaria (ur.), in Giorgos Kallis (ur.) (2019): *Odrast: besednjak za novo dobo*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Dauvergne, Peter (2016): *Environmentalism of the rich*. Cambridge: MIT Press.
- Doulton, Hugh in Katrina Brown (2009): Ten years to prevent catastrophe? Discourses of climate change and international development in the UK press. *Global Environmental Change* 19: 191–202.
- Dryzek, John S. (2018): *Politika zemlje: okoljski diskurzi*. Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti.
- Eckersly, Robyn (2019): *Zelena država: premišljanje demokracije in suverenosti*. Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti.
- Eckert, Eva in Oleksandra Kovalevska (2021): Sustainability in the European Union: Analyzing the Discourse of the European Green Deal. *Journal of Risk and Financial Management* 14 (2): 80.
- Evropska komisija (2001): *Communication from the Commission. A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development (Commission's proposal to the Gothenburg European Council)*,

- COM(2001)264final.Bruselj, 15. 5. 2001. Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0264&from=EN>, 10. 11. 2022.
- Evropska komisija (2005): Communication to the spring European Council. Working together for growth and jobs. A new start for the Lisbon Strategy. Communication from President Barroso in agreement with Vice-President Verheugen {SEC(2005) 192} {SEC(2005) 193}. COM(2005) 24 final. Bruselj, 2. 2. 2005. Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0024:FIN:en:PDF>, 10. 11. 2022.
- Evropska komisija (2010): Sporočilo Komisije. Evropa 2020 Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast. COM(2010) 2010 konč. Bruselj, 3. 3. 2010. Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=en>, 10. 11. 2022.
- Evropska komisija (2015): Sporočilo Komisije Evropskemu Parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. Zaprtje zanke – akcijski načrt EU za krožno gospodarstvo. COM(2015) 614 final. Bruselj, 2. 12. 2015. Dostopno prek https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8a8ef5e8-99a0-11e5-b3b7-01aa75ed71a1.0014.02/DOC_1&format=PDF, 10. 11. 2022.
- Evropska komisija (2019): Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Evropskemu svetu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in odboru regij. Evropski zeleni dogovor. COM(2019) 640 final. Bruselj, 11. 12. 2019. Dostopno prek https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0015.02/DOC_1&format=PDF, 10. 9. 2022.
- Evropska komisija (2020): Sporočilo Komisije Evropskemu Parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. Novi akcijski načrt za krožno gospodarstvo Za čistejšo in konkurenčnejšo Evropo. COM(2020) 98 final. Bruselj, 11. 3. 2020. Dostopno prek https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9903b325-6388-11ea-b735-01aa75ed71a1.0010.02/DOC_1&format=PDF, 10. 11. 2022.
- Evropski svet (2000): Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions. Dostopno prek https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm, 10. 11. 2022.
- Fairclough, Norman (2010): Critical Discourse Analysis The Critical Study of Language. London, New York: Routledge.
- Fairclough, Norman in Phil Graham (2010): Marx as a critical discourse analyst: the genesis of a critical method and its relevance to the critique of global capital. V: Norman Fairclough (ur.), Critical Discourse Analysis The Critical Study of Language, 301–346. London, New York: Routledge.
- Featherstone, Kevin (ur.) in Claudio M. Radaelli (ur.) (2003): The Politics of Europeanization. Oxford: Oxford University Press.

- Fink Hafner, Danica in Matej Knep (2015): Factors affecting green party development: explaining the decline of green parties in Slovenia. *Revista româneă de științe politice* 15 (1): 129–158.
- Fink Hafner, Danica, Matej Knep in Meta Novak (2015): The Slovenian Greens: from early success to long-term failure. Ljubljana: Faculty of Social Sciences.
- Fink Hafner, Danica, Meta Novak in Matej Knep (2017): Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Foster, John Bellamy (2002): *Ecology Against Capitalism*. New York: Monthly Review Press.
- Foster, John Bellamy (2020): *The Return of Nature: Socialism and Ecology*. New York: Monthly Review Press.
- Genovese, Andrea in Mario Pansera (2021): The Circular Economy at a Crossroads: Technocratic Eco-Modernism or Convivial Technology for Social Revolution? *Capitalism, Nature, Socialism* 32 (2): 95–113.
- Goldstein, Jesse (2018): *Planetary Improvement. Cleantech Entrepreneurship and the Contradictions of Green Capitalism*. Cambridge: MIT press.
- Gustafsson, Karin M. (2013): Environmental discourses and biodiversity: the construction of a storyline in understanding and managing an environmental issue. *Journal of Integrative Environmental Sciences* 10 (1): 39–54.
- Jordan, Andrew J. (2005): *Environmental Policy in Europe*. London: Routledge.
- Kallis, Giorgos, Susan Paulson, Giacomo D'Alisa in Federico Demaria (2020): The Case for Degrowth. Cambridge, Medford: Polity Press.
- Kallis, Giorgos, Federico Demaria in Giacomo D'Alisa (2019): Uvod: Odrast. V: Giacomo D'Alisa (ur.), Federico Demaria (ur.) in Giorgos Kallis (ur.), *Odrast: besednjak za novo dobo*: 31–49. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Ladi, Stella (2005): Europeanisation and Environmental Policy Change. *Policy and Society* 24 (2): 1–15.
- Machin, Amanda (2019): Changing the story? The discourse of ecological modernisation in the European Union. *Environmental Politics* 28 (2): 208–227.
- Mastnak, Tomaž (2019a): Črna internacionala: vojna, veliki biznis in vpeljava neoliberalizma. Prvi zvezek. Ljubljana: založba /*cf.
- Mastnak, Tomaž (2019b): Črna internacionala: vojna, veliki biznis in vpeljava neoliberalizma. Drugi zvezek. Ljubljana: založba /*cf.
- Ossewaarde, Marinus in Roshnee Ossewaarde-Lowtoo (2020): The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth? *Sustainability* 12 (23): 9825.
- Reisigl, Martin in Ruth Wodak (2015): The discourse-historical approach (DHA). V: Ruth Wodak (ur.) in Michael Meyer (ur.), *Methods of critical discourse studies*, 23–61. Los Angeles, London, New Delhi: Sage.

- Samper, Juan Antonio, Amanda Schockling in Mine Islar (2021): Climate Politics in Green Deals: Exposing the Political Frontiers of the European Green Deal. *Politics and Governance* 9 (2): 8–16.
- Schunz, Simon (2022): The 'European Green Deal' – a paradigm shift? Transformations in the European Union's sustainability meta-discourse. *Political Research Exchange* 4 (1).
- Takahashi, Bruno in Mark Meisner (2012): Environmental Discourses and Discourse Coalitions in the Reconfiguration of Peru's Environmental Governance, *Environmental Communication: A Journal of Nature and Culture* 6 (3): 346–364.
- Todor, Arpad (ur.) in Florența Elena Helepciuc (ur.) (2021): Europeanization of Environmental Policies and their Limitations. *Capacity Building*. Cham: Springer.
- van Eck, Christel W. in Peter H. Feindt (2022): Parallel routes from Copenhagen to Paris: climate discourse in climate sceptic and climate activist blogs. *Journal of Environmental Policy & Planning* 24 (2): 194–209.

Viri

- Gibanje svoboda (2022): Zaslužimo si. Volilni program 2022. Dostopno prek https://gibanjesvoboda.si/wp-content/uploads/2022/03/SVOBODA_volilni-program.pdf, 8. 11. 2022.
- Levica (2022): Prihodnost za vse, ne le za peščico. Program stranke Levica za državnozborske volitve 2022. Dostopno prek <https://www.levica.si/wp-content/uploads/2022/03/levica-program-2022-online.pdf>, 8. 11. 2022.
- Nova Slovenija (2022): Verjamemo v sodelovanje: Predlog vladnega programa 2022–2026. Dostopno prek <https://nsi.si/wp-content/uploads/2021/11/programNSi-2022-2026-predlog.pdf>, 8. 11. 2022.
- Slovenska demokratska stranka (SDS) (2022): Program. Dostopno prek <https://www.sds.si/sites/default/files/inline-images/Programs-SDS.pdf>, 8. 9. 2022.
- Socialni demokrati (2022): Drugače. Načrt velikih sprememb za razvojno desetletje do leta 2030. Dostopno prek https://socialnidemokrati.si/wp-content/uploads/2022/02/sd_drugace_2022.pdf, 8. 11. 2022.
- Vlada Republike Slovenije (2022): Program za delo koalicije 2022 – 2026. Gibanje Svoboda, SD, Levica. Programski del koalicijskega dogovora. Dostopno prek https://www.gov.si/assets/vlada/Vlada_predstavitev_dokumenti/Koalicijski-dogovor-2022-2026-Programski-del-18.5.2022.pdf, 8. 11. 2022.

8. Jedrska energija v predvolilnih programih slovenskih političnih strank na državnozborskih volitvah 2022

Sara Bauman

Uvod

Energetska prihodnost Slovenije se je v luči energetske negotovosti (kot posledice vojne v Ukrajini) (Drvarič, 2022), splošnih okoljskih problemov, s katerimi se kot družba soočamo (Hočevar, 2025), in podnebnih ciljev EU pokazala kot ena izmed pomembnejših tematik volilne kampanje za volitve v Državni zbor (DZ) leta 2022. Kot pomemben del energetske prihodnosti Slovenije se je skozi predvolilno kampanjo pokazala tudi jedrska energija, pri čemer lahko govorimo o vnovični obuditvi te tematike. Jedrska energije je v preteklosti že bila politično zanimiva, izpostavimo lahko npr. čas osamosvajanja Slovenije, ko je »zelena« politična stranka (Zeleni Slovenije) svoj vstop v koalicijo Demos pogojevala z zavezami o zaprtju jedrske elektrarne v Krškem (JEK 1) (Fink Hafner et al., 2017: 52), ob koncu 90. let pa je tematika postala manj relevantna.

V pričujočem poglavju nas bodo zanimala stališča slovenskih političnih strank do jedrske energije v obdobju volitev v DZ leta 2022. Zanimali nas bosta pomembnost te tematike za posamezno politično stranko in vsebina njenega stališča. V tem kontekstu najbolj optimalen vir stališč političnih strank predstavljajo predvolilni programi, saj gre za uradni dokument, o vsebini katerega se je članstvo in vodstvo stranke vsaj do neke mere poenotilo (Laver in Garry, 2000: 620; Pennings in Keman, 2002: 76; Laver et al., 2003: 311; Laver, 2014: 216; Ruedin in Morales, 2019: 304). Stališča političnih strank bomo torej razbrali iz njihovih predvolilnih programov, in sicer s pomočjo kvalitativnega metodološkega pristopa, ki bo vključeval ocenjevanje pomembnosti tematike jedrske energije in analizo vsebine stališč. Literatura, ki se ukvarja s stališči političnih strank, izraženimi v predvolilnih programih, je obsežna, najdemo tako osredotočanje na splošne ideološke pozicije levo-desno (Franzmann in Kaiser, 2006; Benoit in Laver, 2007;

Köning et al., 2013; Koljonen et al., 2022) kot tudi na bolj specifična stališča o posameznih javnopolitičnih področjih (Gudbrandsen, 2010; Jakobi, 2011; Akkerman, 2015; Ruedin in Morales, 2019; Schmid, 2021; Vogler, 2022); ob tem pa je manj literature, ki bi poudarjala področja, ki na prvi pogled niso nujno ideološka v smislu razkola med levo in desno politično ideološko usmeritvijo (Ruedin in Morales, 2019). Prav tako je manj literature, ki bi se ukvarjala specifično s stališči o jedrski energiji v predvolilnih programih.

V nadaljevanju poglavja sledi kratek pregled literature o stališčih političnih strank in o tematiki jedrske energije. Temu bosta sledila opis metodologije in raziskovalnih vprašanj ter analiza stališč slovenskih političnih strank glede jedrske energije v času volitev v DZ leta 2022. V zaključku bomo povzeli vse glavne ugotovitve.

Stališča političnih strank

Določanje stališč političnih strank je pogosto težavno, saj imajo stranke o kateri koli tematiki redko le eno, nedvoumno stališče (Ruedin in Morales, 2019: 304), poleg tega pa so stališča pogosto lahko nejasna. Pri nejasnosti stališč lahko gre za to, da posamezna tematika za stranko ni prioriteta in zaradi tega ne izoblikuje jasnega stališča (Han, 2018) ali pa za premišljeno volilno strategijo (Bräuninger in Giger, 2018). Pri slednji stranka svojih stališč zaradi želje po čim boljšem volilnem izidu namenoma ne izrazi – nejasnost stališč lahko namreč pomeni, da stranka s tem pritegne volivce iz različnih skupin (Bräuninger in Giger, 2018).

Stališča političnih strank je mogoče razbrati iz različnih virov, kot so na primer predvolilni programi strank (Laver et al., 2003) in medijski nastopi predstavnikov stranke (Helbling in Tresch, 2011). V pričujočem poglavju jih bomo razbrali iz predvolilnih programov strank in ob tem se nam lahko porodi vprašanje, ali gre pri stališčih izraženih skozi predvolilne programe za »resnična« stališča strank. Po mnenju Laverja in Garryja (2000: 620) gre za nerelevantno vprašanje, saj je »resnično« stališče stranke tako zelo izmuzljivo, da bi lahko celo trdili, da gre za metafizični pojem. Ob upoštevanju tega, da predvolilni program predstavlja stališča stranke v specifičnem časovnem odseku, in sicer v času volilne kampanje (pri čemer lahko domnevamo, da se je z izraženimi stališči strinjal večji del članstva in vodstva stranke), lahko programi predstavljajo kvaliteten vir stališč politični strank, še posebej o specifičnih javnopolitičnih področjih (Laver in Garry, 2000: 620; Ruedin in Morales, 2019: 304). Poleg tega predvolilni programi omogočajo tudi

pomemben uvid v zgoraj omenjeno nejasnost stališč – v kontekstu volitev skušajo stranke pridobiti čim večjo prednost, kar jih (lahko) vodi do tega, da v svojih programih poudarijo nekatere tematike, druge pa omenijo samo mimogrede ali pa sploh ne (Köning et al., 2013: 169). Stranke v svojih predvolilnih programih izražajo stališča o mnogih različnih tematikah, v nadaljevanju nas bo v tem kontekstu zanimala tematika jedrske energije.

Tematika jedrske energije

Znotraj razprav o pridobivanju električne energije je jedrska energija tematika, ki je izredno kontroverzna in politizirana (Hoedl, 2019; Jensen-Eriksen, 2020: 1; McBeth et al., 2022: 2). V evropskih državah jedrska energija že od 60. let prejšnjega stoletja izgublja politično podporo (McBeth et al., 2022: 3), to pa sta dodatno pospešili še jedrski nesreči v Černobilu leta 1986 in v Fukušimi leta 2011. V evropskem prostoru lahko sicer najdemo države, ki imajo do jedrske energije pozitiven odnos, tako na primer Francija, Češka, Poljska, Združeno kraljestvo in Nizozemska (Schreurs, 2012: 31), iz česar je mogoče sklepati, da v teh državah med političnimi strankami obstajajo vsaj nekatere, ki so jedrski energiji zelo naklonjene. Na Finskem je pred kratkim jedrsko energijo podprla celo zelena stranka (Lynas, 2022).

Poleg omenjenega izgubljanja politične podpore pomembno, morda celo najpomembnejšo opozicijo jedrski energiji predstavlja civilna družba, ki je pomembno vlogo igrala na primer v 70. letih prejšnjega stoletja v protestih proti jedrski energiji, ki so se razširili skoraj po celem svetu in so bili v doseganju svojih ciljev različno uspešni (Kitschelt, 1986; Tompkins, 2016: 117–118). Na področju jedrske energije se prepletanje civilnega in političnega v Sloveniji pomembno kaže na primer skozi to, da je politična stranka Zeleni Slovenije, ki je predstavljala v 90. letih prejšnjega stoletja najpomembnejšo politično opozicijo jedrski energiji, nastala iz okoljskega gibanja, ki je vodilo kampanjo za zaprtje jedrske elektrarne v Sloveniji (Fink Hafner et al., 2017: 17).

Kljub splošnemu trendu upadanja podpore se, kot smo že omenili, javne politike v povezavi s področjem jedrske energije v evropskih državah pomembno razlikujejo. Nikakor ne moremo govoriti o tem, da vse države načrtujejo radikalno ali postopno opuščanje jedrske energije (Franchino, 2014: 213–214). Izpostavimo lahko dve, po razpoložljivosti naravnih virov in potrebah po energiji podobni državi, ki imata v povezavi z jedrsko energijo popolnoma drugačna stališča in načrte za prihodnost – Francija

in Nemčija. Medtem ko se je Nemčija odločila za relativno postopno, a popolno opustitev jedrske energije, se Francija za le-to ni odločila in v prihodnosti nima načrtov za opuščanje jedrske energije (Schreurs, 2012; Wiliarty, 2013; Chrisafis, 2022). Francija predstavlja še posebej zanimiv primer, saj v nasprotju z večino držav vprašanje jedrske energije tam v preteklosti ni bilo politično, ampak tehnično, in relevantna politična opozicija jedrski energiji ni obstajala (Baumgartner, 1989); manjša politična nestrinjanja na tem področju so se pojavila šele v kampanji za predsedniške volitve leta 2012 (Brouard et al., 2013). Podobno kot Francija so zanimiv primer tudi postkomunistične države, kjer prav tako ni močnega političnega nasprotovanja jedrski energiji (Martinovský in Mareš, 2012), jedrski energiji pa zelo nasprotuje civilna družba, na primer v Sloveniji (Huš, 2020; Focus, 2022; Umanotera, 2022).

Kot že omenjeno, gre pri jedrski energiji za politizirano tematiko, ki se sama po sebi ne zdi ideološka, a se v nekaterih primerih lahko kaže kot taka. V splošnem bi lahko opazili nagnjenost desne politične ideologije k podpori jedrski energiji in leve politične ideologije k nasprotovanju (McBeth et al., 2022). Takšne ideološke razlike lahko opazimo tudi pri obravnavi same tematike v povezavi z argumenti, ki jih politični akterji želijo predstaviti (Edberg in Tarasova, 2016) – čeprav se na Švedskem večina političnih akterjev strinja s tem, da jedrska energija ne pomeni dolgoročne rešitve, med desno in levo politično ideologijo obstajajo pomembne razlike v tem, kako in v kolikšnem času naj bi prišlo do opuščanja jedrske energije in prehoda na pridobivanje energije iz obnovljivih virov (Edberg in Tarasova, 2016). Pri ločnicah levo-desno in jedrski energiji nikakor ne gre za trdno pravilo, kar se kaže na primer v postkomunističnih državah, v katerih se podpora jedrski energiji pogosto ne deli po dihotomiji levo-desno (Martinovský in Mareš, 2012: 353).

Zaradi kontroverznosti in politizacije tematike jedrske energije se politični akterji pri sprejemanju odločitev v povezavi s tem pogosto posvetujejo z državljani s pomočjo referendumov. To ni nekaj presenetljivega z vidika tega, da so politične stranke referendumom pogosto naklonjene takrat, ko se želijo izogniti odgovornosti za odločitev, ki vsaj med delom državljanov ne bi bila pozitivno sprejeta, in ko želijo takšno odločitev narediti bolj legitimno (Setälä, 2006: 700; Grynaviski, 2015: 240; Topaloff, 2017: 132; Gherghina, 2019: 684). Na referendume pa lahko gledamo tudi kot na orodje, v okviru katerega zaživijo demokratični ideali (Topaloff, 2017: 127; Gherghina, 2019: 679). V povezavi z jedrsko energijo je bilo v evropskih državah referendumov kar nekaj, in sicer: v Avstriji leta 1978 (Schreurs, 2012: 31), na

Švedskem leta 1980 (Jahn, 1992: 392), v Italiji leta 1987 (von Hardenberg, 2011) in leta 2011 (Franchino, 2014: 213), v Litvi leta 2008 (Mažylis in Jurgelionytė, 2012) in leta 2012 (Gaigalis et al., 2015: 1691) ter v Bolgariji leta 2013 (Bagashka, 2014). Pomemben poskus izvedbe referendum o jedrski energiji se je v 90. letih prejšnjega stoletja zgodil tudi v Sloveniji. Zeleni Slovenije so bili del druge slovenske vlade in so si kot enega izmed svojih glavnih ciljev zadali izvedbo referendum o zaprtju JEK 1 (Fink Hafner et al., 2017: 28). Politična stranka je referendum skušala izvesti na podlagi podpisov poslancev, pri čemer jim je sprva uspelo zbrati zadostno število podpisov, vendar je nekaj poslancev zaradi političnih pritiskov svoje podpise naknadno umaknilo. Ponovni poskus izvedbe referendum se je zgodil leta 1996, ko so nasprotniki jedrske energije poskušali referendum izvesti na podlagi podpisov državljanov. Na koncu jim je uspelo zbrati manj kot 10 % od potrebnih 40000 podpisov (Stritar, 1996). Od tega poskusa referendum s strani stranke Zeleni Slovenije je minilo že več kot 20 let, v analizi, ki sledi, pa nas bo zanimalo, kakšna so bila stališča političnih strank v povezavi z jedrsko energijo v času zadnjih volitev v DZ leta 2022. Bolj specifično nas bo zanimalo predvsem to, ali so se stranke v svojih predvolilnih programih opredeljevale do tematike jedrske energije; in če so se, kakšna so bila njihova stališča.

Analiza programov političnih strank

Metodologija

Najprej bomo s pomočjo rezultatov volitev v DZ v Sloveniji, ki so potekale 24. aprila 2022, identificirali stranke, katerih stališča o jedrski energiji nas zanimajo. Zanimala nas bodo stališča tistih strank, ki so na volitvah prejele več kot odstotek glasov.¹ Temu bo sledila analiza predvolilnih programov, ki bo potekala v več korakih. Začeli bomo s pregledom predvolilnih programov, pri čemer bomo stališča o jedrski energiji iskali z naslednjimi koreni besed: jedrsk-; nukle-; JEK-; NEK- in Krško. S pomočjo tega bomo najprej

1 Delež 1% smo izbrali zato, ker je to delež, ki ga mora politična stranka v Sloveniji doseči na volitvah, da lahko prejema sredstva iz proračuna (Zakon o političnih strankah – ZpolIS, 1994, 23. člen). Smatrali smo, da je to zadosten prag za to, da gre za vsaj do neke mere relevantno stranko.

določili, katere stranke imajo v svojih predvolilnih programih sploh opredeljeno stališče o jedrski energiji. Analizo bomo nadaljevali zgolj s tistimi, ki imajo opredeljeno stališče. Zanimalo nas bo:

- kako pomembna je v predvolilnih programih tematika jedrske energije;
- ali so politične stranke jedrski energiji naklonjene ali ne;
- kakšna je vsebina stališč o jedrski energiji v predvolilnih programih.

Pomembnost tematike jedrske energije v predvolilnih programih bomo ocenili skozi kvalitativno analizo, ki bo vključevala vizualni pregled dela programa, ki je namenjen jedrski energiji in pregled strukture programov (poglavja, podpoglavja, razdelki). Vsebino stališč o jedrski energiji v predvolilnih programih bomo ugotavljali skozi poglobljeno analizo izraženih stališč, pri čemer nas bo zanimalo, ali so stranke jedrski energiji naklonjene ali ne, kaj jim je v povezavi s to tematiko najbolj pomembno, kaj v največji meri izpostavljajo, na kaj se osredotočajo in ali so med njimi kakšne skupne točke.

Skozi pregled predvolilnih programov bomo skušali odgovoriti na naslednja vprašanja:

1. Ali so politične stranke v svojih predvolilnih programih za volitve v DZ leta 2022 oblikovale svoja stališča do jedrske energije; in če so jih, kako pomembna je bila tematika jedrske energije v njihovih programih?
2. Ali so politične stranke jedrski energiji naklonjene ali ne?
3. Ali je mogoče med vsebinskimi poudarki v povezavi z jedrsko energijo med strankami najti skupne točke? Ali lahko govorimo na primeru Slovenije o »ideoloških« delitvah stališč?

Analiza

Že iz razprav na nekaterih predvolilnih soočenjih na RTV Slovenija lahko razberemo, da je bila tematika jedrske energije v volilni kampanji prisotna (Al. Ma. in G. K., 2022; MMC RTV SLO, 2022a; MMC RTV SLO, 2022b; M. Z. in T. K. B., 2022), podobno pa je mogoče razbrati tudi iz predvolilnih programov strank. Kar 12 od 15 strank, ki so na volitvah v DZ 2022 dosegle vsaj odstotek glasov, je v svojem predvolilnem programu opredelilo svoje stališče glede jedrske energije (glej Tabelo 8.1).

Tabela 8.1: Opredeljenost do jedrske energije v predvolilnih programih

Stranka	Stališče opredeljeno
Gibanje Svoboda (GS)	DA
Slovenska demokratska stranka (SDS)	DA
Nova Slovenija - Krščanski demokrati (NSi)	DA
Socialni demokrati (SD)	DA
Levica	DA
Lista Marjana Šarca (LMŠ)	DA
Stranka Alenke Bratušek (SAB)	DA
Nestrankarska ljudska lista gibanja Zdrava družba	DA
Naša prihodnost in Dobra država	DA
Piratska stranka Slovenije	DA
Slovenska nacionalna stranka (SNS)	DA
Vesna – zelena stranka (VESNA)	DA
Povežimo Slovenijo	NE
Državlansko gibanje Resni.ca	NE
Naša dežela	NE

Vir: Avtorica na podlagi programov političnih strank.

Med tremi političnimi strankami, ki se glede jedrske energije v svojih programih niso opredelile, najdemo eno (Državlansko gibanje Resni.ca), ki se tematiki energetike sploh ni posvetila, in dve, ki sta se tematiki energetike posvetili v manjši meri, vendar svojega stališča o jedrski energiji v programu nista izrazili. Čeprav se je velik delež strank v svojih predvolilnih programih opredelil do jedrske energije, ni nujno, da tematiko smatrajo za pomembno in se ji v predvolilnem programu podrobno posvečajo.

Glede na to, kako pomembna je tematika jedrske energije v strankarskem predvolilnem programu, lahko med strankami v grobem identificiramo dve skupini, in sicer stranke, ki so v programu tematiki posvetile zgolj eno alinejo oz. točko (Gibanje Svoboda (GS), Slovenska demokratska stranka (SDS), Lista Marjana Šarca (LMŠ), Stranka Alenke Bratušek (SAB), Nestrankarska ljudska lista gibanja Zdrava družba, Naša prihodnost in Dobra država, Slovenska nacionalna stranka (SNS), Vesna – zelena stranka (VESNA)), in stranke, ki so tematiko jedrske energije obravnavale natančneje skozi nekoliko daljši sestavek (Nova Slovenija - Krščanski demokrati (NSi), Socialni demokrati (SD), Levica). Na tem mestu je pomembno, da omenimo še Piratsko stranko Slovenije, ki je tematiki jedrske energije v svojem programu posvetila celotno, v primerjavi z

drugimi strankami občutno obsežnejše poglavje. Stranke so tematiko jedrske energije vključevale v poglavja o (zeleni) energetiki, infrastrukturi, ekonomiji, (zelenem) gospodarstvu, okolju, trajnostnem razvoju, ekologiji. Iz tega je mogoče razločiti stranke, ki vidijo jedrsko energijo kot okoljsko tematiko (Levica, Nestransarska ljudska lista gibanja Zdrava družba, Naša prihodnost in Dobra država, Piratska stranka Slovenije, VESNA), in stranke, ki jo vidijo kot del (zeleni) energetike oz. gospodarstva (GS, SDS, NSi, SD, LMŠ, SAB, SNS).

V splošnem so slovenske politične stranke v svojih predvolilnih programih jedrski energiji naklonjene. Ena stranka (VESNA) je jedrski energiji izrazito nenaklonjena, tri stranke svojega stališča o tem, ali so jedrski energiji naklonjene ali ne, niso izrazile jasno (Nestransarska ljudska lista gibanja Zdrava družba, Levica, GS), osem strank pa je jedrski energiji naklonjenih (SNS, Naša prihodnost in Dobra država, SDS, Piratska stranka Slovenije, SAB, LMŠ, SD, NSi).

Če stališča vsebinsko natančneje pregledamo, lahko med političnimi strankami najdemo nekaj skupnih točk. Prva je ta, da so vse stranke v povezavi s tematiko jedrske energije izpostavile predvsem gradnjo drugega bloka jedrske elektrarne Krško (JEK 2), druga pa ta, da jih je veliko število svojo končno odločitev o gradnji JEK 2 povežalo z izidom glasovanja na referendumu. Nekatere so v svojem predvolilnem programu jasno izpostavile, da gradnjo JEK 2 podpirajo, vendar morajo projekt na referendumu podpreti tudi državljani – to lahko zaznamo npr. pri stranki SD:

Socialni demokrati menimo, da bo podnebne cilje in hkratno energetska neodvisnost težko doseči brez jedrske energije. Ocenjujemo pa, da je to tako pomembna in dolgoročna odločitev, da jo je treba po poglobljeni in temeljiti javni razpravi sprejeti na referendumu. (Socialni demokrati, 2022: 97)

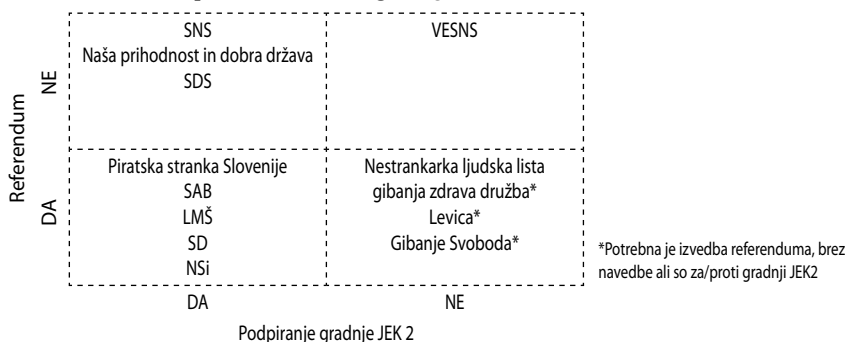
Nekatere pa se o svoji podpori oz. nasprotovanju niso opredelile, so pa jasno izrazile, da je za odločitev o gradnji potreben referendum – to lahko zaznamo npr. pri stranki Gibanje Svoboda:

Poskrbeli bomo za transparentnost in neodvisnost pri vodenju investicijskih odločitev ter spoštovali odločitev ljudi na referendumu. Sprejemljive bodo le tiste jedrske tehnologije, ki jih obvladuje Zahodni svet. Analizirali bomo tudi možnost vpeljave novih jedrskih tehnologij (majhnih modularnih reaktorjev). (Gibanje Svoboda, 2022: 19)

Že skozi pregled literature smo ugotavljali, da referendum pri sprejemanju odločitev o jedrski energiji pomeni pomembno politično orodje, kar

se kaže tudi na primeru Slovenije. Zanimiv vidik težnje k referendumu o gradnji JEK 2 predstavlja Slovensko javno mnenje, ki kaže na to, da bodo politične stranke izredno težko vnaprej predvidele, kakšna bi bila odločitev državljanov (Kurdija et al., 2016). Ugotavljali smo tudi to, da povezovanje referendumu z odločitvijo o jedrski energiji v Sloveniji ni novost, saj lahko tak poskus v povezavi z zaprtjem JEK 1 najdemo v 90. letih (Fink Hafner et al., 2017: 28; Stritar, 1996). Razlika med pobudami zdaj in tistimi v preteklosti je ta, da so v tistem času želeli doseči to, da bi se državljani jedrski energiji odpovedali, danes pa bi velik del političnih strank od državljanov želel podporo za gradnjo JEK 2. To se kaže tudi v tem, da imajo stranke v svojih predvolilnih programih veliko slabše razdelane ideje o alternativah jedrski energiji – kako bi lahko v prihodnosti pridobivali električno energijo, če se državljani na referendumu izrečejo proti gradnji JEK 2. Spodaj, na Sliki 8.1, vidimo, kako so se politične stranke v svojih predvolilnih programih opredelile glede gradnje JEK 2 in referendumu o tem.

Slika 8.1: Stališča političnih strank glede JEK 2, volitve DZ 2022

Vir: Avtorica na podlagi analize predvolilnih programov.

Ob teh stališčih političnih strank do gradnje JEK 2 lahko ugotovimo, da striktnega političnega nasprotovanja gradnji JEK 2 – razen stranke VESNA – ni. To še dodatno potrjuje ugotovitve Martinovskýga in Mareša (2012), da vsaj v Sloveniji kot postsocialistični državi ni prave politične opozicije jedrski energiji. Največja opozicija projektu gradnje JEK 2 je civilna družba (Huš, 2020; Focus, 2022; Umanotera, 2022), vidnejše politične stranke mu ne nasprotujejo. To, da je stranka VESNA edina izjema med strankami, ni presenetljivo, saj jo vodita akterja, ki izhajata iz okoljske civilne družbe. V tem oziru lahko v izvoru stranke in striktnem nasprotovanju jedrski energiji

(predvsem gradnji JEK 2) vidimo nekatere podobnosti med Zelenimi Slovenije iz 90. let in med novonastalo stranko VESNA. Identificiramo lahko še tri politične stranke, ki gradnje JEK 2 eksplicitno ne podpirajo, vendar ji za razliko od stranke VESNA tudi ne nasprotujejo – odločitev o gradnji popolnoma prepuščajo državljanom na referendumu. Največja skupina strank podpira gradnjo JEK 2, vendar bi za le-to želela pridobiti podporo tudi od državljanov na referendumu, tri stranke pa gradnjo JEK 2 podpirajo brez omembe izvedbe referenduma na to temo.

Kljub temu da lahko med političnimi strankami v povezavi z gradnjo JEK 2 zaznamo neke vrste konsenz, je v povezavi s tem kar nekaj odprtih vprašanj oziroma pomislekov. Poleg tega, da bi gradnjo JEK 2 lahko zavrnili državljani na referendumu, pomeni dodatno potencialno težavo, na katero se bo v povezavi z gradnjo JEK 2 nujno potrebno pripraviti, tudi nasprotovanje sosednjih držav, npr. Avstrije (G. C. in M. Z., 2021). Poleg možnega nasprotovanja lahko težavo predstavlja tudi financiranje takšnega projekta. V predvolilnih programih strank ni mogoče najti podrobnosti o dejanski izvedbi projekta. Razen NSi ni v svojem predvolilnem programu nobena druga stranka omenila tega, kako bi se tako ogromen projekt financiral. Pri NSi lahko o financiranju v programu najdemo sledeče:

Predlagamo naslednji model financiranja: 25–50 % investicije financira Republika Slovenija, slovenski državljani z možnostjo garantiranega donosa, slovenski pokojninski in drugi skladi, mednarodni skladi. (Nova Slovenija, 2022: 15)

Čeprav je model financiranja vsaj omenjen, ni jasno razvidno, kje bi država sredstva za investicijo dobila. V tem kontekstu se pojavljajo premisleki, da bi projekt vnovič sofinancirala Hrvaška (G. C. in M. Z., 2021), čemur pa NSi v svojem programu nasprotuje. Druge politične stranke so se vprašanju financiranja s strani Slovenije oz. sofinanciranja s Hrvaško v svojih programih popolnoma izognile. V povezavi s financiranjem lahko izpostavimo še nekaj zanimivega: kar pet političnih strank je poudarilo pomen transparentnosti pri investicijah v jedrsko energijo, npr. LMS glede gradnje JEK 2: »Podpiramo posvetovalni referendum in želimo transparentno finančno tehnološko konstrukcijo celotnega projekta« (Lista Marjana Šarca, 2022: 43).

Na primeru Slovenije ne moremo govoriti o striktni ločnici stališč o jedrski energiji med ideološko levo in desno usmerjenimi strankami, čeprav jo lahko opazimo vsaj do neke mere. Stranki, ki bi ju lahko v kontekstu Slovenije označili kot skrajno desni in populistični (SNS in SDS), obe podpirata

gradnjo JEK 2, ne da bi se o tem posvetovali z državljani na referendumu. Ideološko desna stranka, ki bi jo lahko označili za nekoliko zmernejšo (NSi), pa se pri svojih idejah pridružuje ideološko levim in levsredinskim strankam. To je z vidika teoretičnih pričakovanj zanimiva ugotovitev – pri naklonjenosti referendumom se populistične stranke pogosto povezujejo, predvsem z vidika antielitističnih nagnjenj in populističnih idej vračanja moči ljudstvu (Jacobs et al., 2018: 520–522; Gherghina in Silagadze, 2020: 795; Gherghina in Pilet, 2021: 1; Van Crombrugge, 2021: 109–110). Kljub teoretičnim pričakovanjem lahko najdemo empirične raziskave, ki kažejo na to, da populistične stranke v primerjavi z nepopulističnimi referendumom niso bistveno bolj naklonjene (Gherghina in Silagadze, 2020; Gherghina in Pilet, 2021). Pri tem je pomembno izpostaviti še to, da so populistične stranke referendumom veliko bolj naklonjene, ko so v opoziciji (Jacobs et al., 2018: 517) – pred volitvami na primer predvsem stranka SDS sebe ni videla kot potencialno opozicijsko stranko.

Ugotovimo lahko, da med političnimi strankami obstajajo določene razlike pri želenem načinu sprejemanja odločitve glede gradnje JEK 2, vseeno pa lahko govorimo o nekem večinskem konsenzu glede prihodnosti jedrske energije v Sloveniji. Takšen konsenz v luči tega, da je EU jedrsko energijo označila kot sprejemljivo možnost za doseganje ciljev nizkoogljične družbe (European Commission, 2022) in kot ljudem nenevarno (European Commission, 2021), ni presenetljiv. Na tem mestu lahko izpostavimo še ugotovitve Hočvarja (2025), ki v okviru okoljskih tematik² izpostavlja pomen vpliva EU na slovenske politične stranke. Pomembno pa k naklonjenosti jedrski energiji slovenskih političnih strank vpliva tudi to, da je Slovenija pri pridobivanju električne energije močno odvisna od JEK 1 (Kramžer in Božič, 2022). Jedrska energija ima v nacionalnem energetske in podnebne načrtu pomembno vlogo, načrt pa do leta 2027 predvideva tudi izvedbo potrebnih analiz za sprejetje odločitve o gradnji JEK 2 (Vlada Republike Slovenije, 2020). V bližnji prihodnosti pa ima velik pomen tudi JEK 1, ki bi lahko obratovala vsaj še do leta 2043 (Manojlović in Iveković, 2021).

2 Tematiko jedrske energije lahko vključimo v okvir okoljskih tematik predvsem zaradi tega, ker se v povezavi s takšnim načinom pridobivanja električne energije pogosto izpostavlja zmanjšanje vplivov na okolje (na primer zmanjšanje izpustov).

Sklep

Skozi pregled predvolilnih programov političnih strank za volitve v DZ 2022 smo ugotovili, da so se stranke v veliki meri opredeljevale do jedrske energije. Čeprav lahko v kar 12 od 15 predvolilnih programov strank, ki so na volitvah dosegle več kot odstotek glasov, zasledimo stališča o jedrski energiji, nikakor ne moremo trditi, da je šlo za tematiko, ki je bila v predvolilnih programih pomembna. Glede pomembnosti tematike v največji meri izstopa Piratska stranka Slovenije, ki je jedrski energiji posvetila celotno poglavje, medtem ko so se druge politične stranke tematiki posvetile v občutno manjši meri, skozi kakšno alinejo ali pa krajši sestavek.

Ugotovili smo, da lahko med političnimi strankami v povezavi z jedrsko energijo vsaj do neke mere zaznamo konsenz. Vsebinsko je bila v ospredju predvsem gradnja JEK 2, s katero bi se večina političnih strank strinjala, če bi projekt na referendumu potrdili tudi državljani. Izvedba referendumov še posebej pri tematiki jedrske energije lahko vodi v »družbeno dovoljenje«. Gre za koncept, ki ga z jedrsko energijo poveže Hoedl (2019) in lahko pomembno prispeva k sprejemljivosti projektov, povezanih z jedrsko energijo. V okviru tega je pomembno ustvarjanje zaupanja, preglednost projekta, dejansko javno udejstvovanje z nekimi učinki in varnost ter varovanje zdravja in okolja. Poleg vzajemnih debat, ki vodijo v neke skupne odločitve, je pomemben del javnega udejstvovanja lahko tudi glasovanje na referendumih (Hoedl, 2019). Nekatere politične stranke so v svojih predvolilnih programih poudarile tudi preglednost oziroma transparentnost projekta. Kljub poudarjanju vidika transparentnosti s strani nekaterih strank lahko na primeru Slovenije referendum razumemo kot poskus legitimacije odločitve, ki jo politične stranke želijo sprejeti ne glede na mnenje državljanov (Rahat, 2009: 98); kot pokazatelj tega lahko razumemo v predvolilnih programih slabo razdelane ideje o alternativah jedrski energiji v primeru nestrinjanja državljanov z gradnjo JEK 2 na referendumu.

Med ideološko levimi in desnimi strankami je mogoče zaznati razlike, izstopata predvsem dve stranki, ki bi ju lahko označili za izrazito desni (SNS in SDS), ki bi za razliko od večine drugih strank odločitev za gradnjo JEK 2 sprejeli brez posvetovanja z državljani na referendumu. Kljub temu težko govorimo o tem, da bi se stališča strogo delila po razkolu levo-desno, pri tej tematiki lahko govorimo celo o konsenzu med večino političnih strank (razlike so samo v načinu, kako bi do odločitve o gradnji JEK 2 prišlo).

Zdi se, da ne gre za tematiko, ki bi bila posebej kontroverzna in bi med političnimi strankami povzročala spore in delitve. V kontekstu Slovenije

kontroverznost tematike izvira predvsem iz tega, ker jedrski energiji ostro nasprotuje več okoljskih organizacij. Nekatere izmed njih so na primer leta 2021 zaradi izdaje energetskega dovoljenja za JEK 2 vložile tožbo proti ministrstvu za infrastrukturo ter okolje in prostor (N1, 2021). Šlo je sicer za simbolno dejanje, ki pa kaže na to, da se organizacije niso pripravljene sprijazniti z gradnjo JEK 2. Ob tem je še bolj razumljivo to, da si politične stranke prizadevajo za pridobitev večje legitimnosti odločitve o gradnji JEK 2 s strani državljanov na referendumu, kar bi postavilo okoljske organizacije pri njihovem nasprotovanju v veliko slabši položaj.

V prihodnje bi bilo smiselno stališča slovenskih političnih strank o jedrski energiji analizirati podrobneje skozi poglobljene intervjuje s predstavniki strank. Zanimiv uvid v tematiko pa bi lahko prinesla tudi raziskava stališč slovenskih političnih strank skozi daljše časovno obdobje, kar nam bi omogočilo vpogled v (ne)stabilnost teh stališč skozi čas.

Literatura

- Akkerman, Tjitske (2015): Immigration policy and electoral competition in Western Europe: A fine-grained analysis of party positions over the past two decades. *Party Politics* 21 (1): 54–67.
- Bagashka, Tanya (2014): The Bulgarian “Nuclear Referendum” of 2013 and the independence of the Bulgarian media. *East European Politics* 30 (4): 568–587.
- Baumgartner, R. Frank (1989): *Conflict and rhetoric in French policymaking*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Benoit, Kenneth in Michael Laver (2007): Estimating party policy positions: Comparing expert surveys and hand-coded content analysis. *Electoral Studies* 26 (1): 90–107.
- Bräuninger, Thomas in Nathalie Giger (2018): Strategic Ambiguity of Party Positions in Multi-Party Competition. *Political Science Research and Methods* 6 (3): 527–548.
- Brouard, Sylvain, Florent Gougou, Isabelle Guinaudeau, Simon Persico in Alexandra Harwood (2013): A Campaign Effect: The Decline in French Opposition to Nuclear Power in 2011–2012. *Revue française de science politique* 63 (6): 19–49.
- Edberg, Karin in Ekaterina Tarasova (2016). Phasing out or phasing in: Framing the role of nuclear power in the Swedish energy transition. *Energy Research & Social Science* 13: 170–179.
- Fink Hafner, Danica, Meta Novak in Matej Knep (2017): Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Franchino, Fabio (2014): The social bases of nuclear energy policies in Europe: Ideology, proximity, belief updating and attitudes to risk. *European Journal of Political Research* 53 (2): 213–233.
- Franzmann, Simon in André Kaiser (2006): Locating Political Parties in Policy Space, A Reanalysis of Party Manifesto Data. *Party Politics* 12 (2): 163–188.
- Gaigalis, Vygandas, Antanas Markevicius, Romualdas Skema in Juozas Savickas (2015): Sustainable energy strategy of Lithuanian Ignalina Nuclear Power Plant region for 2012–2035 as a chance for regional development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 51: 1680–1696.
- Gherghina, Sergiu (2019): How Political Parties Use Referendums: An Analytical Framework. *East European Politics and Societies and Cultures* 33 (3): 677–690.
- Gherghina, Sergiu in Jean-Benoit Pilet (2021): Do populist parties support referendums? A comparative analysis of election manifestos in Europe. *Electoral Studies* 74 (9): 102419.

- Gherghina, Sergiu in Nanuli Silagadze (2020): Populists and Referendums in Europe: Dispelling the Myth. *The Political Quarterly* 91 (4): 795–805.
- Grynaviski, D. Jeffrey (2015): Reflections of a party scholar on direct democracy and the direct democracy literature. *Electoral Studies* 38: 238–240.
- Gudbrandsen, Frøy (2010): Partisan Influence on Immigration: The Case of Norway. *Scandinavian Political Studies* 33 (3): 248–270.
- Han, Kyung Joon (2018): Beclouding Party Position as an Electoral Strategy: Voter Polarization, Issue Priority and Position Blurring. *British Journal of Political Science* 50 (2): 653–675.
- Helbling, Marc in Anke Tresch (2011): Measuring party positions and issue salience from media coverage: Discussing and cross-validating new indicators. *Electoral Studies* 30 (1): 174–183.
- Hočevár, Marko (2025): Slovenske politične stranke in okoljski diskurzi: Hegemonija »zelenega« kapitalizma. V: Meta Novak (ur.), *Volitve v državni zbor 2022*, 163–190. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hoedl, A. Seth (2019): A Social License for Nuclear Technologies. V: Jonathan L. Black-Branch (ur.) in Dieter Fleck (ur.), *Nuclear Non-Proliferation in International Law - Volume IV, Human Perspectives on the Development and Use of Nuclear Energy*, 19–45. Haag: T.M.C. Asser Press.
- Jacobs, Kristof, Agnes Akkerman in Andrej Zaslove (2018): The voice of populist people? Referendum preferences, practices and populist attitudes 53: 517–541.
- Jahn, Detlef (1992): Nuclear power, energy policy and new politics in Sweden and Germany. *Environmental Politics* 1 (3): 383–417.
- Jakobi, Anja P. (2011): Political Parties and the Institutionalization of Education: A Comparative Analysis of Party Manifestos. *Comparative Education Review* 55 (2): 189–209.
- Jensen-Eriksen, Niklas (2020): Looking for cheap and abundant power: Business, government and nuclear energy in Finland. *Business History* 64 (8): 1413–1434.
- Kitschelt, P. Herbert (1986): Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science* 16 (1): 57–85.
- Koljonen, Juha, Veikko Isotalo, Petti Ahonen in Mikko Matilla (2022): Comparing computational and non-computational methods in party position estimation: Finland, 2003–2019. *Party Politics* 28 (2): 306–317.
- Köning, Thomas, Moritz Marbach in Moritz Osnabrügge (2013): Estimating Party Positions across Countries and Time — A Dynamic Latent Variable Model for Manifesto Data. *Political Analysis* 21 (4): 468–491.
- Laver, Michael (2014): Measuring Policy Positions in Political Space. *Annual Review of Political Science* 17: 207–223.

- Laver, Michael in John Garry (2000): Estimating Policy Positions from Political Texts. *American Journal of Political Science* 44 (3): 619–634.
- Laver, Michael, Kenneth Benoit in John Garry (2003): Extracting Policy Positions from Political Texts Using Words as Data. *The American Political Science Review* 97 (2): 311–331.
- Martinovský, Petr in Miroslav Mareš (2012): Political support for nuclear power in Central Europe. *International Journal of Nuclear Governance Economy and Ecology* 3 (4): 338–359.
- Mažylis, Liudas in Aušrinė Jurgelionytė (2012): The Lithuanian Referendum on Extending the Working of the Ignalina Nuclear Power Station: The Rationality of Actors within (Un-) changing Structures. *Baltic Journal of Law & Politics* 5 (1): 117–136.
- McBeth, Mark K., Megan Warnement Wrobel in Irene van Woerdner (2022): Political ideology and nuclear energy: Perception, proximity, and trust. *Review of Policy Research*, Early View.
- Pennings, Paul in Hans Keman (2002): Towards a New Methodology of Estimating Party Policy Positions. *Quality and Quantity* 36: 55–79.
- Rahat, Gideon (2009): Elite motives for initiating referendums: avoidance, addition and contradiction. V: Maija Setälä (ur.) in Theo Schiller (ur.), *Referendums and Representative Democracy: Responsiveness, Accountability and Deliberation*, 98–117. Abington: Taylor & Francis Group.
- Ruedin, Didier in Laura Morales (2019): Estimating party positions on immigration: Assessing the reliability and validity of different methods. *Party Politics* 25 (3): 303–314.
- Schmid, Nicolas (2021): A comparative and dynamic analysis of political party positions on energy technologies. *Environmental Innovation and Societal Transitions* 39: 206–228.
- Schreurs, Miranda A. (2012): The politics of phase-out. *Bulletin of the Atomic Scientists* 68 (6): 30–41.
- Setälä, Maija (2006): On the problems of responsibility and accountability in referendums. *European Journal of Political Research* 45: 699–721.
- Stritar, Andrej (1996): Public Acceptance, a Key Issue of Nuclear Energy. V: Vladimir Knapp (ur.) in Nikola Čavlina (ur.), *International Conference: Nuclear Option in Countries with Small and Medium Electricity Grid, Conference Proceedings*, 134–141. Zagreb: Croatian Nuclear Society.
- Tompkins, Andrew (2016): Franco-German Opposition to Nuclear Energy in the 1970s. *Contemporary European History* 25 (1): 117–142.
- Topaloff, Liubomir (2017): The Rise of Referendums: Elite Strategy or Populist Weapon? *Journal of Democracy* 28 (3): 127–140.

- Van Crombrugge, Ronald (2021): Are Referendums Necessarily Populist? Countering the Populist Interpretation of Referendums Through Institutional Design. *Representation* 57 (1): 109–130.
- Vogler, Ralf (2022): Degree of political attention towards tourism: An analysis of party manifestos during German federal elections. *European Journal of Tourism Reserach* 31: 1–17.
- Wiliarty, Sarah Elise (2013). Nuclear Power in Germany and France. *Polity* 45 (2): 281–296.

Viri

- Al. Ma. in G. K. (2022): Drugo radijsko predvolilno soočenje, tokrat o ruskih energentih in kadrovanju politike. MMC RTV SLO, 6. 4. 2022. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/drugo-radijsko-predvolilno-soocenje-tokrat-o-ruskih-energentih-in-kadrovanju-politike/618509>, 19. 10. 2022.
- Chrisafis, Angélique (2022): France to build up to 14 new nuclear reactors by 2050, says Macron. The Guardian, 10. 2. 2022. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/10/france-to-build-up-to-14-new-nuclear-reactors-by-2050-says-macron>, 18. 10. 2022.
- Drvarič, Iva (2022): Energetska vprašanja imajo le malo prostora za napačne odgovore. Dostopno prek <https://www.alumnief.si/energetska-vprasanja-i-majo-le-malo-prostora-za-napacne-odgovore/>, 18. 10. 2022.
- European Commission (2021): Technical assessment of nuclear energy with respect to the 'do no significant harm' criteria of Regulation (EU) 2020/852 ('Taxonomy Regulation'). Petten: European Commission Joint Research Centre.
- European Commission (2022): Questions and Answers on the EU Taxonomy Complementary Climate Delegated Act covering certain nuclear and gas activities. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_22_712, 18. 10. 2022.
- Focus (2022): Jedrska energija. Dostopno prek <https://focus.si/kaj-delamo/programi/energija/jedrska-energija/>, 18. 10. 2022.
- G. C. in M. Z. (2022): Hrvaško zanima sodelovanje pri projektu NEK 2, Avstrija zaradi slovenskih načrtov zaskrbljena. MMC RTV SLO, 21. 7. 2021. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/gospodarstvo/hrvasko-zanima-sodelovanje-pri-projektu-nek-2-avstrija-zaradi-slovenskih-nacrtov-zaskrbljena/588341>, 20. 10. 2022.
- Gibanje Svoboda (2022): Zaslužimo si, volilni program 2022. Dostopno prek https://gibanjesvoboda.si/wp-content/uploads/2022/03/SVOBODA_vo-lilni-program.pdf, 19. 10. 2022.
- Huš, Katja (2020): OD TEŠ 6 DO NEK 2: od slabe do slabe ideje. Dostopno prek <https://www.greenpeace.org/slovenia/blog/3370/od-tes-6-do-nek-2-od-slabe-do-slabe-ideje/>, 18. 10. 2022.
- Kramžer, Maja in Tomaž Božič (2022): Neto proizvodnja električne energije v januarju 2022 manjša kot v januarju 2021. Dostopno prek <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/10171>, 19. 10. 2022.

- Kurdija, Slavko, Mitja Hafner Fink, Brina Malnar in Klement Podnar (2016): Slovensko javno mnenje 2016/1: Raziskava o odnosu delo-družina, Stališča Slovencev o družinski problematiki in potrebah družin, Stališča o izbranih vidikih zdravja in zdravstva, Ogledalo javnega mnenja [Podatkovna datoteka]. Dostopno prek <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm161/>, 19. 10. 2022.
- Lista Marjana Šarca (2022): Normalizacija. Rešitve. Razvoj. Dostopno prek <https://www.strankalms.si/wp-content/uploads/2021/11/LM%C5%A0-0-program-2022-2026-dokument.pdf>, 20. 10. 2022.
- Lynas, Mark (2022): Finland's Green Party endorses nuclear power. Dostopno prek <https://allianceforscience.cornell.edu/blog/2022/05/finland-green-party-nuclear/>, 24. 10. 2022.
- Manojlović, Stanko in Ilijana Iveković (2021): Projekt: Dolgoročno obratovanje Nuklearne elektrarne Krško (2023 – 2043). Dostopno prek <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/CPVO/Javne-razgrnitve/NEK/Projekt.pdf>, 19. 10. 2022.
- MMC RTV SLO, 7. 4. 2022a, »Povzetek predvolilnega soočenja izvenparlamentarnih strank«. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/enostavno/volitve-2022/povzetek-predvolilnega-soocenja-izvenparlamentarnih-strank-7-4-2022/618711>, 19. 10. 2022.
- MMC RTV SLO, 20. 4. 2022b, »Povzetek prevolilnega soočenja parlamentarnih strank«. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/enostavno/volitve-2022/povzetek-predvolilnega-soocenja-parlamentarnih-strank-20-4-2022/620660>, 19. 10. 2022.
- M. Z. in T. K. B. (2022): Slovenija zdaj: soočenje o odprtih gospodarskih, javno-finančnih in okoljskih vprašanjih. MMC RTV SLO, 19. 4. 2022. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/parlamentarne-volitve-2022/slovenija-zdaj-soocenje-o-odprtih-gospodarskih-javnofinancnih-in-okoljskih-vprasanjih/620474>, 19. 10. 2022.
- N1, 8. 10. 2021, »Tožba zaradi izdaje energetskega soglasja za NEK 2, Vrtovec o 'nagajanju'«. Dostopno prek <https://n1info.si/novice/slovenija/tozba-zaradi-izdaje-energetskega-soglasja-za-nek-2-vrtovec-o-nagajanju/>, 20. 10. 2022.
- Nova Slovenija (2022): Verjamemo v sodelovanje – Vladni program NSi. Dostopno prek <https://nsi.si/vladniprogram/>, 19. 10. 2022.
- Socialni demokrati (2022): Drugače. Dostopno prek <https://socialnidemokrati.si/novzacetek>, 21. 10. 2022.
- Umanotera (2022): Kakšno je vaše stališče do gradnje drugega bloka jedrske elektrarne v Krškem (JEK 2)? Dostopno prek <https://www.umanotera.org/kaj-delamo/pogosto-zastavljena-vprasanja/#toggle-id-9>, 19. 10. 2022.

- Vlada Republike Slovenije (2020): Celoviti nacionalni energetski in podnebni načrt Republike Slovenije. Dostopno prek https://www.energetika-portal.si/fileadmin/dokumenti/publikacije/nepn/dokumenti/nepn_5.0_final_feb-2020.pdf, 19. 10. 2022.
- von Hardenberg, Wilko Graf (2011): Nuclear Power, No Thanks! The Aftermath of Chernobyl in Italy and the Nuclear Power Referendum of 1987. Dostopno prek <https://www.environmentandsociety.org/arcadia/nuclear-power-no-thanks-aftermath-chernobyl-italy-and-nuclear-power-referendum-1987>, 19. 10. 2022.
- Zakon o političnih strankah (ZpolIS) (1994): Uradni list RS št. 100/05, 103/07, 99/13, 46/14 in 78/23. Dostopno prek <http://pisrs.si/Pis.web/pregled-Predpisa?id=ZAKO359>, 17. 9. 2023.

Stvarno in imensko kazalo

A

Adams, J. 89, 107
 Ahonen, P. 205
 Akkerman, A. 192, 205
 Akkerman, T. 204
 Alex-Assensoh, Y. 133
 Amnå, E. 140, 159
 anketa 80, 145, 146
 Aylott, N. 110

B

Bagashka, T. 195, 204
 Banjac, M. 143, 157, 160, 161, 162
 Bara, J. 90, 107
 Bašić Hrvatinić, S. 19, 27
 Bauerlein, M. 141, 159
 Bauman, S. xi, 25, 27, 177, 186, 191
 Baumgartner, R. F. 194, 204
 Bebler, A. 13, 27
 Beck, U. 163, 186
 Behling, D. 139, 159
 Bengtson, V. L. 113, 132
 Benoit, K. 191, 204, 206
 Bergman, T. 133
 Berry, J. M. 133
 Beyers, J. 72, 76
 Bélanger, É. 116, 132
 Bilavčić, N. 19, 33
 Boh, T. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
 23, 27, 29, 30, 32, 33, 35, 36,
 55
 Bonefeld, W. 176, 186
 Boulianne, S. 140, 142, 143, 156,
 157, 158, 159
 Boyd, D. 141, 159, 160

Bowyer, B. 159
 Božič, K. 64, 78, 201
 Božič, T. 208
 Brady, H. E. 161
 Brand, U. 185, 186
 Braun, M. 169, 186
 Bräuninger, T. 192, 204
 Brečko, B. N. xi, 24, 25, 34, 139,
 160
 Brekič, M. 13, 35
 Brezovšek, M. 13, 14, 15, 16, 17, 23,
 27, 28, 29, 30, 32, 34
 Brglez, M. 13, 28, 81
 Brintnall, M. 133
 Broder, Ž. 21, 32, 76
 Brouard, S. 194, 204
 Brown, K. 165, 186
 Buckingham, D. 141, 159
 Budge, I. 89, 90, 107, 108, 114, 116,
 132, 133
 Burkett, P. 185, 186

C

Cabada, L. 20, 28, 48, 55, 91, 103,
 107
 Caiani, M. 59, 76
 Campbell, D. E. 133
 Carter, E. 110
 Casal Bértoa, F. 37, 40, 53, 54
 Caul, M. L. 118, 132
 Chrisafis, A. 194, 208
 civilna družba 60, 146, 148, 152,
 180, 182, 184, 193, 194, 199
 Clark, M. 107, 141
 Clark, S. L. 159

Cohen, J. C. 142, 159
 Cotton, M. 165, 186
 Cramer Walsh, K. 133

Č

Čehovin, G. 30, 54

D

D'Alisa, G. 163, 186, 188
 Daugul, L. 65, 66, 79
 Dauvergne, P. 185, 186, 212
 Deegan-Krause, K. 37, 55
 Delakorda, S. 18, 34
 della Porta, D. 59, 76
 Demaria, F. 186, 188
 demokracija 14, 15, 16, 17, 19, 20,
 21, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32,
 33, 34, 37, 45, 49, 50, 52, 53,
 58, 67, 71, 73, 74, 85, 90, 95,
 115
 demokrat 32, 41, 45, 46, 47, 48, 49,
 50, 58, 68, 73, 128, 178, 179,
 197
 Deželan, T.
 De Vreese, C. 160
 de Wilde, P. 85, 87, 88, 89, 90, 105,
 107
 digitalna omrežja 142, 156
 digitalni mediji 140, 141, 142, 143,
 144, 152, 155, 156
 Dinas, E. 139, 159
 diskurz 25, 60, 91, 163, 164, 165,
 166, 167, 168, 169, 171, 172,
 173, 174, 178, 179, 180, 181,
 183, 184, 185, 186, 205
 Dolezal, M. 115, 116, 132
 Dollbaum, J. M. 62, 76
 dolžnost 16, 142
 Doulton, H. 165, 186
 Doušak, M. 76

Downs, A. 38, 54, 89, 107
 družbeno gibanje 60, 61, 62, 63, 67,
 69, 74, 75
 Drvarič, I. 191, 208
 Dryzek, J. S. 163, 164, 165, 166,
 167, 168, 172, 181, 186
 državlján 194, 195, 198, 199, 200,
 201, 202
 državljanski stil 34, 141, 142

E

Eckersly, R. 163, 186
 Eckert, E. 172, 186
 Edberg, K. 194, 204
 Edwards, E. 109
 Eising, R. 76
 Ekman, J. 140, 159
 Ekström, M. 142, 159
 elita 17, 19, 67, 74, 92, 120, 140,
 166
 Ennsner-Jedenastik, L. 132
 Enyedi, Z. 37, 53, 54
 evropeizacija 85, 86, 87, 91, 108,
 168, 169, 181, 185
 Evropska unija vii, 17, 19, 20, 24,
 28, 31, 33, 85, 91, 97, 98, 99,
 101, 102, 103, 104, 164, 168,
 171
 Ezrow, L. 107

F

Fairclough, N. 164, 167, 168, 187
 Farlie, D. J. 115, 116, 132
 Ferfila, B. 16, 18, 29, 34
 Farrell, D. M. 114, 132, 134
 Featherstone, K. 168, 187
 Feindt, P. H. 165, 189
 Filej, Ž. 55
 Fink Hafner, D. vii, xi, 13, 14, 15,
 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 27,

28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
36, 37, 41, 45, 46, 48, 49, 51,
53, 54, 55, 59, 76, 91, 92, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 164,
188, 191, 193, 195, 199, 204

Foster, J. B. 163, 185, 188

Fraga, L. R. 133

Franchino, F. 193, 195, 204

Franklin, M. N. 139, 162

Franzmann, S. 191, 204

Fung, A. 133

G

Gaigalis, V. 195, 204

Galston, W. A. 133

Garry, J. 191, 192, 206

Geers, S. 157, 159

Genovese, A. 172, 188

Gentile, H. 59, 77

Gerdina, O. 76

Gherghina, S. 194, 201, 204, 205

Giger, N. 192, 204

Gillion, D. Q. 60, 61, 76

Giugni, M. 59, 76

Glasgow, G. 107

Glatz, C. 141, 161

Goati, V. 118, 133

Goh, D. 161

Goldstein, J. 185, 188

Gold, T. 60, 61, 62, 70, 76

Gosar, L. 13, 30

Gougou, F. 204

Graham, P. 168, 187

Grande, E. 85, 87, 88, 89, 90, 91,
105, 108

Grasso, M. 59, 76

Gray, M. M. 118, 132

Green-Pedersen, C. 88, 89, 90, 105,
108

Grynaviski, D. J. 194, 205

Gudbrandsen, F. 192, 205

Guinaudeau, I. 204

Gustafsson, K. M. 165, 188

H

Hacler, T. 80, 82

Hafner Fink, M. 13, 15, 17, 20, 21,
23, 30, 63, 76, 209

Haček, M. 16, 17, 27, 28, 29, 30, 32,
34, 55

Han, K. Y. 192, 205

Harmel, R. 118, 133

Harrison, S. 91, 94, 108

Hart, R. A. 114, 133

Harwood, A. 204

Haughton, T. 37, 50, 55, 86, 91,
103, 108

Heaney, M. T. 59, 61, 62, 69, 76

Heiss, R. 142, 159

Helbling, M. 192, 205

Helepciuc, F. E. 189

Hočevár, M. vii, xi, 25, 31, 163, 191,
201, 205

Hoedl, A. S. 193, 202, 205

Hoeglinger, D. 85, 87, 88, 89, 105,
108

Hofferbert, R. I. 108, 133

Holt, K. 156, 160, 213

Hooghe, L. 87, 89, 109

Huš, K. 194, 199, 208

Hutter, S. 85, 87, 88, 89, 90, 91,
105, 108

I

ideologija 40, 194

institucija 13, 15, 16, 18, 26, 27, 87,
95, 101, 104, 105, 146, 148

institucionalizacija 39, 40, 46, 49,
51, 52

Islar, M. 188

Isotalo, V. 205
 Ito, M. 160
 Iveković, I. 201, 209
 izobrazba 125, 127, 141, 144, 150,
 155
 izražanje 22, 34, 63, 148, 152, 156

J

Jacobs, K. 201, 205
 Jagodic, A. 76
 Jahn, D. 195, 205
 Jakobi, A. P. 192, 205
 Janda, K. 118, 133
 javno mnenje 13, 24, 30, 39, 55, 76,
 93, 105, 199, 209
 jedrska energija vii, viii, 25, 27, 177,
 179, 182, 186, 191, 192, 193,
 194, 195, 196, 197, 198, 199,
 200, 201, 202, 203, 208
 Jelusič, L. 13, 31
 Jensen-Eriksen, N. 193, 205
 Jenkins, H. 141, 160
 Johannsen, L. 49, 55
 Jontes, D. 158, 160, 161
 Jordan, A. J. 169, 188
 Jurgelionytė, A. 206
 Juvan, M. 72, 76

K

Kahne, J. 159
 Kaiser, A. 191, 204
 Kallis, G. 163, 186, 188
 Kamin, T. 162
 Karpowitz, C. F. 133
 Katz, A. H. 56, 59, 76
 Kaye, B. K. 142, 161
 Kecman, I. 76
 Kellogg, P. 61, 62, 64, 76
 Keman, H. 133, 191, 206
 Kitschelt, P. H. 59, 77, 193, 205

Klandermands, B. 59, 76, 77
 Klingemann, H. D. 90, 108, 117,
 118, 133
 Knep, M. 164, 188, 204
 Kočan, F. 109
 Kogovšek, T. 21, 31
 Kohli, M. 113, 133
 Kolednik, A. 68, 80
 Koljonen, J. 192, 205
 Konrad, V. vii, xi, 24, 31, 59
 Koren Ošljak, K. 160, 161
 Kosmač, G. 69, 70, 80, 82
 Kos, S. 65, 80
 Košir, D. 13, 31
 Košir, I. 63, 80
 Kovačič, M. 29
 Kovalevska, O. 172, 186
 Köning, T. 192, 193, 205
 Krajnc, B. 66, 80
 Kramperšek, Z. 73, 80
 Kramžer, M. 201, 208
 Kranjc, S. 118, 133
 Krašovec, A. vii, xi, 13, 15, 16, 17,
 18, 19, 20, 21, 23, 24, 27, 28,
 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 48,
 49, 50, 51, 54, 55, 56, 85, 91,
 92, 93, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 109, 117, 119, 121,
 132, 133
 Kriesi, H. 62, 77, 85, 87, 88, 89, 90,
 105, 108, 109
 kriza 21, 25, 46, 47, 48, 49, 51, 53,
 69, 88, 93, 98, 101, 127, 131,
 163, 164, 165, 166, 169, 171,
 172, 173, 174, 175, 176, 177,
 178, 179, 183, 184, 185, 186
 Kropivnik, S. 15, 16, 19, 32, 33, 45,
 46, 55
 Kuhne, R. 160
 Kurdija, S. 76, 199, 209
 Kustec Lipicer, S. 14, 16, 17, 18, 19,

20, 21, 23, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 36, 55, 91, 92, 103,
105, 109

Kuzmanić, T. 13, 33

L

Lacombe, D. 60, 77

Ladi, S. 169, 188

Ladrech, R. 86, 88, 109, 110

Lajh, D. vii, xi, 15, 16, 17, 18, 20,
24, 27, 31, 33, 34, 85, 91, 92,
93, 103, 104, 105, 106, 108,
109

Latham, E. 114, 117, 133

Laver, M. 191, 192, 204, 205, 206

Lavrič, M. 113, 123, 124, 125, 130,
133

Lehaff, J. 161

Lešničar, T. 66, 81

Leupold, A. 107

Levi, M. 133

Levinson, M. 133

Lewis, P. 86, 109

Libnik, V. 68, 81

Lindberg, S. I. 40, 55

Linz, J. J. 49, 55

Lipset, S. M. 37, 55

Lipsitz, K. 133

Livingstone, S. 141, 160

Ljungberg, E. 160

Lovec, M. 92, 103, 104, 105, 109

Lowe, W. 142, 161

Luthar, B. 140, 160

Luther, K. R. 110

Lynas, M. 193, 209

M

Macedo, S. 114, 133

Machin, A. 172, 188

Mahmutović, M. 109

Mair, P. 37, 40, 55, 56, 86, 88, 109,
118, 133

Maksuti, A. 19, 33, 34, 132

Malnar, B. 76, 209

Maloney, W. 76

Manojlović, S. 201, 209

Marbach, M. 205

Marchi, R. 141, 159

Mareš, M. 194, 199, 206

Markevicius, A. 204

Markič, B. 13, 34

Markowski, R. 86, 109

Marks, G. 86, 87, 89, 109

Martin, A. 114, 133

Martinez Kuhonta, E. 62, 77

Martin, J. A. 141, 157, 160

Martinovský, P. 194, 199, 206

Masten, A. 84

Mastnak, T. 176, 188

Matejak, D. 162

Matilla, M. 205

Matjašič, M. 22, 28, 119, 121, 132

Matthes, J. 142, 159

Mažylis, L. 195, 206

McAdam, D. 59, 61, 64, 69, 76, 77

McBeth, M. K. 193, 194, 206

Meguid, B. M. 116, 132

Meisner, M. 165, 189

Mencin, M. 143, 160

Middaugh, E. 159

Mihailidis, P. 140, 160

Miheljak, V. 13, 34, 76

mladi vii, ix, 16, 18, 20, 22, 24, 25,
28, 34, 36, 37, 43, 47, 58, 71,
113, 114, 115, 117, 120, 121,
122, 123, 124, 125, 127, 128,
129, 130, 131, 133, 137, 139,
140, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 149, 156, 157, 158,
160, 161, 162

mladina viii, 28, 41, 43, 44, 46, 80,

119, 120, 121, 122, 123, 124,
125, 127, 131, 132, 133, 137,
143

Mlakar, L. 65, 81

Moeller, J. 140, 141, 156, 160

Morales, L. 191, 192, 206

Müller, W. C. 132, 133

N

Nacevska, E. 22, 34

Nelson, M. 109

Niemi, R. G. 133

Nikić Čakar, D. 51, 56

Norris, P. 114, 133

Novak, M. vii, xii, 13, 21, 22, 23, 24,
27, 28, 29, 31, 34, 45, 54, 59,
82, 186, 188, 204, 205

O

Oblak Črnič, T. vii, xii, 22, 24, 25,
34, 139, 140, 141, 145, 147,
157, 160, 161

Ogris, A. 117, 133

Ohme, J. 139, 140, 141, 142, 156,
161

okoljska kriza 164, 165, 169, 171,
173, 174, 175, 176, 177, 178,
183, 184, 185

Olsen, J. 86, 110

Opp, K. D. 59, 77

Ordeshook, P. C. 40, 56

Osnabrügge, M. 205

Ossewaarde-Lowtoo, R. 172, 188

Ossewaarde, M. 172, 188

P

Pajnik, M. 76

Pang, N. 161

Pansera, M. 172, 188

Park, C. S. 142, 161

participacija viii, 18, 22, 63, 68, 123,
124, 141, 142, 143, 144, 152,
156, 157, 160, 161, 162

Pasquier, R. 86, 110

Paulson, S. 188

Pennings, P. 191, 206

Peña, A. M. 60, 61, 62, 70, 76

Perger, N. 143, 160

Persico, S. 204

Peters, C. 142, 157, 161

Petrocik, J. R. 116, 133

Pétry, F. 133

Pilet, J. B. 201, 204

Pinterič, U. 16, 18, 32, 34

Plaskan, J. 160, 161

Podmenik, D. 117, 134

Podnar, K. 209

Poguntke, T. 86, 110

politična kultura 154, 155

politika xi, xii, 13, 15, 16, 17, 19, 21,
22, 24, 25, 26, 34, 49, 51, 54,
59, 66, 67, 68, 69, 71, 75, 80,
82, 93, 95, 96, 99, 100, 101,
102, 104, 105, 113, 114, 115,
116, 117, 122, 123, 124, 130,
139, 141, 143, 146, 147, 148,
163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 172, 175, 177, 178,
179, 180, 181, 183, 184, 185,
186, 193, 208

politizacija 24, 85, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 103, 105, 106, 194

Popping, R. 121, 134

Prandner, D. 141, 161

Prior, M. 139, 161

protest viii, 21, 24, 52, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79,
80, 81, 82, 83, 84, 157, 161,
193

protestniki 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68,

69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78,
79, 80, 81, 82, 83, 84
Prunk, J. 13, 15, 16, 35
Pušnik, M. 160
Pušnik, T. 143, 160, 161, 162
Putnam, R. D. 133

R

Radaelli, C. M. 168, 187
Radaelli, R. C. 86, 110
Rahat, G. 202, 206
Rahn, W. M. 133
Raičević, M. 65, 82
Rangus, M. 19, 34, 35
Ray, L. 90, 91, 110
referendum 25, 33, 64, 81, 88, 92,
93, 174, 177, 179, 182, 194,
195, 198, 199, 200, 201, 202,
203
Reich, R. 133
Reisigl, M. 168, 188
Rekker, R. 139, 143, 161
Riker, W. H. 40, 56
Robertson, D. 89, 107, 110
Rodgers, R. R. 133
Rogowski, J. 159
Rohlinger, D. A. 59, 77
Rokkan S. 37, 55
Ruedin, D. 191, 192, 206
Rus, A. 13, 30
Rus, U. 66, 83

S

Saldaña, J. 121, 134
Samper, J. A. 172, 188
Sartori, G. 37, 38, 39, 44, 52, 56
Savickas, J. 204
Scarrow, S. E. 118, 134
Schlozman, K. L. 139, 161
Schmid, N. 192, 206

Schmidtke, H. 107
Schockling, A. 188
Schreurs, M. A. 193, 194, 206
Schroder, K. C. 161
Schunz, S. 172, 189
Setälä, M. 194, 206
Shehata, A. 160
Silagadze, N. 201, 205
Sinpeng, A. 62, 77
Skema, R. 204
Skoric, M. M. 142, 161
Smith, T. W. 139, 161
spol viii, 17, 22, 29, 83, 135, 141,
144, 146, 147, 148, 149, 151,
152, 153, 155
Stanonik, D. 13, 35
Steenbergen, M. R. 86, 109
stranka vii, viii, ix, xi, 13, 14, 15, 16,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25,
26, 27, 28, 30, 31, 32, 35, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53,
55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64,
65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73,
74, 78, 81, 82, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 107, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 133, 134, 136, 137,
139, 141, 146, 147, 148, 152,
163, 164, 167, 168, 169, 172,
173, 174, 175, 176, 177, 179,
180, 181, 182, 183, 184, 185,
186, 188, 190, 191, 192, 193,
194, 195, 196, 197, 198, 199,
200, 201, 202, 203, 204, 205,
209, 210
strankarska arena 14, 26, 85, 89,

105, 106, 164, 184, 185
 strankarski sistem vii, viii, 20, 21, 24,
 26, 29, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
 51, 52, 53, 54, 86, 91, 107
 strankarsko tekmovanje vii, 24, 31,
 38, 39, 40, 46, 47, 85, 86, 88,
 89, 91, 92, 106, 114, 115, 127
 Stritar, A. 195, 199, 206
 Strom, K. 133
 Strömbäck, J. 160
 Swanstrom, T. 133
 Szczerbiak, A. 86, 105, 109, 110

Š

Šabič, Z. 91, 103, 110
 Šušterič, N. 160, 161

T

Taggart, P. 86, 105, 109, 110
 Takahashi, B. 165, 189
 Tarasova, E. 194, 204
 Tarrow, S. 59, 61, 64, 69, 77
 Tejić, N. 65, 83
 teorija izpostavljenosti 114, 115,
 116, 130
 Tepež, K. 143, 161
 Theocharis, Y. 140, 142, 143, 156,
 158, 159, 161
 Thorson, K. 142, 162
 Todor, A. 169, 189
 Tompkins, A. 193, 206
 Topaloff, L. 194, 206
 Topolinjak, S. 20, 30, 35
 Toplak, C. 13, 35
 Toplišek, A. 59, 60, 67, 68, 77
 Toš, N. 13, 35, 76
 Touraine, A. 59, 77
 tradicija 20, 117
 tranzicija 16, 32, 45, 46, 49, 124,

180, 182

Tratnik, K. 84
 Tresch, A. 192, 205

U

udeležba viii, 14, 16, 17, 18, 19, 20,
 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 51,
 60, 61, 62, 63, 64, 68, 73, 74,
 75, 83, 141, 142, 144, 150,
 151, 152, 156
 Uhan, S. 76

V

Van Crombrugge, R. 201, 207
 van Death, J. W. 157, 162
 van der Brug, W. 139, 162
 van de Wardt, M. 53, 56
 van Dijck, J. 140, 162
 van Eck, C. W. 165, 189
 van Witteloostuijn, A. 56
 van Woerdner, I. 206
 Verba, S. 161
 Vezovnik, A. 143, 162
 Vliegthart, R. 157, 159
 Vodovnik, Ž. 143, 162
 Vogler, R. 192, 207
 volilna kampanja ix, 14, 16, 18, 19,
 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
 30, 31, 32, 33, 34, 36, 47, 59,
 60, 61, 62, 65, 72, 73, 85, 90,
 91, 114, 115, 116, 127, 157,
 191, 192, 196
 volilni program vii, viii, 14, 19, 20,
 21, 22, 24, 27, 33, 85, 90, 91,
 92, 94, 95, 96, 99, 101, 103,
 104, 105, 106, 111, 112, 114,
 115, 117, 118, 128, 164, 177,
 186, 190, 191, 192, 193, 195,
 196, 197, 198, 199, 200, 202,
 208

volilni sistem 17, 18, 25, 26, 28, 30,
41, 44, 45, 62

volitve vii, viii, ix, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 60,
61, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80,
82, 83, 85, 87, 90, 91, 93, 94,
103, 105, 106, 111, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 127, 129,
134, 142, 143, 144, 145, 146,
150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 160, 161, 162, 164, 172,
173, 183, 185, 186, 190, 191,
192, 193, 194, 195, 196, 199,
201, 202, 205

volivci vii, viii, ix, 13, 15, 16, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 32,
34, 38, 49, 50, 51, 55, 60, 61,
62, 64, 68, 69, 71, 73, 75, 80,
89, 90, 102, 113, 115, 116,
117, 118, 126, 131, 139, 140,
144, 145, 146, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 192

Vombergar, N. vii, xii, 24, 25, 28,
113

von Beyme, K. 117, 118, 134

von Hardenberg, W. G. 195, 210

Vovk, T. 76

Vulpus, J. 161

W

Warnement Wrobel, M. 206

Webb, P. 114, 132, 134

Weber, T. 37, 54

Weiss, J. 140, 141, 157, 162

Wells, C. 142, 162

Wiliarty, S. E. 194, 207

Wilson, F. L. 117, 134

Winkler, A. K. 132

Wissen, M. 185, 186

Wodak, R. 168, 188

Wolinetz, S. B. 38, 56

Wonka, A. 90, 110

Z

Zajc, D. 13, 14, 15, 16, 35

Zajšek, Š. 76

Zaslove, A. 205

zaupanje ix, 17, 45, 49, 55, 93, 105,
166, 202

Zavrtanik, M. 66, 67, 68, 70, 84

Zhu, Q. 161

Zons, G. 89, 110

Zore, U. 13, 35

Zorman F., R. 76

Zürn, M. 85, 87, 88, 89, 90, 107,
110

Ž

Železnik, A. 55

Židan, A. 15, 16, 18, 35, 36

Živoder, A. 143, 162

FDV

UNIVERZA V LJUBLJANI
Fakulteta za družbene vede